

Biznes-Эксперт

№ 1, 2021

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ

МОЛИЯ

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР

ИЛМИЙ АМАЛИЁТ

Ушбу сонда:

**Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг
иқтисодиётдаги ва уни тартибга солишдаги роли
тўғрисидаги илмий қарашлар эволюцияси**

68

В этом номере:

**Повышение позиций Узбекистана в
международных рейтингах**

82

ПРИВАТИЗАЦИЯ

ФИНАНСЫ

ЦЕННЫЕ БУМАГИ

НАУЧНАЯ ПРАКТИКА

ДИҚҚАТ!

“Бизнес-Daily Медиа” ноширлик уйи МЧЖ ва EBSCO Publishing, Inc. (АҚШ) ўртасида 2017 йил 8 августда тузилган лицензия шартномасига асосан, “Biznes-эксперт” журнали жаҳоннинг энг йирик академик нашрлар электрон тизими ҳисобланган EBSCOhost маълумотлар базасига киритилган ва ушбу тизим орқали дунё бўйлаб тарқалмоқда.

ВНИМАНИЕ!

Согласно постановлению Президиума Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан №201/3 от 30 декабря 2013 года, журнал «Biznes-Эксперт» внесен в реестр научных изданий Высшей аттестационной комиссии для докторских диссертаций.

Мундарижа

Истиқбол

- Наргиза МУМИНОВА.
Тўқимачилик маҳсулотлари бозори ва унинг ривожланиш
истиқболлари 3

Реструктуризация

- Шохия ТўЛАГАНОВА, Бахтиёр ДЖУРАЕВ. Саноат
корхоналарини реструктуризациялашни
бошқариш муаммолари 6

Хусусий капитал

- Сарсенгалий БАЙЖАНОВ, Хурлиман САПАРОВА.
Акциядорлик жамиятларида хусусий капитални шакллантиришнинг
ташкилий масалалари 9

Таҳлил

- Лазиз ХУДОЁРОВ. Қарши шаҳрида кичик бизнес
ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ривожланишининг
кўп омилли эмпирик моделини яратиш 14

Тадбиркорлик

- Юлдуз УРУНБАЕВА. Аҳоли турмуш даражасини
оширишда кичик тадбиркорликнинг ўрни 19

Корпоратив бошқарув

- Тоштемир БЕРДИЕВ. Корпоратив бошқаруving
моделлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари 23

Рақобатбардошлик

- Бахтияржон МУЛЛАБАЕВ.
Корхоналарнинг рақобатбардошлигини таъминлашда вертикал
интеграциядан фойдаланиш 28

Сугурта

- Шаҳноза ТОЖИБОЕВА, Муқаддас ЭРГАШЕВА.
Сугурта ташкилотларида молиявий натижалар
аудитида таҳлилий амаллардан фойдаланиш 31

Туризм бозори

- Дилфуза БАБАБЕКОВА, Жамолiddин ХОШИМОВ. Туризм
хизматлари бозорининг ривожланиш
хусусиятлари ва шарт-шароитлари 34

Бошқарув

- Муроджон МАМАТҚУЛОВ.
Кўп квартиралли уйлارни уй-жой мулкдорлари шirkати томонидан
бошқариш 37

Логистика

- Жаҳонгир МИРКАСИМОВ.
Логистика соҳасида ҳисоб юритишнинг
зарурияти хусусида 41

Қишлоқ хўжалиги

- Султанияз БАЛТАШОВ.
Қорақалпоғистон Республикаси қишлоқ хўжалигида ишлаб
чиқаришнинг ўзига хос хусусиятлари 44

Инновация

- Барно КЕНЖАЕВА. Ўзбекистонда логистика ривожланишнинг
инновацион тамойиллари 48

Инвестиция

- Маъсума ТАИРОВА, Мақсад УРАКОВА.
Замонавий шароитларда инвестициялар
жалб этишни ривожлантириш масалалари 51

Рақобат

- Гулчехра ЮСУПХОДЖАЕВА. Автомобиль транспорти
корхонаси рақобат салоҳиятини бошқариш тизимини
такомиллаштириш 54

Кун мавзуси

- Норбўта БАБАХАЛОВ. Транспорт логистикаси
ва уни ривожлантириш истиқболлари 58

Олий таълим

- Ғулом ХАКИМОВ. Республика олий таълим тизими
ривожланиш самарадорлигини бошқаришни
такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари 62

Долзарб мавзу

- Жонибек ФАРМАНОВ. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш –
озик-овқат хавфсизлигини
таъминлашнинг энг асосий омил 65

Назария

- Камилла СУЮНОВА. Бозор иқтисодиёти шароитида
давлатнинг иқтисодиётдаги ва уни тартибга
солишдаги роли тўғрисидаги илмий қарашлар
эволюцияси 68

Услубиёт

- Қамолiddин ИБОДОВ.
Ресторан хизматларининг инновацион
салоҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш
услубиётини такомиллаштириш 74

Содержание

Финансовый рынок

- Хадича КАДИРОВА. Современное состояние
развития инфраструктуры регионального
финансового рынка Наманганской области 79

Рейтинг экономики

- Хилола ОЧИЛОВА, Феруза ИСРАИЛОВА.
Повышение позиций Узбекистана в
международных рейтингах 82

Финансы предприятия

- Дилноза ТАДЖИБЕКОВА.
Сущность финансовых ресурсов
предприятия и проблемы их формирования
в современных условиях 85

Предприятие и инновации

- Феруза МАТЧАНОВА.
Инновационная активность предприятия
как главная движущая сила экономического роста 88

Economy of tourism

- Dilorom KHUSANOVA.
Problems in strengthening and managing
the finances of tourism enterprises 91

ТАҲРИР КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТАҲРИР КЕНГАШИ РАИСИ | ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

ТАҲРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ | ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Z. Kliment LAZARASHVILI (Климент ЛАЗАРАШВИЛИ), MBA, JD, PhD.

Georgian international University президенти (АҚШ)

Президент Georgian international University (США)

Gerhard FELDMAYER (Герхард ФЕЛДМАЙЕР)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Германия)

доктор экономических наук, профессор (Германия)

Masato HIWATARI (Масато ХИВАТАРИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Япония)

доктор экономических наук, профессор (Япония)

Sung Dong KI (Сунг Донг КИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Корея Республикаси)

доктор экономических наук, профессор (Республика Корея)

Нагмет АИМБЕТОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

Юрий ОДЕГОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Россия)

доктор экономических наук, профессор (Россия)

Игорь БУТИКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Фармонқул ЭГАМБЕРДИЕВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин КАЛОНОВ

иқтисодиёт фанлари доктори,

доктор экономических наук

Адҳам БЕКМУРОДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин ПЎЛАТОВ

иқтисодиёт фанлари доктори

доктор экономических наук

Дурбек АХМЕДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Бахтиёр ИСЛОМОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Баҳодир УМУРЗАКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

УЎТ: 339.13.017:677«313»(575.1)

Тўқимачилик маҳсулотлари бозори ва унинг ривожланиш истиқболлари

Рынок текстиля и перспективы развития

Textile market and development prospects

Наргиза МУМИНОВА,
PhD, доцент.

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация

Мақолада ҳозирги кунда республикада тўқимачилик ва тикув-трикотаж маҳсулотлари бозори таҳлил қилинган ҳамда уни ривожлантириш бўйича таклифлар келтирилган.

В данной статье проводится анализ современного рынка текстильных изделий в стране, а также рассматриваются предложения по его развитию.

This article analyzes modern textile market in the country, and offers proposals for its development.

Бугунги кунда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати корхоналари ўртасида бозор муносабатларини шакллантириш, пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг замонавий кластер шакллари жорий қилиш, юқори қўшилган қийматли рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва аҳоли бандлигини ошириш бўйича изчил чоралар кўрилмақда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 25 майдаги “Республика ҳудудларида тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида Ўзбекистонда сўнгги йилларда тўқимачилик ҳамда тикув-трикотаж корхоналарини ташкил этиш, юқори қўшилган қийматли тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ички ва ташқи бозорларда талаб юқори бўлган маҳсулотлар ҳажми, турларини кенгайтириш бўйича салмоқли ишлар амалга ошириш кўзда тутилган.

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2020 йилнинг январь-ноябрь ойларида Ўзбекистон хорижий давлатларга қиймати 1,7 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган тўқимачилик маҳсулотларини, 1 декабрь ҳолатида эса, 69 та давлатга тўқимачилик маҳсулотларини экспорт қилган. Бу ўтган йилнинг мос даврига нисбатан

225,8 млн. АҚШ долларига ошган.

Статистика қўмитаси маълумотларига кўра, тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2010 йилдан 2019 йилгача бўлган даврда мутлоқ ўсиш тенденциясига эга бўлган. 2019 йилда ишлаб чиқариш ҳажми 2010 йилга нисбатан қарийб 6,2 мартага, 2015 йилга нисбатан эса 2,3 мартага ортган. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиш жадаллиги 2011-2013 ва 2015-2016 йиллар оралиғида нисбатан секинлашган. Секинлашишнинг асосий сабаби, ушбу даврда жаҳон бозорида тўқимачилик саноати маҳсулотлари нархининг пасайиши билан изоҳланади.

Кийим ишлаб чиқариш ҳажмида ҳам 2010 йилдан 2019 йилгача бўлган даврда мутлоқ ўсиш тенденцияси кузатилган. 2019 йилда ишлаб чиқариш ҳажми 2010 йилга нисбатан 15,9 мартага, 2015 йилга нисбатан эса 5,8 мартага ортган. 2015-2016 йиллар оралиғида бу ўсиш ўз чўққисига эришган.

Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми 2010-2018 йиллар оралиғида мутлоқ ўсиш тенденциясига эга бўлган. 2019 йилга ишлаб чиқариш ҳажми 2010 йилга нисбатан 19,7 маротаба, 2015 йилга нисбатан 2,1 маротабага ортган.

Калит сўзлар: тикув-трикотаж, тўқимачилик маҳсулотлари, маркетинг, маркетинг концепцияси, реклама, бозор.

Фаолият турлари бўйича ишлаб чиқариш ҳажми

(млрд. сўмда)

Йўналиш	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш	4845,5	6736,9	7672,9	8898,3	10839,5	13241,7	13335,3	16763,3	24835,2	29946,6
Кийим ишлаб чиқариш	575,8	795,2	996,8	1165,8	1308,7	1585,3	4318,5	6108,2	7732,2	9165,8
Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш	80,7	122,4	152,1	348,4	527,2	757,9	981,4	1414,6	1647,9	1588,8

Тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг саноатдаги улуши ўзгарувчан характердаги пасайиш тенденциясига эга бўлган. Кескин динамик тебраниш 2018-2019 йиллар оралиғида содир бўлиб, тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг ишлаб чиқариш саноатидаги улуши ўзаро нисбатга кўра 1,4 мартабага қисқарган. Бу ҳолатнинг асосий сабаби ушбу

ҳажмининг ишлаб чиқариш саноатидаги улуши 2010-2012 йилларда деярли ўзгаришсиз қолган, 2012-2017 йилларда мутлоқ ўсиш тенденциясига эга бўлган, 2017-2019 йилларда мутлоқ пасайиш тенденциясига эга бўлган. Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ишлаб чиқариш саноатидаги улуши жуда кичик масштабга эгаллиги, унинг кескин тебранилиши статистик

2-жадвал.

Ишлаб чиқариш саноати таркибидаги улуши

(фоизда)

Йўналиш	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш	17,2	18,3	17,6	16,1	16,2	17,2	14,9	14,2	13,1	9,3
Кийим ишлаб чиқариш	2,0	2,2	2,3	2,1	2,0	2,1	4,8	5,2	4,1	2,8
Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш	0,3	0,3	0,3	0,6	0,8	1,0	1,1	1,2	0,9	0,5

йилларда ишлаб чиқариш саноатининг бошқа йўналишларидаги иқтисодий ўсиш даражаси тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш даражасидан бир неча баробар юқори бўлганлиги билан изоҳланади.

Кийим ишлаб чиқариш ҳажмининг ишлаб чиқариш саноатидаги улуши 2010-2015 йилларда деярли ўзгармас тенденциясига, 2015-2017 йилларда мутлоқ ўсиш тенденциясига, 2017-2019 йилларда эса мутлоқ пасайиш тенденциясига эга бўлган. Кийим ишлаб чиқариш ҳажмининг кескин ортиши юз берган даврда унинг ишлаб чиқариш саноатидаги улуши ҳам мос равишда ортган, қолган саноат йўналишларига нисбатан секинроқ ўсиш юз берган даврларда эса мос равишда улуши қисқарган.

Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш

кўрсаткичларга эга эканлигини англатади.

Жадвалда келтирилган иқтисодий ўсиш кўрсаткичларининг мутлоқ ўсиш ёки камайиш характердаги тенденциясига эга бўлмагани тармоқдаги йўналишларда қўшилган қийматнинг йиллар мобайнида шаклланиши бир-биридан кескин фарққа эга эканлигини англатади. Яъни, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ортган бўлса-да, маҳсулот нархида қўшилган қийматнинг улуши ортмаган ёки камайган бўлиши тенденцияни мутлоқ характерлигини чеклаган.

Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини модернизация ҳамда диверсификация қилиш ташқи бозорларда талаб юқори бўлган ишлаб чиқарилаётган тайёр рақобатбардош маҳсулотларнинг ҳажми ва турларини кенгайти-

Фаолият тури бўйича йиллик иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари

(фоизда)

Йўналиш	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш	144,0	102,3	109,6	113,2	104,1	115,8	108,8	102,1	113,3	105,3
Кийим ишлаб чиқариш	137,4	120,6	101,5	83,8	125,5	116,8	110,9	114,9	104,9	108,7
Тери ва унга тегишли маҳсулотлар ишлаб чиқариш	104,0	151,5	101,1	162,4	119,8	121,4	117,3	123,0	102,1	78,0

риш, пахта хом ашёсини етиштириш ҳамда қайта ишлаш самарадорлиги ва рентабеллигини оширишнинг энг муҳим шарти ҳисобланади.

Бугунги кунда республикада 7 мингга яқин корхона фаолият олиб бораётган юқори ишлаб чиқариш салоҳиятига эга бўлган тўқимачилик тармоғи шакллантирилди. 1,4 миллион тонна ҳажмдаги пахта толасини ишлаб чиқариш қувватлари яратилди, шундан 60 фоизга яқинидан маҳаллий тўқимачилик корхоналарининг эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланилмоқда.

Энг аввало, тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарилишини йўлга қўйиш, тармоқни бошқаришни ташкил этиш, ресурс ва ишлаб чиқариш қувватларининг тақсимлини, кадрлар малакасини юқори эмаслиги билан боғлиқ тизимли муаммоларнинг мавжудлиги пахта хом ашёсини етиштиришнинг паст рентабеллигига ҳамда уни қайта ишлашга, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва экспорт қилишнинг етарли даражада эмаслигига олиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикасида тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш, мавжуд муаммоларни ҳал этиш, шунингдек, юқори сифатли тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш ҳамда уни жаҳон бозорларига илгари суриш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар комплекси қўйида-

гилардан иборат:

- тўқимачилик саноатининг иқтисодиётдаги улушини ошириш, мамлакатда ишлаб чиқарилаётган тўқимачилик маҳсулотларининг ҳажми ва сифатини ошириш;
- тўқимачилик саноатининг бошқарув тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш;
- тўқимачилик саноати соҳасида стандартлаштириш ва сертификатлаштириш тизимини янада такомиллаштириш;
- тармоққа илғор ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш;
- тўқимачилик саноатини ривожлантиришнинг кластер моделини амалга ошириш;
- логистика ва муҳандислик инфратузилмасини ривожлантириш билан ўзаро узвий боғлиқликда хом ашё ресурслари тақсимолининг ва ташкил этилаётган тармоқ корхоналари жойлашувининг мувозанатини таъминлаш;
- ишлаб чиқариш жараёнига илғор инновация технологиялари, ноу-хау, дизайнерлик ишланмаларини кенг жорий этиш, фурнитура ва аксессуарларнинг замонавий намуналарини ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш;
- тўқимачилик саноати учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Lex.uz манбаси: <https://lex.uz/docs/4356614>.
2. «Экономическое обозрение» журнал, Председатель «Узтекстильпрома» Ильхом Хайдаров. В Интервью журналу на тему «Текстильная отрасль Узбекистана. От стабилизации производства – к расширению экспортного потенциала». 16.09.2020 г.
3. N.M. Muminova, Improvement of innovative activity and bases of anti-crisis management of the enterprise, American Journal of Economics and Business Management 3 (1), 87-99 2020.
4. DMM, N.M.Muminova. Generation the strategy of financial stability at the enterprises of textile industry. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 2019.
5. M.N. Maksudjonovna, M.D. Marlenovna. Analysis of The Management And Financial Stability of The Textile Enterprises. International Journal of Scientific Research And Education 7 (5) 2019.
6. <https://uzts.uz/uz/ozbekiston-to'qimachilik-mahsulotlari-eksport-hajmini-oshirdi>

Саноат корхоналарини реструктуризациялашни бошқариш муаммолари Проблемы управления реструктуризацией промышленных предприятий Problems of industrial enterprise restructuring management

Шоҳия ТЎЛАГАНОВА,
Ўзбекистон Республикаси Қурулти кучлар
академияси “Қўшинлар кундалик фаолиятини бошқариш”
кафедраси доценти, и.ф.н.
Бахтиёр ДЖУРАЕВ,
полковник.

Аннотация

Мақолада бозор ислохотлари шароитида Ўзбекистон саноатининг ривожланишини бошқариш муҳим қатор муаммолар билан мураккаблашиб, уларнинг баъзилари ўтиш даврининг макроиқтисодий хусусиятларидан келиб чиқишининг микроиқтисодий характерга эга эканлиги ёритилган.

В данной статье анализируется, что управление развитием промышленности Узбекистана в условиях рыночных реформ осложняется рядом важных проблем, одни из которых обусловлены макроэкономическими особенностями переходного периода, другие носят микроэкономический характер.

This article discovers that the management of industrial development in Uzbekistan in the context of market reforms is complicated by a number of important problems, some of which are due to the macroeconomic features of the transition period, while others are of microeconomic nature.

Замонавий корхоналарнинг фаолияти асосан XVIII асрда А.Смитнинг “Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари ҳақида тадқиқот” асарида шакллантирилган тамойилларга асосланади, унда ҳар қандай ишлаб чиқариш жараёни элементар ҳамда оддий вазибаларга бўлиниши таклиф қилинган, шунинг учун уларнинг ҳар бири бир ишчи томонидан амалга оширилиши мумкин [1]. Шу билан бирга, ишчининг юқори малакали бўлиши ва умуман ишни бажара олиши талаб қилинмас эди; у бир ёки бир неча оддий вазибаларга ихтисослашганлиги етарли эди. Амалга ошириш осон, фикр таклиф тамойиллари ва малакаси ишчилар катта қўшин томонидан ва оддий воситалардан фойдаланиб, маҳсулотларни оммавий ишлаб чиқариш муваффақият келтиради.

А.Смит томонидан ишлаб чиқилган ишлаб чиқаришни таркибий ташкил этиш тамойиллари, ўтган даврлар учун инқилобий бўлган бўлса-да, улар бугунги замонавий иқтисодиётнинг талабларига жавоб бермайди, сабаб бунда маҳсулотлар асосан истеъмолчиларнинг тор гуруҳларига қаратилиши лозим [2]. Шунга кўра, бугунги кунда деярли барча таркибий бўлинмаларда ходимлар билимли бўлиши, жавобгарликдан қўрқмаслиги ва ҳақиқатдан ҳам мураккаб муаммоларни ҳал қилишга интилиши талаб этилади. Бу замонавий истеъмол бозори анча кенг бўлиб, ундаги рақобат янада агрессив эканлиги билан белгиланади. Шунинг учун, биринчи навбатда, Ўзбекистон саноат корхоналари тузилмасини шакллантириш тамойиллари реструктуризациялаш

Калит сўзлар: тадқиқот, юқори малака, ихтисослик, оммавий ишлаб чиқариш, замонавий иқтисодиёт, реструктуризация, тамойил, харидоргир, эҳтиёж.

керак, бу қуйидаги муаммолар билан изоҳланади:

- тараққий этган дунёда бозорни бошқарувчи истеъмолчилар мавжуд бўлиб, уларнинг бозордаги ўрнини ҳамда зарур товар ва хизматларни танлаш имкониятларини яхши билишади;

- истеъмолчиларга таклиф этилаётган имтиёзлар ҳақидаги янги тахминлар, асосан, глобал ахборот тармоқлари, теледастурлар ва бошқалар туфайли ўз-ўзини шакллантиради. Шунга кўра, маълум бир истеъмолчининг ўзига хос эҳтиёжларига мослаштирилган маҳсулотлар харидоргир бўлади;

- ишлаб чиқариш воситалари ва технологиялар сезиларли даражада ўзгариб, улар орасида, биринчи навбатда, мижозлар томонидан товарлар ҳамда улар ҳақидаги маълумотларни қабул қилиш усулига айланган ахборотлар юзага келади. Бироқ, бу ўзгаришларга қарамасдан, бозорни бошқаришнинг узок тарихига эга бўлган кўплаб компаниялар эски бошқарув ғояларини инерция йўли билан давом эттирмақдалар. Агар АҚШ ва Ғарбий Европада 20 фоиздан кўп бўлмаган фирмалар анъанавий бошқарув, ишлаб чиқариш, молиявий ва ахборот технологияларидан истеъмол йўналтирилган тармоқларда фойдаланади [3].

Шунинг учун Ўзбекистон саноат корхоналарини қайта қуриш муваффақиятига қуйидаги асосий омиллар таъсир кўрсатади:

- бозор истиқболлари ва молиявий аҳволи. Қайта қуришни бошлайдиган ҳар бир саноат корхонаси режалаштирилган молиявий-иқтисодий натижаларга эришиш учун етарли вақт берадиган узок муддатли рақобатбардошлик ва молиявий аҳволдаги ўзгаришларни прогноз қилиш лозим;

- бошқарув масъулияти. Акциядорлар ҳамда компания ва корхоналар бошқарув ходимлари қайта қуриш лойиҳаси мақсадлари билан яшашни ва зарур бўлса, лойиҳа тузатиш ва унинг индивидуал соҳаларда молиялаштириш бўйича ўз вақтида қарор қабул қилиш керак;

- кадрлар малакаси. Қайта қуриш лойиҳасини амалга ошириш бошқарув ходимларининг малака даражаси ва уларнинг бизнес муваффақиятига бўлган қизиқишларига тўлиқ боғлиқ;

- молиявий-иқтисодий, бошқарув, маркетинг ва ижтимоий характердаги дастлабки тадқиқот ҳамда таҳлилий ишларнинг катта ҳажми корхоналар ички кучлари томонидан амалга ошириш имконияти;

- моддий-техника ресурслари етказиб берувчилар, кредиторлар ва ҳокимликлар билан ўзаро ҳам-

корликни янги босқичга кўтариш истиқболлари.

Шундай қилиб, ҳуқуқий, ислохотли, соҳавий ва микроиқтисодий масалаларни Ўзбекистон саноат корхоналарини қайта қуришга тўсқинлик қилувчи муаммолар қаторида кўриб чиқиш мумкин.

Қайта қуриш муаммоларининг биринчи гуруҳи – бозор ислохотлари шароитида Ўзбекистон иқтисодий қонунчилигининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ қонунлардир. Булар қуйидаги масалаларни ўз ичига олади:

1. Бир неча оралиқ технологик жараёнлар билан шуғулланувчи корхоналарга юқори солиқ юки. Айниқса, айланмадан ҳисобланадиган солиқлар деярли барча истеъмол тармоқларида замонавий технологик жараёнлар босқичларининг кўплигига ўта бефарқ бўлиб, улар билан асосий тармоқлар ўртасидаги фарқларни ҳисобга олмайди. Ҳаддан ташқари юқори солиқлар янги молиявий механизмларни жорий этишга тўсқинлик қилади, чунки корхона молиявий қайта қуриш хавфидан оладиган барча имтиёзлар қўшимча солиқ тўловлари орқали “емирилади”.

2. Банкротлик механизмнинг номукаммаллиги. 2002 йилдаги Банкротлик қонунига қарамай бу жараёнлар ташқи аралашувдан ҳимояланган эмас. Натижада, ночор иш юритувчи иштирокчилари учун ҳеч қандай ягона “ўйин қоидалари” мавжуд эмас. Бу шуни англатадики, кўпроқ таъсирга эга бўлган корхоналар бошқаларга нисбатан афзалликларга эга [4].

3. Ислох қилинган Ўзбекистон иқтисодиётида саноат ишлаб чиқаришининг иқтисодий муҳитини деформациялаш. Ўзбекистон иқтисодиёти реал секторининг ривожланишини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, деформациялашнинг асосий кўриниши саноат корхоналари иқтисодий айланмасининг ҳақиқий ва расмий қайд этилган ҳажмлари, шунингдек, расмий рўйхатдан ўтган ишлаб чиқариш тузилмалари ҳамда уларнинг ҳақиқий сони ўртасидаги фарқдир. Бу, айниқса, йирик ишлаб чиқариш тузилмалари хизматига “боғланган” ва уларни таъминловчи кичик ишлаб чиқариш фирмалари қурилиш, транспорт ва ахборот хизматлари учун жуда муҳимдир.

Ўзбекистон саноат корхоналарини қайта қуриш ҳамроҳлик муаммолари, биринчи навбатда, уларнинг тузилиши тамойилларига ўзгаришлар талаб қилади. Бу тамойилларнинг энг зарурлари қаторига бозорни назорат қилишда истеъмолчиларнинг

устуворлиги, истеъмол қилинган маҳсулотлардан ўз кутишининг ўз-ўзидан ўсиши, каби шунингдек, саноат, молиявий ва ахборот технологиялари ишлаб чиқариш воситаларининг сезиларли ўзгаришларини киритиш мумкин.

Ўз навбатида, саноат корхоналарида қайта қуришга тўсиқлар ҳуқуқий муаммоларни ўз ичига олади (қайта ишлаш саноати, юқори солиқ юки, номукамал банкротлик муносабатлари, “соя” ва норасмий фаолиятнинг муҳим улуши), ислоҳотли (бозор талаби таркибидан иқтисодий фаолият изоляция, унинг ахборот таркибий қисми кам

ривожланган, қайта қуриш ва жиной гуруҳларни тўхтатувчи ҳаракатлар, корхоналар таркибида тўлиқ ўзгариш учун инвестиция йўқлиги), мезо-иқтисодий (муҳим кечиккан қарз ва фойдасиз корхоналар мавжудлиги, букилмас мулк тузилиши ва баҳоланмаган саноат ишлаб чиқариш фондлари), микроиқтисодий (бошқарув ходимлари сифати муаммолари, ҳамкорлик ва жамоа аъзоларининг саяй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш, бошқарув ҳисоби, маркетинг ва савдо номукамаллиги). Хулоса ўрнида айтганда, ушбу муаммолар етарлича изланишлар олиб боришни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А.Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики. М.: Эконов, 1993 г.
2. Левченко В.А. Маркетинговые системы: Теория и практика построения. Ростов: Прима Паблишерз–Ростов, 2005 г.
3. Петров В. Менеджеральный аспект реформ // Управление корпорацией. 2018 г.
4. Бочкин В. Банкротство: Ключ к реструктуризации? // Новая экономика. 2006 г. №2.

Акциядорлик жамиятларида хусусий капитални шакллантиришнинг ташкилий масалалари

Организационные вопросы формирования частного капитала в акционерных обществах

Organizational issues of formation of private capital in joint stock companies

Сарсенгалий БАЙЖАНОВ,

и.ф.н. доцент.

Хурлиман САПАРОВА,

магистрант.

КҚДУ “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси

Аннотация

Мақолада акциядорлик жамиятларида хусусий капитални шакллантириш манбаларининг услубий жиҳатлари ва унинг ҳисобини ташкил этишининг амалий жиҳатлари келтирилган бўлиб, унда акциядорлик жамиятларида хусусий капитални шакллантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий ҳамда назарий асослари тадқиқ этилган, шунингдек хусусий капитални шакллантириш бўйича таклиф ва тавсиялар келтирилган.

В данной научной статье приведены теоретические основы методологических аспектов формирования собственного капитала в акционерных обществах и теоретические основы его организации, рассматриваются нормативно-правовые и практические основы формирования собственного капитала в акционерных обществах. Также есть рекомендации по формированию частного капитала.

This scientific article presents the theoretical foundations of the methodological aspects of the formation of private equity in joint-stock companies and the theoretical foundations of its organization, which deals with the legal and theoretical foundations of the formation of private equity in joint-stock companies. There are also recommendations for the formation of private capital.

Бозор муносабатлари шароитида ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва инновацион ривожлантириш нафақат иқтисодий жиҳатдан, балки молиявий жиҳатдан ҳам мустаҳкам таянччи талаб этади. Шу сабабли, ҳўжалик юритувчи субъектлар молиявий салоҳиятини баҳолашда ўз маблағларининг қийматига, уларнинг жами капитал таркибидаги салмоғига муҳим аҳамият қаратилади. Хусусий капитал корхонанинг молиявий ҳолатини тавсифловчи муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Хусусий капитал (сармоя) – субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги актив-

ларидир. Субъект мажбуриятлари – субъект (қарздорнинг) бошқа субъект (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир.

Активлар – субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир. Демак, юқоридаги таъриф ва таснифлашдан қуйидаги боғланишни кўрсатиш мумкин:

Калит сўзлар: акциядорлик жамияти, хусусий капитал, устав капитали, захира капитали, тақсимланмаган фойда.

Хусусий капитал(ХК)=Активлар(А) - Мажбуриятлар(М).

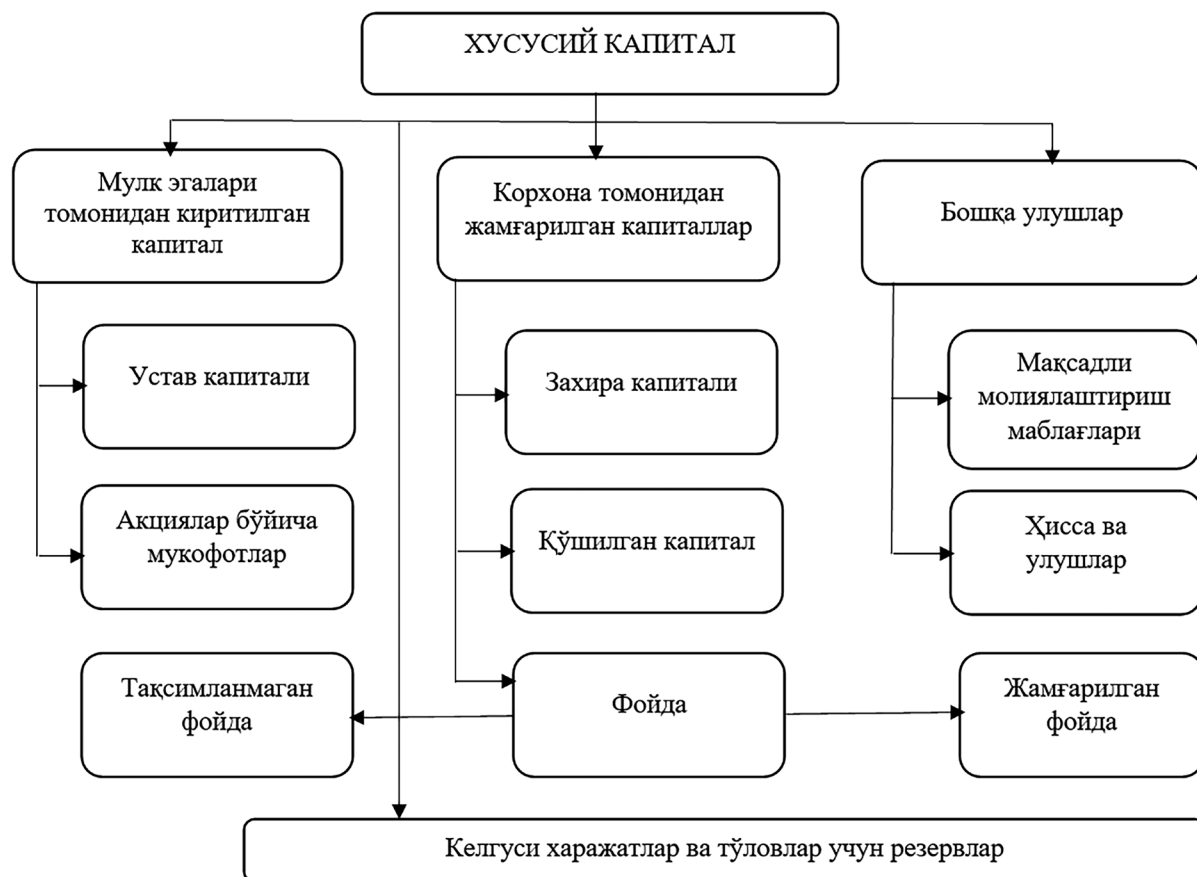
Корхона капитали унинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун керак моддий ва номоддий бойликлар, пул маблағлари ҳамда молиявий қўйилмалар мажмуини билдиради. Корхонанинг хусусий капитали корхонанинг нетто-активлари (мулкдорларга қарашли соф активлар, мулкнинг соф қиймати)ни билдириб, актив ва мажбурият орасидаги айирма сифатида белгиланади.

Тадбиркор бозорда маълум капитал сарфлаш учун унинг қанча фойда келтириши ва келгусида капиталнинг фойда келтириш даражасини билишга интилади. Бунинг учун у ўз фаолиятини қандай манбалар, ресурслар ҳисобидан амалга ошириши ҳамда ўз капиталини қайси фаолият соҳасига қўйишини аниқ тасаввур қилиши лозим. Бизнесни зарур молиявий ресурслар билан таъминлаш ҳақида қайғуриш тадбиркорлик фаолиятининг энг муҳим жиҳати бўлиб ҳисобланади [1]. Шунинг учун капитални шакллантириш манбаларининг мавжудлиги ва уни жойлаштириш таҳлили катта аҳамиятга эга.

Таҳлил жараёнида қуйидаги вазифалар бажарилиши зарур:

- корхона капитали шаклланиши манбаларининг таркибий тузилиши ва манбаларини ўрганиб чиқиш;
- улар миқдорининг ўзгариши омилларини аниқлаш;
- капиталнинг алоҳида манбалари қийматини, унинг ўртача тортилган нархини ва ушбу нархнинг ўзгариши омилларини аниқлаш;
- молиявий таҳлика даражаси (қарзга олинган ва ўз капитали нисбати)ни баҳолаш;
- баланснинг пассивида юз берган ўзгаришларни корхонанинг молиявий барқарорлиги нуқтаи-назаридан баҳолаш;
- қарзга олинган ва ўз капитали ўртасидаги мақбул нисбатни асослаш.

Хўжалик юритувчи субъектларда хусусий капиталлар таркибини тўғри белгилаш ҳамда уларга доир ахборотларни ҳисобга олишда хусусий капиталнинг шакллантириш манбалари бўйича гуруҳланишини тўғри белгилаш мақсадга мувофиқ [2].

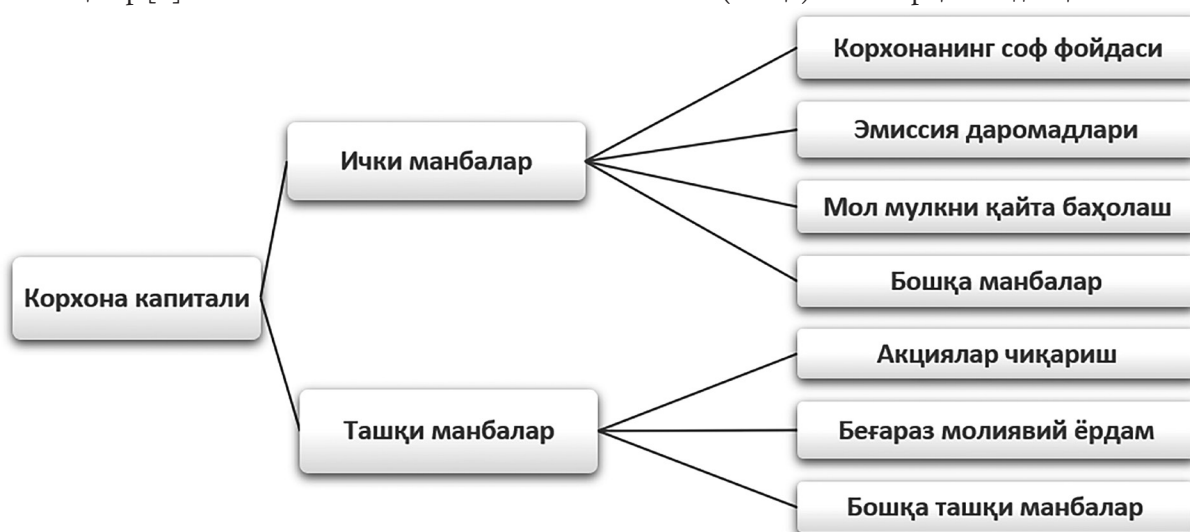
1-чизма. Акциядорлик жамиятларида хусусий капитал таркибининг шакллантириш манбалари бўйича гуруҳланиши.

Хўжалик юритувчи субъектларда, жумладан акциядорлик жамиятларида хусусий капитал таркибини тўғри гуруҳлаш уларга доир ҳисоб-китобларни амалга оширишда ҳамда улардан самарали фойдаланишда муҳим омиллардан бири саналади. Шу боисдан хўжалик юритувчи субъектларда, жумладан акциядорлик жамиятларида хусусий капиталлар таркибини қуйидаги йўналишлар бўйича гуруҳлаш мақсадга мувофиқ (1-чизма).

Мулк эгалари томонидан киритилган капиталга устав капитали ва акциялар бўйича мукофотлар киради. Устав капитали – таъсисчиларнинг устав фаолиятини таъминлаш учун қўйилган маблағлар суммасидир. Давлат корхоналарида – бу давлатнинг корхонага тўлиқ хўжалик юритиш ҳуқуқи билан бириктириб қўйган мол-мулкнинг қиймати, ҳиссадорлик корхоналарида-акцияларнинг номинал қиймати, масъулияти чекланган жамиятлар учун – мулк эгаларининг улушлари суммаси, ижара корхона учун – унинг ишловчилари улуши суммаси ва бошқалар [3].

собида жамғариб бориладиган капиталдир. Ушбу капитал таркибига эмиссия даромади, устав капиталини шакллантиришдаги ижобий курс фарқларидан иборат қўшилган капитал, активларни қайта баҳолаш, захира капитали ва текинга олинган мулк қийматидан иборат захира капитали ҳамда корхонанинг фаолияти давомида жамғарган тақсимланмаган фойдасини киритиш мумкин. Фикримизча, юқорида қайд этилган капитал турларини жамғарилган капитал сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ, чунки уларнинг қиймати маълум давр мобайнида йиғилиб, жамғарилиб боради [4].

Бошқа улушларга жисмоний ва юридик шахслардан бегараз қимматликлар, шунингдек ижтимоий, маданий-маиший объектларни сақлаш ҳамда бюджетдан молиялаштириладиган корхоналарнинг тўловга лаёқатлилигини тиклаш учун бюджетдан ажратиладиган, қайтариб бериладиган ва қайтарилмайдиган маблағлар киритилади. Корхонанинг капитали ўз (ички) манбалари ҳисобидан ҳам, қарзга олинган (ташқи) манбалар ҳисобидан ҳам шакллани

2-чизма. Корхона ўз капиталининг шаклланиш манбалари.

Устав капитали маблағларни дастлабки инвестициялаш жараёнида шаклланади. Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлари пул маблағларидан, қимматли қоғозлар ёки мол-мулк ҳуқуқи ва номоддий активлардан иборат бўлиши мумкин. Устав капиталининг миқдори корхона рўйхатдан ўтказишда эълон қилинади, унинг миқдорига ўзгартириш киритилганда эса таъсис ҳужжатларини қайта рўйхатдан ўтказиш талаб этилади.

Корхона томонидан жамғарилган капитал – корхона фаолияти давомида турли манбалар ҳи

тирилиши мумкин (2-чизма).

1-жадвал маълумотларидан ҳам кўриниб турибдики, “Тахнатош дон маҳсулотлари” акциядорлик жамиятида хусусий капитал таркиби асосан устав капитали, қўшилган капитал, захира капитали, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) ҳамда мақсадли тушумлардан ташкил топган. Бу кўрсаткичлар 2020 йил 1 январь ҳолатига жами хусусий капиталнинг мос равишда устав капитали 7,1 фоизни, қўшилган капитал 0,5 фоизни, захира капитали 9,8 фоизни, тақсимланмаган фойда 12,2 фоизни ҳамда

1-жадвал.

“Тахиатош дон маҳсулотлари” АЖ хусусий капитал кўрсаткичлари таҳлили
(01.01.2020 йил ҳолатига) *

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига	Фарқи	
				%	+ / -
Устав капитали (8300)	410	1504858	1504858	100	0
Қўшилган капитал (8400)	420	112262	112262	100	0
Захира капитали (8500)	430	2082933	2079043	99,8	-3890
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)	440	-	-	-	-
Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (8700)	450	1911809	2608574	136,4	696765
Мақсадли тушумлар (8800)	460	15000000	15000000	100	0
Келгуси давр харажатлари ва тўловлар учун захиралар (8900)	470	-	-	-	-
Хусусий капитал жами	480	20611862	21304737	103,4	565787

*Манба: “Тахиатош дон маҳсулотлари” акциядорлик жамиятининг бухгалтерия баланси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилган.

мақсадли тушумлар 70,4 фоизни ташкил қилмоқда.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, жамият хусусий капитал таркибида мақсадли ту-

шумлар энг катта улушга эга бўлиб, 70,4 фоизини

эгаллаган. Акциядорлик жамиятларининг хусусий капитали таркибида ҳисобга олинadиган “сотиб

2-жадвал.

“Тахиатош дон маҳсулотлари” АЖ молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот*

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (Фойда)	Харажатлар (зарарлар)	Даромадлар (Фойда)	Харажатлар (зарарлар)
Маҳсулот (товар, иш, хизмат)лар-ни сотишдан соф тушум	010	78 496 968		99 573 841	
Сотилган маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларнинг танархи	020		71 823 245		74 384 804
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари)	030	6 673 723		25 189 037	
Давр харажатлари	040		3 804 877		20 892 752
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090	356 068		451 870	
Асосий фаолиятнинг фойдаси	100	3 224 914		4 748 155	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари	110	1 262		2 337	
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	170		2 285 203		3 119 471
Умумхўжалик фаолиятнинг фойдаси (зарари)	220	940 973		1 631 021	
Даромад (фойда) солиғини тўла-гунга қадар фойда (зарар)	240	940 973		1 631 021	
Даромад (фойда) солиғи	250		260 184		934 256
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари)	270	680 789		696 765	

*Манба: “Тахиатош дон маҳсулотлари” акциядорлик жамиятининг бухгалтерия баланси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилган.

олинган хусусий акциялар” ҳамда “қопланмаган зарарлар” жамиятнинг жами хусусий капитал қиймати камайишини англатади. Шу боисдан юқорида қайд этилган манбалар хусусий капитални шакллантириш таркибига киритилмайди. Жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, 2020 йил 1 январь ҳолатига жами хусусий капитал миқдори ўтган йилга нисбатан 3,4 фоизга ошган. Бу кўрсаткичга эришишда акциядорлик жамияти тақсимланмаган фойданинг 36,4 фоизга ошиши орқали эришилган. Захира капитали эса ҳисобот даври бошига нисбатан 0,2 фоизга камайган.

“Тахиятош дон маҳсулотлари” акциядорлик жамиятининг молиявий натижалари тўғрисида ҳисоботи таҳлил этилганда, жамият ҳисобот даврида 696 765 минг сўм соф фойдага эришиб, ўтган йилга нисбатан 1,02 фоизга, яъни 15 976 минг сўмга

кўпайганини кўриш мумкин. Жамият ўтган йилга нисбатан маҳсулотларни сотишдаги ялпи фойдаси 6 673 723 минг сўмдан 25 189 037 минг сўмга кўтарилганини кўриш мумкин. Лекин, ушбу ҳисобот даврида давр харажатларининг кўпайиши фойданинг камайишига олиб келган.

Шундай қилиб, корхонанинг хусусий капитални шакллантириш ва ундан фойдаланиш ҳамда ундан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун таҳлил ишларини ташкил этишда хусусий капиталнинг моҳияти, унинг таркиби, манбалари ва хусусиятларини пухта билган ҳолда ёндашиш зарур. Хусусий капитал ва унинг ўзгаришини баҳолашда капиталнинг давр боши ҳамда охириги ўзгаришларига ва ўзгариш сабабларига баҳо берилади. Капиталнинг ўзгариши жамланган қатор ва унинг таркибий бирликлари бўйича алоҳида ўрганилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Оришев К. Improvement of principle of accounting of private capital in joint-stock companies. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2019 йил.
2. Ибрагимов А., Очилов И., Қўзиев И., Ризаев Н., Молиявий ва бошқарув ҳисоби. –Т.: Иқтисод-молия, 2008 й. 451-б.
3. Жўраев Н.Ю., Абдуваҳидов Ф.Т., Сотиволдиева Д.А. Молиявий ва бошқарув ҳисоби. –Т.: Иқтисодиёт-молия, 2012 й, 320-бет.
4. Каримов А.А., Исломов Ф.Р., Авлоқулов А.З. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: 2004 й.

Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ривожланишининг кўп омилли эмпирик моделини яратиш

Создание многофакторной эмпирической модели развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Карши Creating a multifactorial empirical model of small business and private entrepreneurship development in Karshi

Лазиз ХУДОЁРОВ,

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ТАТУ

Қарши филиали Ахборот технологиялари кафедраси мудири.

Аннотация

Мақолада Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ривожланишининг кўп омилли эмпирик модели яратилган. Эконометрик модель тузиш ва таҳлил қилиш учун энг кичик квадратлар усулидан фойдаланилган ҳамда эмпирик модель ҳосил қилинган.

В статье создается многофакторная эмпирическая модель развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Карши. Для построения и анализа эконометрической модели был использован метод наименьших квадратов, была создана эмпирическая модель.

The article creates a multifactorial empirical model for the development of small business and private entrepreneurship in Karshi. The least squares method was used to construct and analyze the econometric model, and an empirical model was generated.

Кейинги йилларда юртимизда кичик ва ўрта бизнес, тадбиркорликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. **2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида** “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларнинг қатъий олдини олиш”га қаратилган вазифалар алоҳида таъкидлаб ўтилган [1]. Шу сабабли, давлат мулкни хусусийлаштиришни янада кенгайтириш ва тартиб-таомилларни соддалаштириш, хўжалик юритувчи субъектлар устав

жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки хусусийлаштирилган объектлар базасида, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратишга жиддий эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга йўлланган мурожаатномасида “Адлия вазирлиги, Савдо-саноат палатаси, Бизнес-омбудсман 2020 йил 1 мартга қадар лицензия ва рухсатномалар бериш асосларини тубдан қайта кўриб чиқиб, уларнинг сонини камида 2 баробар қисқартириш бўйича аниқ таклиф киритсин. Шунингдек, “Кичик ва ўрта бизнес тўғрисида”ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш зарур. Унда кичик ва ўрта бизнес ме-

Калит сўзлар: кичик бизнес, кичик бизнес субъектлари, кичик бизнес улуши, янги иш ўринлари, эконометрик модел, энг кичик квадратлар усули, эмпирик моделлар, прогнозлаш.

зонлари ҳамда бу соҳа вакиллари рағбатлантириш механизмлари назарда тутилиши керак” дея таъкидлаган эди [2].

Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш бўйича Қашқадарё вилояти Қарши шаҳрида ҳам кейинги йилларда кенг қўламли ислохотлар амалга оширилди. 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра, рўйхатга олинган кичик бизнес субъектлари сони 4489 тани (фермер хўжаликларисиз) ташкил этган [3].

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда унга қандай омиллар таъсир этишини ўрганиб, таҳлил қилиш ва прогнозлаш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун Eviews дастури юқори имкониятларни тақдим этади. Яъни, ушбу дастурдан фойдаланиб кўп омилли регрессия тенгламаларини тузиш, кўп омилли эмпирик моделларни қуриш ва уларни баҳолаш мезонларини аҳамиятлилигини аниқлаш мумкин.

Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар бўйича кўп омилли эмпирик модель тузиш учун, барча омиллар ўрганилади, улар эконометрик таҳлил қилинади ва аҳамиятлилари танлаб олинади, шунингдек уларнинг моделда ўзларини қандай тутишлари текшириб кўрилади.

Биз, Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар сифатида қуйидаги омилларни танлаб олдик:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотлар ҳажми (млрд. сўм) – Y ;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида банд бўлганлар сони – X_1 ;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши учун киритилган инвестициялар (минг сўм) – X_2 ;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари сони – X_3 ;
- Қарши шаҳридаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий фондлари қиймати – X_4 ;

Кўп омилли эмпирик моделни тузишнинг асосий қоидаларидан бири моделга танланиб олинadиган омиллар ўртасида боғланиш зичликларини аниқлаш, яъни танланиб олинаётган омиллар ўртасида боғланиш мультиколлинеарлик муаммосини текшириш ҳисобланади. Бунинг учун омиллар ўртасида корреляция коэффицентлари

ҳисобланади, x_i ва y_i ўзгарувчилар $i=1, \dots, n$ қийматларни қабул қилувчи, x ва y ўртасида чизиқли боғлиқликни кўрсатувчи энг кўп тарқалган кўрсаткич бўлиб, корреляция коэффицентини ҳисобланади, у қуйидагича ҳисобланади:

$$r_{xy} = \frac{Cov(x, y)}{\sqrt{Var(x)}\sqrt{Var(y)}} \quad (1)$$

(1) тенгламанинг суратида турган $Cov(x, y)$ қиймат қуйидаги нисбат билан аниқланади:

$$Cov(x, y) = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y}) \quad (2)$$

x ва y ўзгарувчиларнинг ковариацияси дейилади ва қуйидагича топилади:

$$Cov(x, x) = Var(x) \quad Cov(y, y) = Var(y) \quad (3)$$

Юқорида келтирилган омиллар бўйича 2000-2019-йиллардаги маълумотлар Қашқадарё вилоят статистика бошқармасидан олинди ва улар асосида Eviews дастуридан фойдаланиб Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун кўп омилли даражали эмпирик модель параметрлари аниқлаб олинди (1-жадвал).

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун унинг ҳолатидан келиб чиқиб, баҳолаш мезонларига асосан, чизиқли ва даражали кўп омилли эконометрик моделдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва уларга таъсир этувчи омиллар ўртасидаги эконометрик моделни тузиш ҳамда таҳлил қилиш учун энг кичик квадратлар усулидан фойдаланамиз.

1-жадвалда олинган натижа орқали қуйидаги эмпирик моделни ҳосил қилдик:

$$Y = 0,005946 * X_1^{1,468} * X_2^{-0,1895} * X_3^{0,9399} * X_4^{0,985} \\ t \quad (-6,528) (4,316) (-2,518) (2,892) (14,278) \quad (4) \\ (3.2.11)$$

Ҳосил қилинган моделни баҳолаш мезонлари бўйича баҳоласак, қуйидаги натижаларни кўришимиз мумкин, одатда, детерминация коэффицентини $[0;1]$ кесмада қийматларни қабул қилади. Коэффициент қиймати қанчалик 1 га яқин бўлса, боғлиқлик шунчалик кучли ҳисобланади. Мазкур ҳолатда детерминация коэффицентининг **0,992** қийматга тенг бўлиши, моделда мазкур иқтисодий кўрсаткичлар ўртасида етарли даражада кучли боғлиқлик мавжудлигини билдиради. Моделларни турли

Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун қурилган кўп омили даражали эмпирик модел параметрлари

Метод: энг кичик квадратлар усули				
Қатор: 2000-2019				
Кирилган ўзгарувчилар сони: 20				
Ўзгарувчи	Модел коэффициентлари	Стандарт хатолар	t-Стъюдент мезони	P-қиймати
X1	1.467655	0.340058	4.315893	0.0006
X2	-0.189507	0.075253	-2.518271	0.0236
X3	0.939918	0.324994	2.892106	0.0112
X4	0.984951	0.068981	14.27849	0.0000
C	-5.125284	0.785149	-6.527782	0.0000
R-Детерминация коэффициенти	0.992318	Боғлиқ ўзгарувчининг ўртача қиймати		3.712759
Текисланган R-Детерминация коэффициенти	0.990269	Боғлиқ ўзгарувчининг стандарт четла-ниши		1.748304
Регрессиянинг стандарт хатоси	0.172460	Акайкенинг ахборот мезони		-0.464980
Қолдиқлар квадратлари йиғиндиси	0.446139	Шварц мезони		-0.216047
Максимал ўхшашлик функциясининг қиймати	9.649802	Hannan-Quinn criter.		-0.416386
F-Фишер мезони	484.3947	DW-Дарбин-Уотсон мезони		2.688746
Prob(F-Фишер мезони)	0.000000			

миқдордаги омилар билан таққослаш имконияти бўлиши ва ушбу миқдордаги омилар R^2 статистикага таъсир этмаслиги учун одатда корректлашган детерминация коэффициентидан фойдаланилади [4], яъни:

$$R^2_{\text{оаёёё}} = 1 - \frac{S^2}{S_y^2} \quad (5)$$

Мазкур ҳолатда ушбу текисланган детерминация коэффициенти **0,99** қийматига тенг бўлиши ва унинг R^2 га яқинлиги, моделнинг таъсир этувчи омилар сони ўзгариши атрофда қийматлар қабул қилинишини билдиради.

Тузилган кўп омили эконометрик моделнинг статистик аҳамиятлилиги ва ўрганилаётган жараёнга мос келишини аниқлаш учун Фишернинг F-мезонидан фойдаланамиз. F – мезоннинг ҳақиқий қиймати қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади [4]:

$$F_{\text{оёёё}} = \frac{R^2}{1 - R^2} \cdot \frac{n - m - 1}{m}, \quad (6)$$

бу ерда: R^2 – детерминация коэффициенти;
 n – кузатувлар сони;
 m – омилар сони.

F – мезоннинг ҳақиқий қиймати $F_{\text{хисоб}} = 484,39$ га тенг. Агар ҳақиқий қиймат жадвалдаги қийматдан катта бўлса, у ҳолда тузилган кўп омили

эконометрик модель статистик аҳамиятли ёки ўрганилаётган жараёнга адекват дейилади.

F – мезоннинг жадвал қийматини топамиз. Бунинг учун озодлик даражалари $k_1 = m$ ва $k_2 = n - m - 1$ ҳамда α аҳамиятлик даражаси бўйича қийматларни ҳисоблаймиз. Аҳамиятлик даражаси $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражалари $k_1 = 4$ ва $k_2 = 20 - 4 - 1 = 15$ дан келиб чиқиб, F-мезоннинг жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 4,39$ га тенг.

$F_{\text{хисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ шартни қаноатлантиради, бу эса, F-мезоннинг ҳисобланган қиймати жадвалдаги қийматидан катта эканлигидан статистик аҳамиятли бўлиб, ундан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажмининг келгуси даврларда прогноз қилишда фойдаланиш мумкин.

Кўп омили эконометрик модель (4) параметрлари ва корреляция коэффициентларининг ишонччилигини текширишда Стъюдентнинг t-мезонидан фойдаланилади. Бунда уларнинг қиймати тасодифий хатолар қийматлари билан таққосланади.

Эконометрик модель параметрлари ва корреляция коэффициентларининг тасодифий хатолари қуйидаги формулалар бўйича ҳисобланади:

$$m_b = \sqrt{\frac{\sum(y - \hat{y}_x)^2 / (n-2)}{\sum(x - \bar{x})^2}} = \sqrt{\frac{s_y^2}{\sum(x - \bar{x})^2}} = \sqrt{\frac{s_y}{y_x \sqrt{n}}} \quad (7)$$

$$m_a = \sqrt{\frac{\sum(y - \hat{y}_x)^2}{(n-2)}} \cdot \frac{\sum x^2}{n \sum(x - \bar{x})^2} = \sqrt{s_y^2 \frac{\sum x^2}{n^2 y_x^2}} = s_y \frac{\sum x^2}{n y_x} \quad (8)$$

$$m_{r_y} = \sqrt{\frac{1 - r_y^2}{n - 2}}. \quad (9)$$

Стюдентнинг t -мезони ҳисобланган ($t_{\text{ҳисоб}}$) ва җадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезонинг җадвал қийматини танланган ишончлилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси ($d.f. = n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n – кузатувлар сони, m – омиллар сони.

Ишончлилик эҳтимоли $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражаси $d.f. = 20 - 4 - 1 = 15$ бўлганда, t -мезонинг җадвал қиймати $t_{\text{жадвал}} = 2,4469$ га тенг.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти бўйича кўп омилли эконометрик моделдаги

ҳисобланган параметрлар учун ҳам $|t_{\text{ёқна}}| > t_{\text{ада}}$ шарти қаноатлантирилиши лозим.

(4) модель бўйича натижавий омилнинг қолдиқларида автокорреляцияни текшириш учун Дарбин-Уотсон (DW) мезонидан фойдаланамиз [4]:

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^T (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^T e_t^2} = \frac{\sum_{t=2}^T e_t^2 + \sum_{t=2}^T e_{t-1}^2 - 2 \sum_{t=2}^T e_t e_{t-1}}{\sum_{t=1}^T e_t^2} = \frac{\sum_{t=1}^T e_t e_{t-1}}{\sum_{t=1}^T e_t^2} = 2 - 2 \frac{\sum_{t=2}^T e_t e_{t-1}}{\sum_{t=1}^T e_t^2} \approx 2(1 - \rho_1) \quad (10)$$

Бу ерда, ρ_1 – биринчи тартибдаги корреляция коэффициентини.

Натижавий омил қолдиқлари қаторида автокорреляция мавжуд бўлмаса, $DW = 2$, мусбат автокорреляцияда DW нолга интилади, манфий автокорреляцияда эса 4 га интилади.

$$\begin{cases} \rho_1 = 0 \rightarrow DW = 2; \\ \rho_1 = 1 \rightarrow DW = 0; \\ \rho_1 = -1 \rightarrow DW = 4. \end{cases}$$

Ҳисобланган DW қиймати билан DW җадвал

қиймати билан қиёсланади.

Агар натижавий омилнинг қолдиқларида автокорреляция мавжуд бўлмаса, у ҳолда ҳисобланган DW мезонининг қиймат 2 атрофида бўлади. Мазкур ҳолатда ҳисобланган DW мезонининг қиймати 2,689 га тенг. Бу эса натижавий омил қолдиқларидан автокорреляция мавжуд эмаслигини кўрсатади.

Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда ўзаро боғланган тенгнамалар тизими кўринишдаги эконометрик моделлардан фойдаланиш ўз аҳамиятини кўрсатди. Шу билан бир қаторда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тармоқлари фаолиятини ривожлантиришнинг ташкилий -иқтисодий механизми бир-бири билан ўзаро боғланган элементлар ҳамда гуруҳларининг (субъектлар, объектлар, тамойиллар, шакллар, усуллар ва воситалар) турли даражадаги иерархик тизимини ифода этади, бундан ташқари, уларнинг ўзаро муносабатлари, инновацион инфратузилма, бозор субъектлари билан алоқаларни шакллантириб беради.

Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун қурилган эмпирик модел (4) натижасини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги хулосаларга эришдик:

– Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш (Y) учун қурилган моделнинг натижасини таҳлил қиладиган бўлсак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлганлар сони (X_1) 1 фоизга оширилса, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликлар томонидан ишлаб чиқилган маҳсулот ҳажми (Y) миқдори 1,468 фоизга ошади;

– Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка киритилган инвестициялар (X_2) 1 фоизга оширилса, ишлаб чиқилган маҳсулот ҳажми (Y) миқдори 0,1895 фоизга камайиш кузатилади;

– Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари сони (X_3) 1 фоизга оширилса, ишлаб чиқилган маҳсулот ҳажми (Y) миқдори 0,9399 фоизга ошади;

– Қарши шаҳрида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик асосий фондлари қиймати (X_4) 1 фоизга оширилса, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликлар томонидан ишлаб чиқилган маҳсулот ҳажми (Y) миқдори 0,985 фоизга ошади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи”. 2020 йил 25 январь, №19 (7521) 8-бет.
3. Қашқадарё вилоят статистика бошқармаси маълумотлари. 2019 йил январь -декабрь.
4. Эконометрика: Учебник. /Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2003 г. – 344 с.
5. Dimitrios Asteriou and Stephen G. Hall. Applied econometrics. A modern approach using Eviews and Microfit. Revised edition. Palgrave Macmillan, New York, 2007. – p.397.

УЎТ: 334.012 64:938.24

Аҳоли турмуш даражасини оширишда кичик тадбиркорликнинг ўрни

Роль малого бизнеса в повышении уровня жизни
The role of small business in increasing living standardsЮлдуз УРУНБАЕВА,
СамИСИ (PhD)

Аннотация

*Мақолада кичик тадбиркорлик ва аҳоли турмуш даражаси ўртасидаги ўзаро боғлиқлик асослаб берилган.**В статье описывается взаимосвязь между малым бизнесом и уровнем жизни.**The article describes inter-relation between small business and quality of living*

Кичик тадбиркорлик узоқ даврлар мобайнида инсон хўжалик фаолияти ва унинг ижтимоий ҳаётининг таркибий қисми ҳисобланган. Қадим замонлардан кичик тадбиркорликнинг ижтимоий-жамоа институти сифатида, инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқалар ҳамда фойдали фаолият сифатида мавжудлиги – буларнинг барчаси биргаликда инсоният жамияти ва турмушининг зарурий шарт ҳисобланиб келинган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, айнан кичик тадбиркорлик жамиятнинг ривожланиш даражасини нафақат унинг ишлаб чиқариш кучлари нуқтаи назаридан, балки маънавий ва маърифий ҳолатини инобатга олган ҳолда эгаллади, десак, хато бўлмайди.

Дунё мамлакатларининг илғор тажрибаси шундан далолат берадики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакат ижтимоий тараққиётига катта ижобий таъсир кўрсатиб, миллат иқтисодиётининг самарадорлигини сезиларли даражада оширади¹. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат ижтимоий тараққиётидаги алоҳида,

ўзига хос аҳамияти шундан иборатки, у аҳоли дарамадларининг шаклланишида, меҳнатга лаёқатли кишиларни иш билан таъминлашда, қашшоқлик ва ночорликни бартараф этишда, ўрта ҳол аҳоли қатлами сафларини кенгайтиришда, ҳақиқий ишбилармонларни рўёбга чиқариш муаммосини ҳал этишда аҳолининг турли туман товарлар ва хизматларга бўлган талабларини қондиришда муҳим роль ўйнайди. У инсоннинг яхши ва фаровон турмуш кечиришига бўлган табиий интилишлари билан унинг ўзида мужассамлашган потенциал имкониятлари ва салоҳияти ўртасида бевосита боғлиқликни таъминлаш асосида барча социал гуруҳларни қаноатлантирадиган ижтимоий муҳит туғдиради, шахс, давлат ва жамият иқтисодий манфаатларини уйғунлаштиради ва шу тариқа, жамиятда ижтимоий адолат ва сиёсий барқарорлик ўрнатишга кўмаклашади. Унинг мамлакат иқтисодий юксалишидаги аҳамияти эса ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиши ва ўсиш суръатларининг жалдлашувида (мутлақ ва нисбий кўрсаткичларда),

Калит сўзлар: кичик тадбиркорлик, аҳоли турмуш даражаси, ижтимоий ҳимоя, бандлик, ишсизлик, инновацион иқтисодиёт, бозор конъюнктураси.

¹ Дарҳақиқат, “2019 йилда Европа давлатларидан Италияда 3,7 млн., Францияда 2,8 млн., Испанияда 2,5 млн. ва Германияда 2,3 млн. та КБХТ субъектлари фаолият кўрсатди”. “ЕИда барча компанияларнинг 99 фоизи ва иш ўринларининг 85 фоизи, ХХР барча компанияларининг 97,9 фоизи, ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ) 58 фоизи, экспорт ҳажмининг 68 фоизи КБХТ улушига тўғри келади”. Шунингдек, “Чехияда ҳар 100 кишига ўртача 9,4 Португалияда 7,7 Швецияда 6,7 Италияда 6,1 Испанияда 5,3 Францияда 4,4 Германияда 2,9 Россияда 2,0 АҚШда 1,3 кичик бизнес субъектлари тўғри келади”. Бугунги кунда кичик бизнес янги ишчи ўринларини яратишга кенг имкониятлар яратмоқда. Янги иш ўринларининг яратилиши бу аҳоли бандлиги демакдир, аҳоли бандлиги – аҳоли турмуш даражасининг асосий меъзонидир.

бозорда рақобат муҳитини кучайтиришда, миллий иқтисодиётнинг экспорт салоҳиятини шакллантиришда, беқарор бозор тизимининг мослашувчанлигини оширишда, илмий-техника тараққиётини янги марраларга олиб чиқишда, йирик корхоналарга керакли маҳсулот ва хизматларни етказиб бериш орқали уларнинг узлуксиз ишлашини таъминлашда, янги иш ўринларини яратиш, ресурслардан унумли фойдаланиш, давлат бюджети даромадларини кўпайтириш кабиларда ўз ифодасини топади.

Мамлакатнинг постиндустриал жамият сари юксалиб бориши миллий иқтисодиётда ўзига хос таркибий ўзгаришларни тақозо этади. Ушбу жараёнлар айниқса қишлоқ хўжалигида муаммоли ва оғир кечди. Чунки, бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шугулланувчи тадбиркорлар ҳам худди бошқа соҳа ва тармоқ тадбиркорлари сингари кескин рақобат муҳитида табиий равишда ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш, ортиқча сарф-харажатларга йўл қўймасликка мажбур. Қишлоқ жойларда иқтисодий ислохотлар натижаси бўлган бундай ўзгаришлар ушбу тармоқда режали, маъмурий-буйруқбозлик тизим даврида ортиқча банд бўлган меҳнат ресурсларининг бир қисmini қисқартириш, яъни уларни ишдан бўшатиш муаммоларини келтириб чиқарди. Бу жараён эса, ўз навбатида, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш муаммоларини кескинлаштирди. Реал воқеликда юзага келган бундай мураккаб ва долзарб муаммони ҳал этишнинг асосий йўли – кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдир. Бозор иқтисодиёти шароитида бундай масъулиятли вазифани ушбу секторгина ўз зиммасига олади.

Бундан ташқари, кичик тадбиркорлик субъектлари истеъмол талабининг ўзгаришларига ҳаммадан тез мослашади, бозор конъюнктураси ҳамда вазиятнинг тебранишларига мувофиқ тарзда ўз фаолияти йўналишини тез ва нисбатан асоратсиз ўзгартира олади. Кичик тадбиркорликнинг ўзига хос устунликларидан яна бири шундаки, у ўз фаолиятини ташкил қилиш учун камроқ ресурс талаб қилади ва банкрот бўлган ҳолда жамият учун талофотли иқтисодий оқибатларга олиб келмайди. Кичик корхоналарда ҳамда хусусий тадбиркорлик субъектларида фаолият олиб бориш учун ишчи ва

хизматчилардан жуда юқори малака ҳамда катта тажриба талаб қилинмайди². Кичик ва хусусий тадбиркорлик тармоқлараро ва минтақалараро рақобатни кучайтириш асосида ишчи кучини оқилона жойлаштириш ҳамда минтақавий тафвутларни юмшатиш, мамлакатда мулкдорлар қатламини яратиш, мамлакат экспорт салоҳиятини кўтариш муаммоларини ҳал этишда жуда катта ижобий роль ўйнайди. Бир қатор манбаларда кичик ва хусусий тадбиркорликнинг айнан қишлоқ жойларида унумли ҳамда моҳирона фойдаланиш мумкин бўлган бир қатор ўзига хос устунликлари борлиги асослаб берилган.

Биз ҳам кичик ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг бозор конъюнктурасининг ўзгарувчан талабларига ҳамда вақти-вақти билан иқтисодиётда бўлиб турадиган иқтисодий инқирозларга тез мослаша олиши, қолаверса мамлакатнинг келажаги, унинг жаҳон иқтисодий интеграцияси ҳамда халқаро меҳнат тақсимотида тутган ўрни, мамлакатда ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг дунё бозоридаги рақобатбардошлиги, аҳолининг турмуш фаровонлиги кўп жиҳатдан кичик ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ҳолати ҳамда ривожланиш даражаси билан узвий боғлиқлигига алоҳида тўхталиб ўтмоқчимиз.

1. Миллий иқтисодиётни диверсификациялаш макроиқтисодий сиёсат контекстида кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналар ишлаб чиқаришни тор соҳалар бўйича ихтисослаштириш чўқурлаштириш имконини беради. Ишлаб чиқариш ҳажми кичик ва молиявий мустаҳкамлик даражаси юқори бўлмаганлиги сабабли ўз иқтисодий мавқеини мустаҳкамлашга бўлган табиий интилиш кичик ва хусусий тадбиркорларни кескин рақобатга ундайди, барча мавжуд имкониятлардан тўла ва унумли фойдаланишни тақозо этади. Ўзининг бозордаги мавқеини йўқотмаслик ҳамда рақобат курашида мағлубиятга учрамаслик учун товарлар ва хизматлар турларини кенгайтириш, уларнинг сифатини ошириш, янги маҳсулот ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, янги бозорлар излаб топиш, фан-техника соҳалари ютуқларини ишлаб чиқаришга кенг жорий қилишга интиладилар. Бундай стратегияни амалга ошириш учун катта маблағ ва кучлар талаб қилинмайди, муҳими буни қисқа бир муддатда,

² Йирик корхоналарда эса ишлаб чиқариш жараёнида мураккаб техника ва технологияларнинг қўлланилиши, меҳнат жараёнларининг ўзаро узвий боғлиқлиги ва юқори интенсивлиги, ишлаб чиқаришнинг кўлами ва ҳоказолар ишчи ходимлардан алоҳида малака, интизом, тажриба ва бошқа жиҳатларнинг мавжуд бўлиши қатъий талаб қилинади.

ишлаб чиқаришни тўхтатмай, асоратсиз амалга ошириш мумкин.

2. Кичик корхоналарда истеъмолчи талабларининг ўзгариши, буюртмага қараб ўзининг янги маҳсулот турини ишлаб чиқаришни тезлик билан йўлга қўйиш имконияти пайдо бўлади. Ўзбекистон ички бозори кейинги йилларда янги товар ва хизмат турлари ҳисобидан тўхтовсиз кенгайиб, бойиб бормоқда. Шунга мос тарзда истеъмолчилар талабининг таркиби тубдан ўзгармоқда, янги товар ва хизматлар турларига талабнинг ҳажми ўсиб бормоқда. Бундай ўзгаришларга йирик корхоналар, компаниялар бир томондан тез мослаша олмайдилар. Иккинчи томондан катта молиявий ресурсларга эга бўлган бу тоифадаги корхоналарда кичик ҳажмда маҳсулот ишлаб чиқаришга қизиқмайдилар. Бу оғир вазифани молиявий жиҳатдан имконияти анча заиф бўлган кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари яхши уддалайди.

3. Кичик корхонанинг ишлаб чиқаришни эгилувчан тарзда ташкил этиш, бозор талаблари ва вазиятига мувофиқ маҳсулот ўз вақтида, кечиктирмасдан сотувга чиқариш, маркетинг хизматларидан кенг фойдаланиш имкониятлари йирик корхоналарга нисбатан кўп. Улар (кичик корхоналар) аҳолини ноанъанавий қисқартирилган иш вақти асосида меҳнатга жалб этишнинг қулай шакли бўлиб майдонга чиқади. Иқтисодиётда банд бўлганлар, нисбатан ортиқча бўлиб турган ишчи кучини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этишнинг, яъни ишсизликка қарши кураш олиб боришнинг ўзига хос, самарали воситаси ҳисобланади.

4. Кичик корхоналар, хусусий тадбиркорлик субъектлари тадбиркорликнинг ўзига хос мактаби, аниқроғи келажакда йирик корхоналарда ишлаш ва уни бошқаришнинг сир-асрорларини ўрганиш, амалда тадбиркорликнинг ҳаётий сабоқларидан дарс олиш, тажриба орттириш вазифасини бажарадилар. Айниқса, фан ва техника тараққиёти соҳасида фаол ишлаётган хўжалик субъектлари ишчи-ходимлари, мутахассислари учун ижодий ишлаш ҳамда келажакда бу имкониятларни юқори даражада автоматлашган йирик ишлаб чиқаришга жорий этиш учун яхши база яратилади. Ушбу сектор субъектлари ҳар қандай шахсда мужассамланган тадбиркорлик қобилиятини рўёбга чиқариш, уни бойитишда муҳим аҳамиятга эга.

5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг молиявий ресурсларга талабчанлиги

кам. Чунки, ушбу субъектлар фаолияти учун зарур бўлган кичик ҳажмдаги бино ва иншоотларни тез ва қисқа муддатда нисбатан кам молия ресурсларини сарфлаб амалга ошириш, кўп ҳолларда эса тайёр, бирон ишлатилмай турган бино ва ускуналарни ижарага олиш ҳисобидан амалга ошириш имкониятлари мавжуд. Бундан ташқари, оборот маблағларининг айланиш тезлиги ҳам йирик корхоналарга нисбатан анча юқори. Бу омиллар асосий ва айланма маблағлар самарадорлигини ошириш ҳамда дастлаб авансланган капитал сармояларни нисбатан тез қоплаш учун реал шароит яратиб беради. Натижада ушбу секторда яратиладиган ҳар бир иш ўрнининг нисбат қиймати сезиларли даражада арзонга тушади. Янги иш ўринларига эҳтиёжи катта бўлган айти бир пайтда иқтисодиётда туб таркибий ўзгаришлар амалга оширилаётганлиги сабабли молиявий ресурслар танқислиги муаммоси мавжуд бўлган Ўзбекистон учун жуда катта амалий аҳамиятга эга.

6. Кичик тадбиркорлик мамлакатда ижтимоий йўналтирилган ва аҳоли кенг қатламлари манфаатларини ўзида акс эттирадиган бозор иқтисодиётини шакллантириш стратегиясини амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. У бозор муносабатлари ҳукмронлик қилган жамиятда мулкчилик муносабатларини мустаҳкамлаш, ўрта қатлам сафларини кенгайтириш муаммоларини иқтисодий методлар билан ҳал этишда муҳим ўрин тутади. Тадбиркорлик кишиларда мулкни қадрлаш, исрофгарчилик ва ортиқча, ўзини оқламайдиган сарф-харажатларга йўл қўймаслик, иқтисодий ресурслардан унумли фойдаланиш маданиятини шакллантиради.

7. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик аҳоли кенг қатламларининг, аниқроғи тадбиркорлик ҳаракат ва интилишларини рўёбга чиқаришга шароит туғдириб беради. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланиш учун катта жамғарма ёки молиявий ресурслар талаб этилмайди. Озгина кредит (микрокредит) ижарага олинган бино ёки ускуналар билан уни бошлаб юбориш мумкин. Бундай имкониятнинг мавжудлиги мулк билан меҳнат ўртасидаги, мулкдорлар синфи билан аҳоли ўртасидаги иқтисодий зиддиятларни юмшатишга ёрдам беради.

8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йирик корхоналарни бутловчи материаллар билан таъминлаш, уларни эҳтиёт қисмларини етказиб бериш йўли билан йирик ишлаб чиқаришни ривожланти-

ришга амалий ёрдам берадилар. Кичик тадбиркорлар йирик ишлаб чиқарувчиларни иккинчи даражада, яъни йирик ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан катта самара бермайдиган ишлардан озод этадилар. Бунинг эвазига йирик корхоналар фаолияти самарадорлиги ошади.

Умуман олганда, кичик тадбиркорлик нафақат даромад манбаи, балки одамларнинг ижодий ва ин-

теллектуал қобилиятини рўёбга чиқариш воситаси ҳамдир. Мазкур соҳа ҳар бир кишига ўз истеъдоди ва имкониятларини намоён этиш учун замин туғдиради, шу тариқа ташаббускор, омилкор, мустақил фаолият юрита оладиган, ўз олдига қўйган мақсадларига эришишга қодир инсонлар тоифасини шакллантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисига Мурожаатномаси. 2017 йил 23 декабрь, 157-сон.
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодийёт университети. – Т.: “Маънавият” нашриёти, 2017 й.
3. Мухаммедов М.М., Урунбаева Ю.П. Кичик тадбиркорлик ва қишлоқ аҳолиси бандлиги. Монография. - Самарқанд: “Зарафшон” 2014 й. – 132-бет.

Корпоратив бошқарувнинг моделлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Модели корпоративного управления и их особенности

Corporate governance models and their features

Тоштемир БЕРДИЕВ,
АТ “Халк банки” Банк стратегияси ва
инновацион ривожлантириш департаменти
директори ўринбосари.

Аннотация

Ҳозирги кунда дунёда корпоратив бошқарувнинг турли хил моделлари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз хусусиятларига эга. Ҳар бир моделда бошқарувнинг турли хил ёндашувидан фойдаланилишига қарамасдан пировард натижада асосий мақсад компанияларнинг самарадор фаолиятини таъминлашдан иборатдир.

Сегодня в мире существуют разные модели корпоративного управления. У каждой из них есть свои особенности. Несмотря на то что в каждой модели используется разный подход к управлению, конечной целью является обеспечение эффективной работы компаний.

There are different models of corporate governance in the world today. Each of them has its own characteristics. While each model takes a different approach to management, the ultimate goal is to ensure that companies operate effectively.

Маълумки, компаниянинг халқаро бозор билан интеграциясини оширишнинг асосий омилларидан бири корпоратив бошқарувдир. Ҳар бир мамлакат ўз корпоратив бошқарув доктринасини акциядорлар, топ менежмент ва бошқа манфаатдор томонлар ўртасидаги расмий ҳамда норасмий муносабатлар тизими шаклида шакллантиради. Бу миллий ташкилий моделни шакллантиришга имкон беради, унинг асосий вазифалари миллий анъаналар ва қонунчиликнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда муносабатларни тартибга солишдир. Шу билан бирга, корпоратив бошқарувнинг барча миллий тизимлари унинг тўртта моделига асосланади:

1. Англо-Америка (аутсайдерлик) модели.
2. Континентал (инсайдерлик) модели.
3. Япон модели.
4. Оилавий бошқарув модели.
- 1. Англо-Америка (аутсайдерлик) модели.**

Корпоратив бошқарувнинг англо-америка (аутсайдерлик) модели АҚШ, Канада, Буюк Британия, Янги Зеландия ва Австралия каби давлатлар учун хосдир. Ушбу мамлакатларда компанияларнинг капитал эгалари асосан институционал ва хусусий сармоядорлар бўлиб, уларнинг мақсадлари қисқа муддатда курсидаги фарқдан даромад олиш ҳисобланади. Улар фонд бозори орқали компания капиталини шакллантиришда иштирок этадилар, шунинг учун ушбу модель аутсайдерлик модели деб аталади. Акциядорларнинг умумий йиғилиши корпорациянинг юқори бошқарув органи ҳисобланади. Корпорация кўп сонли эгаларига (миноритар акциядорларга) тегишли, яъни компания акцияларининг 2–5 фоизига эгалик қилувчи акциядорни йирик акциядор деб аташ мумкин. Улар сони юз минглаб бўлиши сабабли, ушбу йиғилишлар кўпроқ расмий характерга эга.

Калит сўзлар: корпоратив бошқарув, манфаатдор томонлар, акцияларга кесишувчан эгалик қилиш, директорлар кенгаши.

Корпоратив бошқарувнинг ушбу моделидаги асосий орган акциядорлик жамиятининг барча фаолиятини бошқарувчи, акциядорларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган, корпоратив бошқарувнинг сифатини таъминлайдиган ва акциядорлар ҳамда назорат қилувчи давлат органлари олдида жавобгар бўлган директорлар кенгаши ҳисобланади. Директорлар кенгаши компаниянинг уставда кўзда тутилган президентни, бош ижрочи директорни, вице-президентларни, хазиначиларни ҳамда бошқа раҳбарларни сайлайди ва тайинлайди. Бош ижрочи директорнинг (Chief Executive Officer – CEO) одатда жуда катта ваколатларга эга ва директорлар кенгаши ҳамда акциядорлар олдида жавоб беради. Англо-Американ моделидаги асосий бошқарув органи компания фаолиятини бошқарадиган, акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолати ва корпоратив бошқарув меъёрлари ва тамойилларига риоя қилинишини таъминлайдиган директорлар кенгаши ҳисобланади¹.

Шундай қилиб, Англо-Американ моделида акциядорларнинг манфаатларини бир-бирига боғлиқ бўлмаган, компания бошқаруви кучли таъсирида бўлган кўплаб кичик сармоядорлар ҳимоя қиладди. Компанияни ҳақиқий бошқариш профессионал менежерлар томонидан амалга оширилади. Ушбу моделни қўллашда асосий муаммо компания эгалари ва ёлланган менежерлар ўртасидаги муносабатлардир. Шу муносабат билан, ушбу моделда корпорацияни бошқариш устидан назорат қилишнинг асосий воситаси бўлган фонд бозорининг роли ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, Англо-Американ моделида банклар аҳамиятсиз роль ўйнайди. 1933 йилда банк ташкилотларига ўзларининг ихтиёрида бошқа компанияларнинг овоз берувчи акцияларини 5 фоиздан кўпроғини тўғридан-тўғри ёки билвосита эгалик қилишни тақиқловчи Глас–Стигал қонуни қабул қилинган. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши сабаби фонд бозорида спекуляцияларни олдини олиш, операцияларнинг “шаффофлиги” таъминлаш ва тижорат банкларидаги депозитлар тўғрисидаги маълумотлар махфийлигини таъминлашдир. Шунингдек, қонун банкларнинг тижорат ҳамда инвестицион фаолиятини бирлаштириш натижасида келиб чиқадиган манфаатлар тўқнашувла-

рини бартараф этишга қаратилган.

Ушбу модел бошқа моделларга қараганда кўпроқ маълумотларнинг очиқлигини талаб қиладди. Акциядорларнинг йиллик ҳисоботида ёки йиллик умумий йиғилишининг кун тартибига қўйидаги маълумотлар киритилиши лозим: молиявий маълумотлар, капитал таркиби тўғрисидаги, тайинланган директорларнинг олдинги фаолияти ҳақидаги, бошқарув учун умумий мукофот миқдори, устав капиталининг 5 фоиз ортиқ акциядорлар тўғрисидаги маълумотлар ва бошқалар бўлиши шарт².

2. Континентал (инсайдерлик) модели. Корпоратив бошқарувнинг континентал модели Германия, Голландия, Швейцария, Австрия, Норвегия каби Ғарбий Европа мамлакатлари учун хосдир. Бундан ташқари, ушбу модель бир қатор Француз ва Белгия компаниялари фаолиятида кўзга ташланади. Бу моделнинг шаклланишига бир қатор объектив ва субъектив омиллар таъсир кўрсатади. Улар орасида, биринчи навбатда, устав капиталининг юқори даражада концентрацияси, корпоратив қарорларни қабул қилишда банкларнинг устувор аҳамияти ва акциялар пакетининг хусусий сармоядорлар ўртасида нисбатан кам тарқалиши қайд этилган. Йирик компанияларда 5 та энг йирик акциядор улушига ушбу компанияларнинг 40 фоиздан кўпроқ акцияси тўғри келади³. Фонд бозори АҚШ ва Буюк Британияга қараганда сезиларли даражада камроқ ликвидликка эга. Шу сабабли, континентал моделда акциялар концентрациясининг юқори даражаси ва компания қарорларига тўғридан тўғри таъсир эта оладиган акциялар пакетига эга стратегик инвесторларнинг мавжудлиги билан тавсифланади, улар орасида банк тузилмалари муҳим роль ўйнайди. Континентал моделда компания бошқарув тизими икки босқичли тузилишга эга: кузатув кенгаши ва бошқарув кенгаши. Энг юқори бошқарув органи акциядорлар йиғилиши ҳисобланади. Компанияни бошқариш учун назорат функцияларига эга бўлган кузатув кенгаши ҳамда тўлиқ ижро ҳокимияти берилган бошқарув кенгаш ташкил этилади.

Континентал корпоратив бошқарув тизимининг ўзига хос хусусияти ходимларнинг компания бошқарувида иштироки ҳисобланади. Хусусан, Германияда 1976 йилда қабул қилинган “Ишти-

¹ Кузнецова Л.В. Модели современного корпоративного управления // Российское предпринимательство. – 2012. – № 15.

² Тепман Л.Н. Корпоративное управление учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям экономики и управления / Л.Н. Тепман. — Электрон. текстовые данные. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. — 239 с.

³ Ключков В.Н. Германская модель корпоративного управления: генезис, особенности и традиции // Менеджмент в России и за рубежом. 2006. № 6.

рок этиш тўғрисидаги” (Co-determination Act Germany) қонунга асосан 500 дан ортиқ ишчилари бўлган компанияларда ходимлар кузатув кенгашига барча жойларнинг 1/3 қисми баробарида ўз вакиллари сайлайдилар. Ходимлар сони 2 мингдан ортиқ компанияларда кузатув кенгашидаги барча ўринларнинг ярми ходимлар орасидан сайланади. Кузатув кенгашининг қолган қисми акциядорлар томонидан сайланади. Шундай қилиб, ижтимоий ҳамкорликнинг асосий принципи ушбу орган орқали амалга оширилади.

Германиядаги деярли барча компаниялар трансчегаравий улкан тармоқнинг бир қисмидир. Банклар ва суғурта компаниялари ушбу тизимнинг марказий қисмидир. Тарихан, бошланғич ким ошди савдоларида банклар андеррайтер сифатида иш олиб бориб компаниялар акцияларини (IPO) мумкин бўлган даражагача сотиб олишган. Компания IPO орқали қанчалик катта маблағ олса, банк йирик акциядорга айланиши ва кузатув кенгашида иштирок этиш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Континентал модели шароитида корпорация капиталининг катта қисми у билан боғлиқ бўлган шахсларга тегишли бўлганлиги сабабли, ушбу модел “инсайдерлик модели” деб номланади.

3. Япон модели. Корпоратив бошқарувнинг Япон моделини шаклланишига урушдан кейинги Япониядаги сиёсий ва иқтисодий шароитлар, унинг маданияти ҳамда анъаналари таъсир кўрсатди. Ушбу модель аввал тарихан континентал корпоратив бошқарув модели таъсири остида шаклланган, сўнгра 90-йилларда мамлакатда амалга оширилган иқтисодий ислохотларнинг элементи сифатида гавдаланди⁴. Япон модели ҳам акциядорлар ва ҳам манфаатдор томонлар(стейкхолдер)нинг ҳуқуқлари ва манфаатларига алоҳида эътибор беради. Бу моделга компания акцияларини “кейрецу” таркибига кирувчи катта ва ўрта акциядорлар қўлида юқори концентрация, компаниялар акцияларига кесишувчан эгалик қилиш хусусияти хосдир. Бундан ташқари, асосий ролни банк ташкилотлари ўйнайди ҳамда улар ҳар бир саноат гуруҳининг фаолиятини белгилаб беради. Компания акцияларнинг асосий қисми молия институтлари ва шўба корхоналарига тегишли бўлади, аммо компания фаолиятини нафақат унинг акциядори, балки энг йирик кредитори ҳам бўлган асосий банк томонидан мониторинг қи-

лиш механизм орқали амалга оширилади. Қоидага кўра, кейрецу гуруҳнинг барча компанияларини молиялаштиришни таъминлайдиган йирик банк атрофида тўпланади. Бу кейрецу тарикибидаги компанияларни молия бозорининг бошқа иштирокчиларининг томонлари рейдирлик хавфидан ҳимоя қилади. Мамлакат қонунчилигидаги сўнгги ўзгаришлар билан япон моделига Англо-Американ модели таъсири оша бошлади, самарали ривожланишга тўсқинлик қилган ҳисобланиб акцияларга кесишувчан эгалик қилиш тушунчасига барҳам берилди бошлади. Мамлакат иқтисодиётида хорижий институционал сармоядорлар ўз иштирокини кўпайтира бошлагач, япон компаниялари Англо-Американ моделдаги каби бозорга, акциядорларга кўпроқ эътибор қарата бошладилар.

Бугунги кунда Японияда компанияни бошқаришнинг иккита тизими мавжуд: аудиторлар тизими ва қўмиталар тизими. Бошқарувнинг биринчи тизими, корпоратив аудиторлар тизимига кўра, компанияда қуйидаги органлар мавжуд: акциядорларнинг умумий йиғилиши, директорлар кенгаши, ижрочи директорлар, корпоратив аудиторлар ва корпоратив аудиторлар кенгаши. Иккинчи тизимга кўра, компанияда акциядорларнинг умумий йиғилиши, директорлар кенгаши ва таркибидаги аудит комиссияси, номзодлар билан ишлаш қўмитаси ва мукофотлар бўйича қўмита ва ижрочи директорларни ташкил қилади.

Япония компанияларидаги директорлар кенгаши расмий роль ўйнайди. Қарор бутун корпорация доирасидаги музокаралар ва таҳлил жараёнини ўз ичига олган ҳолда жамоавий равишда қабул қилинади. Бошқача айтганда, корпоратив бошқарувнинг япон моделини банк назорати ва молиялаштиришга асосланган тўлиқ ёпиқ деб таърифлаш мумкин. Японияда банк ҳамда саноат гуруҳларида узоқ муддатли шериклик алоқаларини ўрнатиш бош банкнинг назорати билан олиб борилади, бу Англо-Американ моделига хос бўлган менежерлар фаолиятини назорат қилиш каби муаммоларини камайтиради.

4. Оилавий бошқарув модели. “Оилавий капитализм” ва оилавий бизнес гуруҳлари дунёнинг деярли барча мамлакатларига, хусусан Осиё ва Латин Америкаси, Канада, Швеция, Италия ва Францияда тарқалди. Ушбу моделнинг ўзига хос хусусияти – компанияни бир оила аъзолари томонидан

⁴ Кибанов А.Я. Мотивы соучастия персонала в деятельности организации и модели корпоративного управления // Кадровик. Кадровый менеджмент. 2008. № 12.

Корпоратив бошқарув моделларининг қиёсий таҳлили⁵

Корпоратив бошқарув модели	Афзалликлари	Камчиликлари
Англо-Американ (аутсайдерлик) модели.	– фонд бозори орқали аҳолининг жамғармаларини жалб қилишнинг юқори даражаси; – инвесторларни энг юқори даромад келтирувчи йўналиши излашга мойиллиги; – компанияларнинг юқори даражадаги инновационлиги; – бизнеснинг асосий мақсади - компаниянинг капиталлашуви кўпайтириш; – компанияларнинг ахборот шаффофлигининг юқори даражаси	– жалб қилинган капиталнинг қимматилиги; – фонд бозорида компания активларининг қиймати ҳақиқий қийматига нисбатан жиддий бузиб кўрсатилиши; – бошқариш ва назорат қилиш функцияларининг аниқ ажралишнинг йўқлиги
Континентал (инсайдерлик) модели.	– жалб қилинган капиталнинг паст қиймати; – инвесторларнинг узоқ муддатли истиқболга мойиллиги; – компаниянинг юқори даражадаги барқарорлиги; – бошқариш ва назорат қилиш функцияларининг аниқ чегараланиши; – компанияни бошқаришда ходимларнинг иштироки	– ташқи назорат воситаси сифатида фонд бозорининг аҳамияти камлиги; – капитал концентрациясининг юқори даражаси; – миноритар акциядорларининг ҳуқуқларига аҳамият пастлиги: – компанияларнинг ахборот шаффофлигининг паст даражаси; – инвестицияларни жалб қилишда қийинчиликлар
Япон модели.	– жалб қилинган капиталнинг арзонлиги; – узоқ муддатли мақсадларга эътибор қаратилганлиги; – компанияларни юқори рақобатбардошлиги; – компанияларнинг юқори даражадаги инновационлиги; – компаниянинг юқори даражадаги барқарорлиги	– инвестицияларни жалб қилишда қийинчиликлар; – инвестициялар даромадлигига етарлича эътибор берилмаётганлиги ва банкларнинг молиялаштиришдаги мутлақ устунлиги; – миноритар акциядорларининг ҳуқуқларига аҳамият пастлиги: – компанияларнинг ахборот шаффофлигининг паст даражаси
Оилавий бошқарув модели.	– бизнес фаолиятни қатъий назорат қилиш имконияти; – компания асосий эгаларининг рисклари сезиларли даражада пастлиги; – йирик лойиҳаларни амалга ошириш учун капитал тўплаш имконияти; – компаниянинг юқори даражадаги барқарорлиги	– мавжуд мулкчилик тузилмасини сақлаш; – миноритар акциядорларнинг ҳуқуқларига етарлича эътибор берилмаслиги; – компанияларнинг инновацион даражасининг пастлиги; – бизнесга оид маълумотларнинг шаффофлигининг паст даражаси

бошқарилишидир. Капитал бир оилада жамланган ва оилавий каналлар орқали тарқатилади ҳамда бизнесни тўлиқ назорати оилага тегишли (Швециядаги Валенберглар сулоласи, Италиядаги Аньелли сулоласи, Канададаги Бронфманлар сулоласи ва бошқалар). Шуни таъкидлаш лозимки, оилавий модель Англо-Американ моделининг антитезидир. Оилавий бизнес гуруҳидаги компаниялар устидан назорат пирамида (вертикал) гуруҳлаш, икки турдаги акциялар чиқариш ва акцияларга кесишувчан

эгаллик қилиш орқали амалга оширилади. Одатда, оилавий холдинг компанияси, ўз навбатида бошқа компаниялар гуруҳини бошқарадиган бир қатор фирмаларни бошқаради. Агар керак бўлса, инвесторларни жалб қилиш мумкин, аммо улар ушбу гуруҳдаги бирор-бир фирмада кўпчилик овоз бериш ҳуқуқини олиша олмайди. Айрим ҳолларда, вертикал корпоратив акциядорлик тузилиши акцияларга кесишувчан эгаллик қилишнинг горизонтал бизнес гуруҳининг тузилиши билан биргаликда қўллани-

⁵ Тадқиқотлар натижасида тадқиқотчи томонидан тузилди.

лади. Ушбу бошқариш воситалари оилавий бизнес гуруҳлари томонидан пул оқимларини трансферт нархлари, ўзаро суғурта ва ўзаро молиялаштириш орқали қайта тақсимлаш учун ишлатилади. Оила гуруҳлари аксарият ҳолларда бошқа фирмалар устидан назоратни таъминлаш учун тенг бўлмаган овоз бериш ҳуқуқига эга акциялар чиқарадилар. Камроқ овоз берадиган акциялар фонд биржасида сотилса, оилавий фирма кўпроқ овоз берадиган акцияларни ўзида олиб қолади. Агар компаниядаги барча акциялар битта овозга эга бўлса, унда оилага тегишли акциялар қўшимча имтиёзларга эга бўлади (масалан, директорлар кенгаши аъзоларини сайлашда мутлақ ҳуқуқ). Ушбу восита катта акциялар пакетисиз компаниянинг фаолиятини бошқариш имконини беради. Икки хил классдаги акциялар чиқариш кўпинча гуруҳининг пирамида тузилиши билан бирлаштирилади, бу ўз-ўзидан назорат тизимини кучайтиради. Бир қатор тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, оилавий модель капитални бошқаришнинг эскирган шакли бўлиб, бизнесни юритишнинг самарали шакли эмас. Бироқ, саноати ривожланган мамлакатлар ЯИМнинг 45 фоиздан

75 фоизгача айнан оилавий фирмаларнинг улушига тўғри келади⁶. Бундан ташқари, оилавий компаниялар кўп сонли эгалари бўлган компанияларга қараганда анча узоқ вақтдан буён фаолият юритиб келади.

Таҳлиллار натижасида корпоратив бошқарув моделларининг афзалликлари ва камчиликларини келтириб ўтиш жоиздир.

Тадқиқот натижаларидан кўриниб турибдики, ҳеч қандай модель бошқаларга нисбатан яққол афзалликлари эга эмас ва уни универсал, деб аташ мумкин эмас. Аксинча, сўнгги йилларда амалда дунёнинг барча етакчи мамлакатлари турли хил корпоратив бошқарув тизимларининг аралашуви рўй бермоқда. Мамлакатимизда корпоратив бошқарув тизими назарий жиҳатдан ички хусусиятларимиз уйғунлигида континентал корпоратив бошқарув тизими андозасига мос равишда ташкил этилмоқда, лекин амалиётда Англо-Американ (аутсайдерлик) моделига хос Бош ижрочи директорнинг (Chief Executive Officer – CEO) жуда катта ваколатларга эга бўлиш хусусияти яққол намоён бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зайнутдинов Ш.Н., Рахимова Д.Н. Корпоратив бошқарув асослари. – Т.: Академия, 2007 й. – 248-б.
2. Суюнов Д. Корпоратив бошқарув механизми: муаммо ва ечимлар. Монография. – Т.: Академия, 2007 й. – 319-б.
3. Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления. Монография. – Т.: Молия, 2008 г. – 204 стр.
4. Тепман Л.Н. Корпоративное управление: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям экономики и управления / Л.Н. Тепман. — Электрон. текстовые данные. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017 г. — 239 стр.
5. Кибанов А.Я. Мотивы соучастия персонала в деятельности организации и модели корпоративного управления // Кадровик. Кадровый менеджмент. 2008 г. № 12.

⁶ Neubauer E. The Family Business. In Governance for sustainability/ E. Neubauer. L., 2008.

Корхоналарнинг рақобатбардошлигини таъминлашда вертикал интеграциядан фойдаланиш

Использование вертикальной интеграции в обеспечении конкурентоспособности предприятий

Use of vertical integration in ensuring the competitiveness of enterprises

Бахтияржон МУЛЛАБАЕВ,
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).
Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Аннотация

Мақолада саноатда замонавий менежмент стратегияларини жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида вертикал интеграциядан фойдаланиш жараёnlари Наманган вилояти мисолида тадқиқ этилган ва “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар бўйича эконометрик таҳлиллار ўтказилиб, илмий ҳулоса ҳамда тақлифлар баён этилган.

В статье описывается процесс использования вертикальной интеграции в регионах Республики Узбекистан для внедрения современных управленческих стратегий в отрасли, а также эконометрического анализа предприятий Наманганского региона и нечленов ассоциации «Ўзтоқимачиликсаноат».

The article outlines the process of using vertical integration in the regions of the Republic of Uzbekistan to introduce modern industry management strategies, econometric analysis of enterprises in the Namangan region and non-members of the “Uztokimachilik sanoat” Association.

Жаҳон иқтисодиётида замонавий инновацион менежмент стратегияларини амалиётга жорий этиш, бирламчи хомашёдан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришгача бўлган жараёнларнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини тубдан такомиллаштириш, ишлаб чиқариш жараёнига таъсир этувчи экзоген ва эндоген омиллар таъсирини баҳолаш, саноат корхоналарининг инновацион фаолиятининг самарали ташкилий-иқтисодий механизмини ишлаб чиқиш ҳозирги куннинг долзарб масаласига айланиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасида саноатни ривожлантириш учун зарур ҳуқуқий база ва қулай муҳит шакллантирилди. Саноат салоҳиятини ошириш борасидаги чора-тадбирларнинг қабул қилиниши

натijasида ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг ўсиши ва ЯИМ таркибида саноатнинг улуши 1995 йилдаги 27,8 фоиздан 2017 йилда 32,9 фоизгача ошиши таъминланди. Бироқ, саноатда замонавий менежмент стратегияларини жорий этиш, ишлаб чиқариш тизимининг мукамал эмаслиги корхоналарнинг инновацион ривожланишига имкон бермаяпти. Ушбу ҳолатлар саноат корхоналарнинг инновацион фаолиятини бошқаришда вертикал интеграциядан фойдаланиш самарадорлигини ошириш заруратини келтириб чиқармоқда.

Наманган вилояти “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар бўйича эконометрик таҳлил ўтказилади. Уюшмага аъзо бўл-

Калит сўзлар: глобал бозор, экзоген ва эндоген омиллар, вертикал интеграция, стратегия регрессия корреляция.

маган корхоналарнинг маҳсулот ҳажми – Y ҳамда унга таъсир этувчи омиллар: корхоналар сони – X_1 , сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар таннарихи – X_2 , маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар сотишдан тушган соф тушуми – X_3 ва асосий воситаларнинг бошланғич қиймати – X_4 ҳамда асосий воситаларнинг эскириш қиймати – X_5 кўрсаткичларининг Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитасидан олинган маълумотлари [2]га кўра корреляция коэффиценти аниқланади (1-жадвал).

1-жадвал маълумотларига кўра, уюшмага аъзо

(1)-регрессия тенгламасига асосан, вилоятда “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар сони ва асосий воситаларнинг бошланғич қийматини 10 фоизга ошириш корхоналар маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг мос равишда 7,6 фоиз ва 1,73 фоизга қўшимча ошириш имкони мавжудлиги аниқланди. Уюшма тарбиға кирмаган вилоят корхоналарининг ишлаб чиқараётган маҳсулот ҳажмини ошириш учун сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар таннарихини 10 фоизга камайтириш лозим. Бу эса ўз навбатида маҳсулот ҳажмининг 1,7 фоизга, асосий воситаларнинг эскириш қийматини 1 фоизга қисқартириш ҳисобидан эса 3,6 фоиз ошириш мумкин

1-жадвал.

Наманган вилояти “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар иқтисодий кўрсаткичларининг корреляция коэффиценти

	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Y	1					
X_1	0,929414	1				
X_2	0,898001	0,719383	1			
X_3	0,995951	0,722489	0,998461	1		
X_4	0,989701	0,638681	0,782785	0,78432	1	
X_5	0,897230	0,714222	0,766244	0,79445	0,651247	1

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмиси.

бўлмаган корхоналарнинг маҳсулот ҳажмига нисбатан танланган омилларнинг барчаси кучли зичликда боғланган ва омиллар сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар таннарихи билан маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар сотишдан тушган соф тушуми ўртасида $r_{X_2, X_3} < 0,8$ бажарилмаганлиги боис мультиколлинеарлик мавжудлиги аниқланди. Бу эса, ўз навбатида, кўрсаткичлардан бирини чиқариб юбориш кераклигини англатади ва маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар сотишдан тушган соф тушуми кўрсаткичи – X_3 ни чиқариб ишни Eviews дастурида давом эттирамыз. Натижада қуйидаги регрессия тенгламаси аниқланди:

$$Y = 50,9 + 0,76 \cdot X_1 - 0,169 \cdot X_2 + 0,173 \cdot X_3 - 3,56 \cdot X_4 \quad (1)$$

Бу ерда: Y – корхоналарнинг маҳсулот ҳажми;

X_1 – уюшма тарбиға кирмаган корхоналар сони;

X_2 – сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар таннарихи;

X_3 – асосий воситаларнинг бошланғич қиймати;

X_4 – асосий воситаларнинг эскириш қиймати.

бўлади. Энди ушбу (1)-регрессия тенгламани адекватлик ва ишончилигини мезонлар асосида Eviews дастуридан фойдаланиб текширамыз (2-жадвал).

2-жадвал.

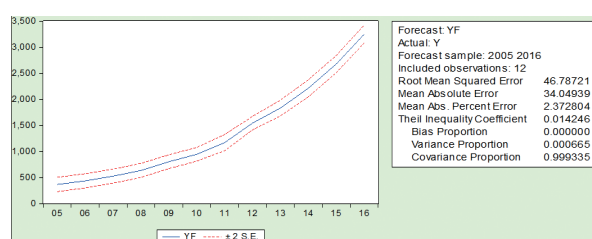
Наманган вилояти “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми регрессия тенгламасининг ишончилилик мезонлари

R-squared	0.997342	Mean dependent var	1368.917
Adjusted R-squared	0.995824	S.D. dependent var	947.9417
S.E. of regression	61.25884	Akaike info criterion	11.36243
Sum squared resid	26268.52	Schwarz criterion	11.56447
Log likelihood	-63.17458	Hannan-Quinn criter.	11.28763
F-statistic	656.7540	Durbin-Watson stat	1.823404
Prob(F-statistic)	0.000000		

Манба: тадқиқот натижасида муаллиф ишланмиси.

2-жадвал маълумотларида келтирилган мезонлар бўйича аниқланган (1)-регрессия тенгламаси адекват ва ишончли. Аммо, Стюдент тақсимо-

нинг t -мезони бўйича жадвалдаги $Cov(x, y) = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})$ қийматдорлик даражаси ва $df = 11$ озодлик даражалари сони бўйича қиймати $t_{жадвал} = 2,20$ га тенг. бу ўринда $t_{x_2} = 2,11$ ва $t_{x_3} = -0,61$ га тенглигидан аниқланган тенглама параметрларининг аҳамиятлигини прогноз моделининг сифатини аниқлаш мезонларидан фойдаланилади (1-чизма).

1-чизма. Наманган вилоятида “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналарнинг соф фойда прогнознинг ретроспектив графиги.

Манба: тадқиқот натижасида муаллиф ишланмаси.

1-чизмада аниқланган маълумотларига эътибор қаратилса, $MAPE = 2,4 < 10\%$ – прогноз сифати жуда аъло шунингдек, $0 \leq (TIC = 0,014) \leq 1$ бўлиб, мазкур коэффициентининг нолга интилиши прогноз сифатининг жуда юқорилигидан далолат беради. Бу эса, ўз навбатида текшириладиган (1)-регрессия тенгламаси барча мезонлар бўйича ишончли ва адекватлиги аниқланди.

Эконометрик таҳлил натижаларига кўра, Наманган вилоятида уюшмага аъзо бўлмаган корхоналарнинг ҳозирги кунда эришган 3277 млрд. сўм маҳсулот ҳажмига корхоналар сони (ҳақиқатда 447 та) 330 та бўлганда ҳам эришиш мумкинлиги аниқланди. Тадқиқот натижаларига кўра, корхоналар сони-

нинг қуйи ва юқори чегараси $330 < 447 < 841$ оралиқда бўлиб, кўплаб фаолият юритаётган корхоналар рентабеллигини (базавий давр учун 7,0 %) пастлиги билан изоҳланади.

Шунингдек, бу корхоналарда сотилган маҳсулот таннархининг ошганлиги ҳам кўзга ташланади, $1950 < 4569 < 5287$ тенгсизликдан кўринади, маҳсулот таннархи юқори чегарага етиб қолган бўлиб, корхоналарда маҳсулот таннархини камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш лозим. Бунинг учун албатта, корхоналарни тежамкор янги техника ва технологиялар билан жиҳозлаш ҳамда инновацион фаолиятни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, Наманган вилоятида “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасига аъзо бўлмаган корхоналар сони ва асосий воситаларнинг бошланғич қийматини 10 фоизга ошириш корхоналар маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини мос равишда 7,6 фоиз ва 1,73 фоизга қўшимча ошириш имкони мавжудлиги аниқланди. Уюшма тарихига кирмаган вилоят корхоналарининг ишлаб чиқараётган маҳсулот ҳажмини ошириш учун сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)лар таннархини 10 фоизга, камайтириш лозим. Бу эса, ўз навбатида, маҳсулот ҳажмининг 1,7 фоизга, асосий воситаларнинг эскириш қийматини 1 фоизга қисқартириш ҳисобидан эса 3,6 фоиз ошириш имконини беради.

Эконометрик таҳлил натижаларига кўра, Наманган вилоятида уюшма таркибига кирмаган корхоналарнинг ҳозирги кунда эришган 3277 млрд. сўм маҳсулот ҳажмига корхоналар сони (ҳақиқатда 447 та) 330 та бўлганда ҳам эришиш мумкинлиги аниқланди. Тадқиқот натижаларига кўра, корхоналар сонининг қуйи ва юқори чегараси $330 < 447 < 841$ оралиқда бўлиб, кўплаб фаолият юритаётган корхоналар рентабеллигини (базавий давр учун 7,0 фоиз) пастлиги билан изоҳланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2000-2020 йиллар бўйича маълумотлари.

УЎТ: 658.1(575.1)

Суғурта ташкилотларида молиявий натижалар аудитида таҳлилий амаллардан фойдаланиш Использование аналитической процедуры при аудите финансовых результатов в страховых организациях The use of analytical procedure in the audit of financial results in insurance organizations

Шаҳноза ТОЖИБОЕВА,
и.ф.н., доцент.
Муқаддас ЭРГАШЕВА,
магистрант.

Тошкент давлат иқтисодий университет

Аннотация

Мақолада суғурта ташкилотларида молиявий натижалар аудитида таҳлилий амаллардан фойдаланиш масаллари кўриб чиқилган. Аудиторлик текшируви жараёнида молиявий натижаларни омилли таҳлил қилиш усулининг қўлланилиши суғурта ташкилотларининг молиявий-хўжалик фаолиятига тўғри баҳо бериш, фойда кўрсаткичларини ошириш бўйича мавжуд ички хўжалик имкониятларини аниқлаш орқали уларнинг молиявий ҳолати барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

В статье рассматриваются вопросы использования аналитических процедур в аудите отчета о финансовых результатах в страховых организациях. Применение в процессе аудиторской проверки методов факторного анализа финансовых результатов позволяют правильно оценить финансово-хозяйственную деятельность страховых организаций, поиск внутрихозяйственных резервов для увеличения прибыли и тем самым обеспечить им устойчивое финансовое состояние.

The article discusses the use of analytical procedures in the audit of the report on the financial results of the insurance company. The data in the study methods of factor analysis of financial results allow us to correctly assess the financial and economic activities of insurancecenterprises, the search for on-farm reserves to increase profits and thereby ensure their stable financial condition.

Кириш. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида мамлакатимизда аудиторлик фаолиятини ривожлантириш бўйича керакли тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, аудиторлик хизматлари бозорининг ривожланиши учун шароитларни янада яхшилаш ва аудиторлик фаолиятини тартибга солишда халқаро стандартларга мувофиқ замонавий ёндашувларни жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини

янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори [2] қабул қилинди.

Суғурта ташкилотларида аудиторлик текширувидан ўтказишда молиявий натижалар асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб, олган фойдасининг тўғри шакллантирилиши уларни фаолиятини ривожлантириш, молиявий жиҳатдан барқарор бўлиши, самарадорлигини ошириш билан алоқадордир. Ўз ўрнида молиявий натижа уларнинг ўз айланма маблағларига, тўлов қобилиятига

Калит сўзлар: суғурта ташкилотлари, молиявий ҳолат, аудиторлик текшируви, молиявий ҳисобот, таҳлилий амаллар, молиявий натижа, ички хўжалик имкониятлари, самарадорлик, омилли таҳлил.

таъсирини ўтказди. Молиявий натижалар даражасини ошириш имкониятларини аниқлаш суғурта ташкилотлари фаолиятининг энг асосий вазифаларидан бири бўлиб, буни фақатгина уларнинг фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш, таҳлил ва аудит қилиш асосида эришилади. Шу сабабга кўра ҳам суғурта ташкилотлари молиявий натижалари устидан доимий назорат олиб бориш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Бу вазифаларни бажариш учун молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудитини халқаро стандартлар талаби даражасида ташкил қилиш, молиявий ҳисобот маълумотларини таҳлил қилиш, хорижий давлатлар тажрибаси асосида аудит жараёнини такомиллаштириш зарурияти сезилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Суғурта ташкилотларида молиявий натижалар аудити ва таҳлили масалалари иқтисодчи олимларнинг илмий ишларида кенг қўламда ўрганиб чиқилган. Хусусан, М.М. Тўлахўжаева [6], К.Б. Аҳмаджонов [4], А.Х. Шоалимов [8], Ш.И. Илхомов [8], М.Х. Ходжаева [6], Л. Донцова [3] томонидан молиявий натижалари аудити ва таҳлили масалалари кўриб чиқилган. Суғурта ташкилотларида молиявий натижаларни аудиторлик текширувидан ўтказишда таҳлил усулларида фойдаланиш бўйича ҳам тадқиқотлар олиб бориш долзарб илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган мавзу ҳисобланади. Таҳлилнинг назарий муаммолари масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томони, уларнинг амалий жиҳатидир.

Тадқиқот методологияси. Илмий мақолада диалектик билиш усуллари – анализ ва синтездан фойдаланилди. Таққослаш ва гуруҳлаш усуллари ҳам молиявий натижалар аудити ва таҳлилда кенг қўлланиладиган усул ҳисобланади. Чунки, молиявий натижалар таркибини гуруҳлаш асосида уларнинг хусусиятлари, асосий жиҳатларини эътиборга олинган ҳолда таҳлил қилиш аудиторлик текширувлари сифатини ошишига имкон беради.

Таҳлил ва натижалар. Иқтисодиётни ривожлантириш шароитида республикаимиз суғурта ташкилотлари фаолияти натижаларини аудиторлик текширувларидан ўтказиш, шунингдек молиявий натижалар аудити сифатини оширишда таҳлилий амаллардан кенг фойдаланиш молиявий барқарорлигига таъсир қилувчи ички ва ташқи омилларни олдиндан тахминлаш, уларни истиқболли ривожлантириш бўйича самарали бошқарув қарорларни қабул қилишда инфор­мацион ҳамда назарий асосни

яратиш каби муаммолар улар фаолиятида иқтисодий таҳлилнинг замонавий усулларида фойдаланган ҳолда назоратни ташкил этишни талаб қилади. Таҳлилий амаллар аудитор учун аудитни ҳар томонлама сифатли ўтказишга имкон беради ва суғурта ташкилоти фаолияти билан боғлиқ муаммоларни аниқлашда ҳамда шунга мос равишда мижоз учун асосли таклифларни ишлаб чиқишга имкон яратади. Таҳлилий амалларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан усулларни тўғри танланишидан, кўрсаткичлар таркибини белгилашдан ва таҳлилни ўтказиш кетма-кетлигига боғлиқ. Шу билан бирга таҳлилий амаллардан катта камомадлар, харажат ва йўқотишлар, инвентаризация иши ва ички аудиторлик хизмати самарадорлигининг иқтисодий таҳлили учун фойдаланилиши мумкин.

Иқтисодчи олим К.Б. Аҳмаджоновнинг фикрича: “Субъектларнинг жорий йилга оид молиявий ҳисобот кўрсаткичларини фоиз ва нисбат кўринишида аввалги йилги ҳисоботлар, статистик ва бюджет кўрсаткичлари билан солиштириш таҳлилий амалиёт” [4] дейилади. Режалаштириш мақсадларида қўлланилганда таҳлилий амалиётлар аудитор учун мижоз молиявий фаолиятининг хусусиятларини ўрганиш имконини беради. Шунингдек, сезиларли ўзгаришлар келганда, ҳатто сальдога эга бўлган счетларни аниқлаш мумкин бўлади. Бундай ҳолда аудитор текширув жараёнида айнан шу муаммоли нуқталарга катта эътибор қаратиши орқали юқори сифатли аудит текширувини ўтказиши мумкин бўлади. Демак, таҳлилий амалиётлар аудитни режалаштириш жараёнида аудит рискин баҳолашда энг муҳим бўғинларидан бири бўлиши лозим. Чунки, аудиторлик рисклари таркибида энг асосий кўрсаткич бу – аниқланмаслик рис­ки ҳисобланади. Мазкур риск даражасининг ошишига таъсир қилувчи омиллардан бири эса таҳлилий амаллардан фойдаланмаслик ҳисобланади. Таҳлилий амалларга аудитнинг Халқаро Стандартларида кенг тўхталиб ўтилган бўлиб, алоҳида 520-“Таҳлилий муолажалар” номли бўлим ажратилган. Унда келтирилишича, таҳлилий муолажалар қуйидаги мақсадларда қўлланилади: бошқа аудиторлик муолажаларнинг тавсифи, муддати ва ҳажмини режалаштиришда аудиторга ёрдам бериш учун; молиявий ҳисоботнинг аниқ белгиланган тасдиқлари бўйича аниқлаб бўлмаслик рис­ки пасайганда, муфассал тестларга қараганда қўлланиши самарадорлироқ ва оқилона бўлган моҳияти бўйича муолажалар; аудитнинг охириги,

шарҳланадиган босқичда молиявий ҳисобот бўйича умумий шарҳлаш сифатида. Таҳлилий амаллар, шунингдек, субъект фаолиятига асосланган масалан, суғурта хизматларидан олинган ялпи фойданинг фоиз нисбати, молиявий маълумотлар, тегишли равишда молиявий тавсифга эга бўлмаган маълумот ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўриб чиқади. Халқаро амалиётда таҳлилий амалларнинг кўплаб усуллари ишлаб чиқилган. Бу усуллар суғурта ташкилотининг қисқа муддатли ликвидлиги, тўлов қобилияти, даромадлиги каби бир қатор кўрсаткичларни аниқлашга қаратилган. Бу кўрсаткичлардаги ўзгаришларнинг аниқланиши ва шу ўзгаришларга олиб келган омилларнинг таҳлил қилиниши аудиторга молиявий натижанинг айнан қайси элементларига кўпроқ эътибор бериш ва тест интенсивлигини кучайтириш лозимлигини кўрсатади.

Хулоса ва таклифлар. Ҳозирги кунда суғурта ташкилотлари молиявий натижаларини шакллантириш, уларни аудиторлик текширувларидан ўтказиш услубиятини такомиллаштириш масаласи долзарб ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, кўпгина иқтисодий адабиётларда соф фойдани аниқлаш ва тақсимлаш аудити ҳамда аудит текширувлари жараёнида далиллар тўплаш ва натижаларини умумлаштиришнинг услубий масалалари эътибордан четда қолмоқда. Молиявий натижаларга таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлили анъанавий усулларни қўллаш билан чегараланиб қолган ва кўп

омилли таҳлил, шу жумладан, омиллар қийматини занжирли кетма-кет қўйиш усули билан фойда ва рентабелликни чуқурлаштирилган таҳлил қилиш ҳамда уни аудитда қўллаш имкониятлари очиб берилмаган. Аудиторлик амалиётида суғурта ташкилоти фаолиятига баҳо бериш ва таҳлил этишда иқтисодий таҳлилдан фойдаланишнинг ягона методикаси шу пайтга қадар яратилмаган. Шу сабабли, ҳар бир аудитор ўз амалий тажрибасидан, суғурта ташкилотининг фаолият ва бошқарув хусусиятидан, ахборот манбаларининг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда алоҳида методик ишланмалардан фойдаланадилар. Шу боисдан ҳам суғурта ташкилотлари молиявий натижалари аудиторлик текшируви жараёнида омилли таҳлил усулидан фойдаланиш тавсия қилинмоқда. Чунки, омилли таҳлил қилиш асосида суғурта ташкилоти молиявий ҳолатига аниқ ташхис қўйиш имкони туғилади. Ўтказилган таҳлил натижалари бўйича субъектда соф фойда ҳажмини ошириш бўйича имкониятлар миқдори аниқланади, керакли амалий тавсиялар берилади. Молиявий натижаларнинг омилли таҳлил усулини суғурта ташкилоти амалий фаолиятида қўлланилиши натижасида уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, банкротлик ҳолатини олдини олиш, иқтисодий салоҳиятни кўтариш, молиявий барқарорлигини таъминлаш ҳамда аудиторлик текшируви сифатини ошириш имкони бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности. Практикум. –М.: Дело и сервис, 2018 г.
4. Аҳмаджонов К. Аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2019 г.
5. Куликов С.В. Финансовый анализ страховых организаций. Учебник. Ростов-на-Дону.: Феникс, 2016 г.
6. Тулаходжаева М.М. ва бошқалар. Аудит. Дарслик. . –Т.: Иқтисодиёт, 2018 г.
7. Тожибоева Ш.А. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолати таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т: Иқтисодиёт, 2020 й.
8. Шоалимов А.Х., Илхомов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. – Т.: Сано-стандарт, 2017 й.

Туризм хизматлари бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва шарт-шароитлари Характеристика и условия развития рынка туристических услуг Characteristics and conditions of development of tourism services market

Дилфуза БАБАБЕКОВА,
и.ф.н., доцент.
Жамолiddин ХОШИМОВ,
магистрант.
Тошкент молия институти

Аннотация

Мақолада туризм соҳасининг миллий иқтисодиётни ривожлантиришидаги аҳамияти ўрганилган. Шунингдек, мақолада туризм хизматлари бозорининг ўзига хос хусусиятлари ва ривожлантириш шарт-шароитлари ёритилган.

В статье исследуется роль туризма в развитии национальной экономики. В статье также описана специфика рынка туристических услуг и условия его развития.

The article examines the role of tourism in the development of the national economy. The article also describes the specifics of the market of tourism services and the conditions for its development.

Туризм нафақат ривожланган, балки ривожланаётган, ҳаттоки, нисбатан паст ривожланиш даражасидаги мамлакат ва ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг катализатори ҳисобланади. Илмий адабиётларда туризмнинг миллий иқтисодиёт тараққиётини таъминлашдаги ўрни ва аҳамияти тўғрисида турлича қарашлар мавжуд. Жумладан, туризм соҳасида яратилган битта янги иш ўрни саноат тармоғига нисбатан 20 баробарга арзонга тушиши, бирор-бир мамлакатга ташриф буюрувчи ҳар 30 та сайёҳ бевосита битта ёки билвосита иккита янги иш ўринларини барпо қилишга имконият яратиши ва бошқалар.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб туризм соҳасини жадал ривожлантиришга, уни иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан бирига айлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Мазкур соҳада изчил ислохотлар амалга оширилиб, муайян натижаларга эришилди.

Туризм – бу барча ижтимоий ва иқтисодий соҳаларга кириб боровчи, ҳудуд даражасидан глобал даражагача кўплаб ўзаро боғлиқликдаги турли хил фаолият ва хизматлар мажмуини намоён этувчи тизим бўлиб ҳисобланади.

Миллий иқтисодиёт таркибида туризм соҳасининг ривожланиши ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, булар қуйидагилардан иборатдир:

– туризм соҳаси сайёҳларнинг эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган кўп қиррали функционал тузилмага эга мураккаб тизим ҳисобланади, шунингдек, хизмат кўрсатишда фойдаланиладиган ўзига хос шакл ва усулларни қамраб олади;

– туризм бозорида туристлар учун ўзига хос бўлган туристик маҳсулот таклиф этилади. Туристик маҳсулот комплекс тавсифга эга бўлиб, саёҳат давомида вужудга келадиган талабни қондириш учун зарурий хизматларнинг “пакети” шаклида намоён бўлади;

Калит сўзлар: туризм, хизматлар соҳаси, туризм бозори, ривожланиш, минтақавий туризм, кластер.

– туризм соҳасининг моддий ишлаб чиқаришдан асосий фарқи, туристик хизматларни кўрсатиш бўйича пировард натижаларга эришиш бевосита истеъмолчининг иштирокида юзага келиши ҳамда истеъмол жараёнининг бевосита туристик ресурслар мавжуд жойда амалга оширилиши ҳисобланади;

– туристик хизматларга бўлган талабнинг бозор конъюнктурасига нисбатан ижтимоий-иқтисодий муҳит ўзгаришига юқори таъсирчанликка эга эканлиги. Бунда туризм соҳасида кўрсатиладиган хизматлар хавфсизлиги ўзига хос аҳамиятга эга бўлади.

Соҳага оид адабиётларда туристик хизматларнинг пулга ва пулнинг қайтадан туристик хизматларга айланиши ҳодисаси туристик хизматлар бозори тушунчаси эканлиги қайд этилган. Жумладан, М.Моронцованинг фикрига кўра: “туризм бозори – бу аниқ макон ва замонда ўзига хос туристик хизматлар ва товарларнинг олди-сотди жараёнини таъминлаш учун талаб ва таклифни бирлаштирувчи ижтимоий-иқтисодий ҳодисадир”.

Туризм бозорида истеъмолчилар учун ўзига хос бўлган туристик маҳсулотлар таклиф этилади. Туристтик маҳсулот – сайёҳларнинг талабини қондиришга мўлжалланган хизматларнинг ўзаро технологик боғлиқликдаги мажмуаси ёки алоҳида

хизматдир.

Туристтик маҳсулот туристик пакет сифатида шакллантирилади, лойиҳалаштирилади ҳамда бутун тур давомида сайёҳларга етказиладиган хизматлар ва товарлар мажмуи тўғрисидаги аниқ маълумотларни ўзида мужассам этади.

Маълумки, ҳар қандай бозорнинг моҳияти унинг бажарадиган асосий вазифаларида ўз ифодасини топади. Туризм бозорининг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин (1-чизма).

Туризм бозори талаб ва таклифнинг ўзаро алоқасини таъминловчи кўп қиррали ижтимоий-иқтисодий муносабатлар мажмуидан иборат бўлиб, унинг ривожланишини белгиловчи ушбу муносабатлар пойдевори маълум бир макон ва замонга хос бўлган шарт-шароитлар асосида шаклланади.

Кўплаб иқтисодчи олимлар томонидан ёзилган асарларда ҳамда илмий тадқиқот ишларида туризм бозорининг ривожланиш шарт-шароитларини турли гуруҳларга бўлишган. Туризм бозорининг ривожланиш шарт-шароитлари тизимлаштирилганда унга асосий йўналишдан иборат эканлиги кўринди. Улар қуйидагилардир:

1. Табиий-географик:

Туристтик маҳсулотларнинг ишлаб чиқирилиши ва истеъмолини ўзаро мувофиқлаштириш вазифаси туризм бозорида мавжуд талаб ва таклиф ҳажми ҳамда таркиби ўртасидаги ўзаро мувозанатни таъминлаш учун хизмат қилади. Ушбу вазифа туризм бозорида фаолият олиб боровчи ташкилотлар ва туристлар ўртасида олди-сотди муносабатларини ташкил қилиш ва амалга ошириш орқали бажарилади.

Туристтик маҳсулотларни истеъмолчига етказиб бериш жараёнини ташкил қилиш яратилган туристик маҳсулотнинг реализацияни амалга ошириш ҳамда турмаҳсулотлар ҳақида самарали фаолият юритувчи ахборот тармоқлари турини яратиш орқали амалга оширилади.

Туристтик маҳсулотда мужассамлашган қиймат ва истеъмол қийматини реализация қилиш вазифаси туристик маҳсулотнинг пулга айирбошлаш жараёнида, яъни қиймат ҳаракатида ўз аксини топади.

1-чизма. Туризм бозорининг асосий вазифалари.

Манба: илмий адабиётлардаги маълумотлар муаллиф томонидан умумлаштирилди.

- ҳудуд географияси;
- минтақанинг табиий-географик, тарихий маданий хусусиятлари ва ресурслари.

2. Ижтимоий-иқтисодий:

- туристик фаолиятнинг молиявий ҳамда меҳнат ресурслари билан тахминланганлиги.

3. Ташкилий-институционал:

- туристик фаолиятнинг институционал ва ахборот ресурслари билан таъминланганлиги;

- туризм инфратузилмасининг ривожланганлиги;

- соҳа ривожланишининг давлат томонидан тартибга солиш механизмнинг самарали фаолияти ва бошқалар.

Минтақада туризмга оид муносабатлар шаклланиши ва ривожланишининг шарт-шароитлари

ушбу ҳудудда мавжуд бўлган ресурслар мажмуи негизда намоён бўлади. Маълумки, туризм соҳасининг ресурс таъминоти турли манбалардан, яъни табиий, молиявий, меҳнат, ахборот ва тадбиркорлик ресурсларидан ташкил топади.

Минтақада туризм хизматлари бозорининг ривожланишини таъминлашда ҳудуднинг туристик салоҳиятидан тўла фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Туризм хизматлари бозори ривожланишини белгилаб берадиган қулай шарт-шароит яратиш соҳанинг тараққий этишини таъминлашга ёрдам беради. Зеро, иқтисодий инновацион ривожлантириш шароитида иқтисодийнинг стратегик сектори бўлган туризм кўплаб ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиб, аҳоли фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Папираян Г.А. Международные экономические отношения: Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000 г., стр. 72.
2. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учебник/-3-изд., испр. – Мн.: Новое знание, 2002 г. – 409 с.
3. Морозова Н.С. Теория и методология формирования и развития конкуренции в туризме. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Сочи – 2012 г. 46 с.
4. Туристик ҳудуд рақобатбардошлиги. Монография\ и.ф.д., проф. Б.Н. Навруз-Зода таҳрири остида. Муаллифлар: Б.Н. Навруз-Зода, Н.С. Ибрагимов, З.Б. Навруз-зода, Ш.Б. Навруз-зода. Бухоро: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2017 й. – 156-б.

УЎТ: 657.1(075)

Кўп квартирали уйларни уй-жой мулкдорлари ширкати томонидан бошқариш Управление многоквартирными домами товариществом собственников жилья Management of apartment buildings by a homeowner association

Муроджон МАМАТҚУЛОВ,
и.ф.н., доц., мустақил изланувчи.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти

Аннотация

Мақолада кўп квартирали уйларни уй-жой мулкдорлари ширкатлари томонидан бошқариш, бугунги кунда уларнинг молиявий-хўжалик ҳолати ва унга баҳо беришнинг таклиф этилган методикаси, монографик сўровлар ўтказиш асосида уй-жойларнинг мулкдорлари томонидан ширкатларга берилган баҳо, уй-жойларни ширкат томонидан бошқарув усулидаги камчилик ва мавжуд муаммолар ҳамда уларни ечимлар бўйича фикрлар юритилган.

Статья рассматривает управление многоквартирными домами товариществами собственников жилья, их современное финансово-хозяйственное состояние; изучена предложенная методика его оценки, а также оценка, данная товариществам собственников жилья на основе монографической анкеты, показаны недостатки в способах управления многоквартирными домами товариществами собственников жилья и предложены решения по устранению проблем.

The article discusses the management of apartment buildings by homeowners' associations, their current financial and economic condition; the proposed method of assessing is studied, as well as the assessment given to homeowners' associations on the basis of monographic questionnaire, the drawbacks in the methods of management of apartment buildings by homeowners associations are shown and solutions to troubleshoot problems are proposed.

Кириш

Уй-жой мулкдорлари ширкатлари учун мақсад ва вазифалар, ҳуқуқлар ҳамда мажбуриятларнинг аниқ шакллантирилганлиги ва уларни уй-жой ҳамда уй-жой кооперативларида яқинлик асосида шакллантирилишини ҳисобга олсак, қонунчилик уй-жой фондини бошқариш бўйича кўриб чиқилган барча нотижорат ташкилотлари ичида айнан уй-жой мулкдорлари ширкатларини энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий шакл деб белгиланганлигини таъкидлаш мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Қатор илмий нашрлар ва уларнинг муаллифлари томонидан кўп квартирали уйларни ширкатлар то-

монидан бошқариш тамойиллари, аҳамияти, роли ва бошқаришни такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган қарашларини ўрганишимиз шуни кўрсатадики, қатор олимлар уй-жой мулкдорлари ширкати томонидан бошқариш тизими жиҳатларини ўз тадқиқотларида баён этганлар.

В.А. Гужавина [2] уй-жой фондини бошқаришнинг ташкилий тузилмаси, уларни бошқариш усуллари, уй-жой мулкдорлари ширкатларининг роли ва аҳамияти, уй-жойларни уй-жой мулкдорлари томонидан бошқаришни такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиққан.

А.Н. Неклюдов [3], Б.Н. Нефедов [4]лар эса, ту-

Калит сўзлар: уй-жойларни ширкат томонидан бошқариш усули, ширкатларнинг молиявий ҳолати, ширкатлар молиявий ҳолатига баҳо бериш услуги, ширкатларнинг молиявий ҳолати бўйича тоифалари, ширкатларнинг иш юритиш тизими.

рар-жой коммунал хўжаликларида ҳисоб-китобни автоматлаштириш, хусусан, уй-жой мулкдорлари ширкатларида ҳисоб-китобларни амалга ошириш ҳамда тўловлар ва тарифларни ҳисоблаш тартибларини такомиллаштириш бўйича таклифлар берганлар.

И.Н. Чигрина [5] уй-жой коммунал хизматлар тақдим этиш жараёни муносабатларининг ҳуқуқий мувофиқлаштириш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиш метёрларини ишлаб чиқиш бўйича таклифлар бериб ўтган.

Таққиқот методологияси

Мақолани тайёрлашда кўп квартирали уйларни ширкатлар томонидан бошқариш тартиби, уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятига баҳо бериш, уй-жой мулкдорларининг ширкатлар фаолияти юзасидан фикрлари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этишни очиб бериш юзасидан масалалар солиштирма, қиёсий, тизимли ва монографик таҳлиллар қилинган.

Таҳлил ва натижалар

2020 йилда Жиззах ва Марғилон шаҳарларида кўп квартирали уйларни бошқариш юзасидан ҳуқуқий эксперимент ўтказиш мобайнида биз томонимиздан ширкатларнинг бошқарув ҳолати ва молиявий-хўжалик фаолиятини баҳолаш услуби ишлаб чиқилди (1-жадвал).

Унга кўра, ширкатлар молия-хўжалик фаолиятига баҳо беришда қатор мезонлар ҳисобга олинди ва ширкатлар молия-хўжалик фаолиятига баҳо бериш

- агар, мавжуд бўлса, 2 балл;
- агар, мавжуд бўлмаса, 0,5 балл.

2. Ширкатнинг моддий техника базаси мавжуд ёки мавжуд эмаслиги:

- агар, мавжуд бўлса, 2 балл;
- агар, мавжуд бўлмаса, 0,5 балл.

3. Режага нисбатан тушумнинг бажарилиши:

Бунда қуйидаги формуладан фойдаланилади, яъни (фоизда)

$$T = \frac{V_{\text{ҳақ}}}{V_{\text{режа}}} \times 100$$

Бу ерда:

T - режага нисбатан тушумнинг бажарилиши;

$V_{\text{ҳақ}}$ - бутунги кунда ҳақиқатда йиғилган жами мажбурий бадал суммаси;

$V_{\text{режа}}$ - йиғилиши режалаштирилган мажбурий бадал суммаси.

Бутунги кунда ҳақиқатда йиғилган

$$T = \frac{\text{жами мажбурий бадал суммаси}}{\text{Йиғилиши режалаштирилган мажбурий бадал суммаси (бир йилда)}} \times 100$$

Ҳисоблаш амалга оширилгандан сўнг, уни қуйидагича балланади:

T = 0-50 % гача, 0 балл;

T = 50-75 % гача, 1 балл;

T = 75-100 % гача, 2 балл берилади.

4. Кредиторлик қарзининг неча йилда қопланиши:

1-жадвал.

2020 йилда Марғилон шаҳридаги ширкатлар фаолиятини ўрганиш натижалари бўйича рейтинг

Т/р	Ширкатлар сони	Хизмат хонасининг мавжудлиги	Моддий техника базасининг мавжудлиги	Кредиторлик қарз	Дебиторлик қарзининг неча йилда қопланиши	Кредиторлик қарзининг неча йилда қопланиши	Банк кредиторлик қарзининг қопланиши	Жами балл	Категория
		мак. 1 балл	мак. 1 балл	мак. 2 балл	мак. 2 балл	мак. 2 балл	мак. 2 балл	мак. 10 балл	
1.	9 та ширкат	0	0	0-1	0-1	0-1	0-1	1-5	Қайта ташкил этиш
2.	17 та ширкат	0-1	0-1	1-2	1-2	1-2	1-2	5-7	Қоникарсиз
3.	10 та ширкат	0-1	0-1	1-2	1-2	1-2	1-2	7-10	Қоникарли

тартиби қуйидаги кўрсаткичлардан келиб чиқиб балл шаклида аниқланади:

1. Ширкатда хизмат хонаси мавжуд ёки мавжуд эмаслиги:

Бунда қуйидаги формуладан фойдаланилади, яъни (йил ҳисобида):

$$Q_{\text{кт}} = \frac{K_{\text{қарз}}}{B_{\text{хақ}}}$$

Бу ерда:

$Q_{\text{кт}}$ - кредиторлик қарзининг неча йилда қопланиши;

$K_{\text{қарз}}$ - жами кредиторлик қарздорлик;

$B_{\text{хақ}}$ - бугунги кунда ҳақиқатда йиғилган жами мажбурий бадал суммаси.

$$Q_{\text{кт}} = \frac{\text{Жами кредиторлик қарздорлик}}{\text{Бугунги кунда ҳақиқатда йиғилган жами мажбурий бадал суммаси}}$$

Ҳисоблаш амалга оширилгандан сўнг, уни қуйидагича балланади:

$$Q_{\text{кт}} > \frac{D_{\text{қарз}}}{B_{\text{хақ}}}$$

Бу ерда:

$Q_{\text{дт}}$ - дебиторлик қарзининг неча йилда қопланиши;

$D_{\text{қарз}}$ - УЖМШларнинг мажбурий бадал бўйича жами мавжуд қарздорлиги;

$B_{\text{хақ}}$ - бугунги кунда ҳақиқатда йиғилган жами мажбурий бадал суммаси.

$$Q_{\text{дт}} = \frac{\text{Ширкатларнинг мажбурий бадал бўйича жами мавжуд қарздорлиги}}{\text{Бугунги кунда ҳақиқатда йиғилган жами мажбурий бадал суммаси}}$$

Ҳисоблаш амалга оширилгандан сўнг, уни қуйидагича балланади:

$$Q_{\text{дт}} >$$

Хулоса ва таклифлар

Уй-жой мулкдорларининг умумий йиғилишида овоз бериш натижаларига биноан қайси бир бошқарув усулини танлаш бўйича қуйидагиларни инобатга олишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- жойларнинг мулкдорлари бошқарув усулини ихтиёрий танлашлари мумкин, лекин ҳозирда аксарият аҳоли қайси усул самарали эканлиги ҳақида маълумотга эга эмас, бунинг учун ҳудудлардаги уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш бошқармалари тегишли тушунтиришлар олиб боришлари керак;

- бошқарув усулини танлашдан олдин танланаётган усулнинг самарадорлигини таҳлили қилиб чиқиш лозим;

- овоз беришда мулкдорларнинг яқдиллигини инобатга олиш;

- бошқарув усули танлаганидан сўнг, танланган бошқарув тизими субъектидан доимий равишда тегишли ҳисоботларни тақдим этишини талаб қилиш;

- бефарқликка йўл қўймасдан мулкдорларнинг умумий йиғилишларида доимий иштирок этиш, ҳар бир уй эгалари ўз овози ва талабларини ҳимоя қилишлари керак.

Т/р	Сўровномаларнинг оралиқ натижалари	Сўровномада иштирок этган мулкдорлар сони	Сўровда йўқ жавобини берганлар сони	Фоиз
1.	Ширкатнинг умумий фаолиятдан норози бўлган мулкдорлар сони	8578	2465	28,7
2.	Ширкатни ташкил этилишида қатнашмаган мулкдорлар сони		4658	54,3
3.	Ширкат раисини танимайдиган мулкдорлар сони		1578	18,4
4.	Ширкат раисини сайлашда қатнашмаган мулкдорлар сони		5318	62,0
5.	Тўланаётган мажбурий бадал миқдорини билмайдиган мулкдорлар сони		1614	18,8
6.	Аъзолик бадалини белгилашда иштирок этмаган мулкдорлар сони		5165	60,2
7.	Аъзолик бадалини тўлашдан бош тортиб келган мулкдорлар сони		1014	11,8
8.	Аъзолик бадал бўйича қарзини билмайдиган мулкдорлар сони		1629	19,0
9.	Аъзолик бадали нима учун тўлаётганини билмайдиган мулкдорлар сони		2477	28,9
10.	Аъзолик бадали қайерга сарфланаётгани билмайдиган мулкдорлар сони		3917	45,7
11.	Олинган кредит маблағларидан хабари йўқ мулкдорлар сони		2471	28,8
12.	Кредит масаласига оид йиғилишларга чақирилмаган мулкдорлар сони		5315	62
13.	Кредит олишга қарши бўлган мулкдорлар сони		3647	42,5
14.	Кредит эвазига ишлар бажарилишига қарши чиққан мулкдорлар сони		2465	28,7
15.	Бажарилган ишлар бўйича ширкатдан ҳисобот ололмаган мулкдорлар сони		4055	47,3
16.	Ширкат бажарган ишлардан норози бўлган мулкдорлар сони		2909	33,9
17.	Ширкат керак эмас деб ҳисоблаган мулкдорлар сони		2240	26,1

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Кўп квартирали уйларни бошқариш тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 7 ноябрь, ЎРҚ-581-сон. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.11.2019 й., 03/19/581/4004-сон.
2. Гужавина В.А. Об организационно-финансовых отношениях и структуре управления ЖКХ в Московской области//Журнал руководителя и главного бухгалтера ЖКХ. - 2000 г. - №5. - С.29-33.
3. Неклюдов А.Н. Применение серийных программных продуктов в ЖКХ// Журнал руководителя и главного бухгалтера ЖКХ. – 2003 г. - №5 ч. I. - С. 65-66.
4. Нефедов Б.Н. Реформа жилищно-коммунального хозяйства: Структура и управление. Информационно-компьютерные системы: Аналитический обзор. – Новосибирск: Наука, 2001 г. - 159 с.
5. Чигрина И.Н. Современные проблемы бухгалтерского учета при управлении многоквартирными домами. Автореф. дис. соис. уч. степ. к.э.н. 08.00.12. – Екатеринбург: 2008 г. - 26 с.

УЎТ: 657.01

Логистика соҳасида ҳисоб юритишнинг зарурияти хусусида О необходимости учета в логистике On the necessity of accounting in logistics

Жаҳонгир МИРКАСИМОВ,
Автомобиль транспорти ходимларини малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш институти бош директори
биринчи ўринбосари.

Аннотация

Мақолада мамлакатимизда логистика соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар, логистик корхоналарда бухгалтерия ҳисобини тўғри ва оптимал йўлга қўйиш каби масалар ўрганилган ҳамда тадқиқотлар асосида хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

В статье рассмотрены работы, проводимые в сфере логистики в нашей стране, правильный и оптимальный учет на логистических предприятиях, а также сделаны выводы и рекомендации на основе проведенного исследования.

The article studies the work carried out in the field of logistics in our country, the correct and optimal accounting in logistics enterprises, and draws conclusions and recommendations based on the research.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда транспорт логистикасининг ривожланиб бориши, логистика марказларининг ташкил этилиши, улар томонидан хизматлар кўрсатиш сифатининг оширилиши соҳа учун амалга оширилаётган муҳим қадамлардан бири бўлмоқда. Мамлакатимизда транспорт логистикаси ривожланиб борар экан, мазкур соҳани ҳисоб-ахборот билан таъминлаш, доимий кузатишлар ва ўрганишлар асосида таҳлил ишларини амалга ошириш ҳамда назорат қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Н.Ж. Носированинг фикрича, мамлакатимизда логистикани ривожлантиришда қуйидаги энг муҳим вазифаларни амалга ошириш лозим:

“Биринчидан, мамлакатимиз логистикасини ривожлантириш даражасини халқаро меъёрий стандартларга имкон қадар яқинлаштириш ўта муҳим вазифа сифатида қўйилиши лозим.

Иккинчидан, Ўзбекистон халқаро логистик платформасининг инновацион моделини шакллантириш керак.

Учинчидан, логистика тизимининг кадрлар са-

лоҳиятини янада ошириб бориш, логистик тизимларни ахборотлаштириш, кластерлаш ҳамда ички логистик платформани (терминаллар, омбор хўжалиги)ларнинг ўзаро интеграциясини янада самарадорлигини ошириш даркор деб ҳисоблаймиз.

Тўртинчидан, самарасиз рақобатни мақбуллаштириш ва транзакция харажатларини камайтириш, вазифаларни тақсимлаш, мижозлар, юклар базасини кенгайтириш, географик юклаш фаолиятини кенгайтириш имконини беради, бу эса жаҳон бозорларида Ўзбекистон нуфузини ошириш имкониятини белгилаб беради.

Бешинчидан, логистик ўзаро таъсир бўйича самарали амалиётларни танлаш, логистикада мураккаб ва аралаш касбий ваколатлар ишлаб чиқиш ҳамда ўзлаштириш ҳисобига кучли синергетика самарасига эришиш имконини беради” [1].

А. Жуманов ва бошқаларнинг тадқиқотларида келтирилишича, жаҳоннинг йирик индустриал-аграр мамлакатлари таркибига кириб бораётган республикаимизда логистикани ривожлантиришнинг замонавий босқичи амалдаги бозор иқтисо-

Калит сўзлар: логистика, тармоқ, бухгалтерия ҳисоби, харажатлар ҳисоби, омбор хўжалиги.

диёти самарадорлигини таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий жараёнлари оғирлигини кўрсатади ва иқтисодий сиёсатни янада такомиллаштиришни қонуний талаб этади. Бу, биринчи навбатда, аграр тармоққа тегишли эканлигини ва айнан ушбу тармоқ республикамиз иқтисодиётининг барча тармоқларини амалга ошириш базаси ҳисобланишини унутмаслик зарур. Аграр ислохотлар қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва инқироз ҳолати хавфини камайтириш учун қулай иқтисодий муҳитни яратишга йўналтирилган биринчи даражали чора-тадбирларни амалга ошириш заруратини келтириб чиқаради. Аграр тармоқдаги логистика бозор иқтисодиёти ривожининг инструментларидан бири бўлиши шарт. Ўзбекистон Республикасида аграр логистикани фаол ривожлантириш яқинда бошланди. Лекин, бизнесда логистиканинг роли ва юқори самадорлигини баҳолаш тадбирлари аллақачон йўлга қўйилган. Шунга мувофиқ, аграр корхоналарни хомашё ва материаллар билан таъминлаш, ишлаб чиқаришни, аграр маҳсулотларни истеъмолчига етказиб бериш жараёнларини ташкил этишда юзага келадиган режалаштириш, бошқариш ҳамда назорат қилиш жараёнлари учун илмий асослари, усуллари ва моделларини ишлаб чиқиш муддати кенгрок даврни қамраб олади [2].

Аграр логистика концепцияси умумий ва ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш мақсадида бошқаришга самарали ёндашиш сифатида нисбатан кенг фойдаланилади. Логистик фаолиятни амалга ошириш натижаларининг содда кўриниши ҳаммага маълум логистик миксга “8R” ёки “8Н” мувофиқ: зарурий маҳсулотни зарурий сифат ва миқдорда зарурий истеъмолчига зарур вақт бўйича зарур жойга, зарур хизмат нархларида етказиб беришни ва зарур логистик хизмат кўрсатиш даражаси таъминланган бўлиши шарт [3].

Логистика масаласи кун тартибига чиққанда, биринчи навбатда харажатлар масаласи энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бу борада, олимлар томонидан айрим тадқиқотлар ва мулоҳазаларни келтириб ўтамиз. Жумладан, А. Родников харажатларни қисқартириш йўллари излаш натижалари, таъминот, товарларни сақлаш ва сотишни бошқаришни, маркетинг фаолиятини яхшилаш, етказиб берувчилар, истеъмолчилик ва воситачиларнинг ўзаро фаолиятини чуқурлаштириш, материаллар оқими шиддатининг технологик ҳаракатларини такомиллаштириш ва бошқа йўналишларга

тегишли эканлигини кўрсатади. Ушбу барча жараёнларни бирлаштириш концепцияси “логистика” деб аталади. Умумий харажатларни камайтириш ҳаракатлари ва сифатни оширишга олиб келиши тасодифий характерга эга эмас. АҚШ материаллар тақсимланишини бошқариш бўйича Кенгаш маълумотларига кўра логистик фаолиятдаги меҳнат маҳсулдорлиги ўсиши 1 фоиз ва корпоратив харажатлар қисқариши 10-20 фоиз таъминламоқда. Айнан шундай самарадорлик бошқа бир қатор мамлакатларда ҳам кузатилган [4].

Замонавий логистика ташкилотларининг асосий стратегик вазифалари – самарали агросаноат логистик циклини яратишдан иборат бўлиб, маҳсулотни ишлаб чиқаришдан бошлаб, уни қайта ишлаш ва охириги истеъмолчига реализация қилиш ҳамда етказиб беришгача, шу жумладан, агробизнесда вертикал бирлашишни амалга ошириш ҳисобига хорижий истеъмолчиларга етказиб беришни ҳам қамраб олиши зарур. Шунинг учун ҳам логистик корхоналар йирик портларга чиқиш имконини берадиган самарали ва тезкор логистика схемаларини жорий қилишлари шарт.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлашда муҳим йўқотишлар кузатишмоқда, сабзаёт-полиз, картошка ҳамда мева-узум маҳсулотларини куз-қиш мавсумлари учун ғамлаш ва сақлаш шароитларида йўқотиладиган табиий йўқотишлар аниқлаш бўйича АСМ маълумотларда етишмовчиликлар мавжуд бўлиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини музлатилган ва совутилган ҳолатда ҳамда анъанавий сақлаш хоналарида мақбул сақлаш шароитларини яратиш зарурлигини ва табиий йўқотишларни ҳисоблаш усуллари ишлаб чиқишнинг талаб этади. Японияда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш давомида уларнинг юқори сифатини таъминлаш учун музлатилган кўринишда захирага йиғиш бўйича фаолиятни мувофиқлаштирадиган логистика марказлари яратилган, бунда биринчидан тайёр маҳсулотлар захирасини дастлабки совутиш амалга оширилса, кейин ушбу маҳсулотларни музлатиш амалга оширилади ва улар охириги истеъмолчиларга етказиб берилади.

А. Жуманов ва бошқаларнинг фикрича, Ўзбекистон Республикасида агрологистикани ривожлантириш учун қуйидаги омилларни келтириш мумкин: 1) жаҳонда иқтисодий танқисликнинг ҳали тугамаганлиги; 2) Марказий Осиё мамлакатлари орасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини

етиштириш имкониятларининг ўсиши ва экспорт бўйича рақобатнинг кучайиб бораётганлиги; 3) ишлаб чиқариш ҳажми кенгайиб бораётганлиги; 4) агробизнес соҳасида бухгалтерия ҳисобини юритиш тизимининг такомиллашмаганлиги; 5) мутахассисларнинг малакавий тайёргарлик даражалари етишмаслиги ва бошқалар. Бундан ташқари фермер хўжаликлари ташкилий тузилмаларида тадбиркорликка мослашувчан шароитлар бўйича муҳим ўзгаришларни киритиш зарурати мавжуд. Лекин, бунгача биринчи ўринда логистика муаммоларига давлат ёндашуви, яъни Ўзбекистон Республикасида агрологистикани ривожлантиришнинг давлат дастурлари қабул қилинмаганлиги ҳамда тармоқни ривожлантиришга инвестиция ва тегишли базалар мавжуд эмаслигини келтириш мумкин.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, республикамызда амалга оширилаётган иқтисодий илоҳотларнинг пировардида, республикамызда логистиканинг ривожлантирилиши заруриятга айланиб бормоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири эса, республика ичидаги ва унинг ташқарисидаги кучли интеграция ҳисобланади. Бундай жараёнда логистика соҳасининг ривожланиши ва унинг барқарорлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Логистиканинг ривожланиши бевосита логистик хизматлар сифатини туширмаган ҳолда харажатларни камайтириш, даромадни ошириши эвазига бўлади.

Албатта, логистиканинг ривожланишини таъминлашда барча иқтисодий дастаклар ишга солиниши лозим. Аммо, бу жараёнда логистик корхоналарда бухгалтерия ҳисобини тўғри ҳамда оптимал йўлга қўйиш, харажатлар ҳисобини юритишнинг энг оптимал ва самарали усуллари қўллаган ҳолда хизматлар таннархини ҳисоб юритишни оптималлаштириш орқали пасайтириш мақсадга мувофиқ.

Логистик корхоналарда бухгалтерия ҳисобини юритишда энг асосий масала харажатлар ҳисобига

қаратилиши табиий ҳол. Бироқ логистик корхоналарда нафақат логистик харажатлар ҳисобини юритиш, балки бошқа бухгалтерия объектлари ҳисобини юритишни такомиллаштириш орқали корхона фойдасини ошириш мақсадга мувофиқ.

Биз томонимиздан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, аксарият тадқиқотларда логистик харажатлар ҳисоби юритилиши бўйича ўрганишлар қилинган, бироқ логистик корхоналар томонидан юқори самарадорликка эришиш учун фақатгина мазкур объект ҳисобини юритиш етарли эмас. Шу боис, фикримизча, логистик харажатлар ҳисобини юритиш ҳар қандай корхона нуқта назаридан самарали ташкил қилиниши лозим бўлса, айнан логистика фаолияти билан шуғулланадиган субъектлар учун бухгалтерия ҳисобининг асосий объектлари ҳисобини оптималлаштириш, такомиллаштириш зарурияти пайдо бўлади.

Шу билан бирга ҳар қандай бухгалтерия объекти бевосита таҳлил ишларини амалга оширишни талаб этади. Чунки, доимий таҳлилсиз фаолияти натижаларини, фаолият натижаларига омиллар таъсирини ўрганиб бўлмайди. Фақатгини таҳлил, омилларни бир-бирига боғлаган ҳолда таҳлил қилиш орқалигина логистик корхоналарнинг фаолияти самарадорлигига баҳо бериш ҳамда тегишли хулосалар чиқариш ҳамда мазкур хулосалар асосида корхонани ривожлантириш истиқболларини белгилаш мумкин.

Шу боис, логистик корхоналарда ҳамда логистика ишларини амалга оширувчи корхоналарда ҳисоб ва таҳлил ишларини самарали ташкил этилиши уларнинг фаолиятини такомиллашувига ва ривожланишига олиб келади. Фикримизча, логистик фаолият билан шуғулланувчи корхоналар ҳамда логистика хизматини мавжуд бўлган алоҳида корхоналар кесимида ҳисоб ва таҳлилни амалга ошириш юқори натижаларни келтириб чиқаради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Н.Ж. Носирова. Ўзбекистонда логистиканинг хизматининг ривожланиши ва истиқболи // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2016 йил.
2. А.А. Джуманов, О.И. Соатов, Ж. Имомов. Ўзбекистон республикасида агрологистикани ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2016 йил.
3. А.Г. Кальченко. Основы логистики. Начальный учебник для студентов экон. спец. к.: Знания, 1999 г. 240 с.
4. А.Н. Родников. Логистика: терминологический словарь. М.: Инфра-м, 2000 г. 352 с.

Қорақалпоғистон Республикаси қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятлари Особенности сельскохозяйственного производства в Республике Каракалпакстан Features of agricultural production in the Republic of Karakalpakstan

Султанияз БАЛТАШОВ,
Тошкент давлат аграр университети Нукус филиали
ишлар бошқармаси бошлиғи.

Аннотация

Озиқ-овқат соҳасининг ҳозирги ҳолати шунини кўрсатадики, ҳар йили аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш муаммоси асосий вазифага айланиб бормоқда. Муоммонинг ечими нафақат ишлаб чиқариш имкониятлари ва биоиклим шароитларига, балки озиқ-овқат бозори ҳолатига ҳам боғлиқдир. Мавжуд бўлган салоҳият ва имкониятларни амалга ошириш учун озиқ-овқат ҳамда қайта ишлаш саноатининг инвестицион жозибадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш саноати интеграциясини таъминлаш зарур.

Современное состояние аграрной пищевой промышленности показывает, что с каждым годом проблема обеспечения населения продуктами питания становится все более актуальной. Решение вопроса зависит не только от производственных возможностей и биоклиматических условий функционирования агропромышленного комплекса, но также и от состояния продовольственного рынка. Для реализации имеющегося потенциала и возможностей необходимо повысить инвестиционную привлекательность пищевой и перерабатывающей промышленности, обеспечить интеграцию сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности.

The current state of the agrarian food industry shows that with the coming year the problem of providing the population with food becomes more and more urgent. The solution to the issue depends not only on production capabilities and bioclimatic conditions for the functioning of the agro-industrial complex, but also on the state of the food market. To realize the existing potential and opportunities, it is necessary to increase the investment attractiveness of the food and processing industry, to ensure the integration of agriculture and the processing industry.

Аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминлаш, ички бозорни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлдириш ва озиқ-овқат хавсизлигини таъминлаш доимо давлатнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Ушбу вазифаларнинг самарали бажаралиши қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш, унинг фаровонлигини ошириш, қишлоқ жойлари инфратузилмасини яхшилаш каби долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга имкон беради. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президен-

ти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаракатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжаликларини изчил ривожлантиришга катта эътибор қаратилади [1]”.

Ўзбекистоннинг иқлим шароити янги мева ва сабзавотларни катта миқдорда ҳамда кенг доирада

Калит сўзлар: агросаноат мажмуаси, озиқ-овқат хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, қайта ишлаш саноати, озиқ-овқат бозори.

ишлаб чиқаришга имкон беради. Ушбу асосда мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати, яъни, мева-сабзавот консервалари, мевали шарбатлар, қуритилган ва музлатилган мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ривожланмоқда. Қуритилган мева-сабзавот ва томат пастасини ишлаб чиқариш бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг йирик ишлаб чиқарувчилардан ҳисобланади. Мамлакат озиқ-овқат бозори ва унинг фаолият механизмини такомиллаштириш ижтимоий-иқтисодий вазият, табиий-иқтисодий салоҳият, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ҳамда ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, агросаноат мажмуасининг ривожланиши каби бевосита таъсир этувчи омиллар билан узвий боғлиқдир [2]. Миллий иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг асосий йўналишларидан биридир. Мева-сабзавот саноатининг ривожланиши аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлиги даражасига, қишлоқ аҳолисининг даромадларини оширишга, қишлоқ жойларида бандликни оширишга, қайта ишлаш саноатини ривожлантиришга, шунингдек мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишга бевосита таъсир кўрсатмоқда.

Кейинги йилларда мамлакатимиз агросаноат мажмуаси таркибидаги қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун ишлаб чиқариш воситалари тайёрлаб берувчи машинасозлик, ёқилғи-энергетика, кимё ва озуқа-ем саноати тармоқларида ишлаб чиқариш-

ни модернизациялаш, техник-технологик янгилаш, маҳсулот турларини диверсификациялаш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда тармоқларнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда [3].

Озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш учун мамлакатимиз сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, стандартлаштириш ва сертификатлаш, қадоқлаш ҳамда ташиш, республика миқёсида маҳсулотларни ташиш учун барча агрологистик линияларни ишга тушириш учун барча зурур чораларни кўриш лозим.

Минтақадаги ижтимоий-иқтисодий барқарорлик кўп жиҳатдан аҳоли барча қатламларининг турмуш даражаси ва биринчи навбатда озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондириш даражаси билан боғлиқдир. Минтақавий ривожланишнинг стратегик йўналишларининг асосини ташкил қиладиган тамойиллардан бири озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи таъминлаш тамойилидир. Ушбу тамойилни амалга ошириш агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришига тўсиқ бўладиган сабабларни бартараф этишга имкон беради ва янги имкониятларни очиб беради [4].

Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудлар кесмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича мамлакатимизда бошқа ҳудудлар билан солиштирганда паст ривожланган минтақа ҳисобланади (1-жадвал).

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб ту-

1-жадвал.

Ҳудудлар кесмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (млрд. сўм)

Ҳудудлар	2015	фоиз	2016	фоиз	2017	фоиз	2018	фоиз	2019	фоиз
Қорақалпоғистон Республикаси	3332,2	3,3	3929,8	3,4	4801,3	3,2	6562,9	3,5	8208,1	3,8
Андижон	9796,6	9,8	11873,4	10,3	15290,9	10,3	19606,3	10,5	23686,7	11,0
Бухоро	8290,5	8,3	9812,2	8,5	12968,8	8,8	17064,6	9,1	19182,1	8,9
Жиззах	5685,3	5,7	6827,1	5,9	8835	6,0	11448,2	6,1	13720,1	6,3
Қашқадарё	9089	9,1	10863,6	9,4	14360,6	9,7	17206,5	9,2	19933,9	9,2
Навоий	4206,1	4,2	5034,7	4,4	6470,3	4,4	8299,8	4,4	9467,8	4,4
Наманган	6973,6	7,0	7973,7	6,9	10215,7	6,9	12639,6	6,7	15509	7,2
Самарқанд	14300	14,4	17088,6	14,8	21506,8	14,5	25658	13,7	28379,5	13,1
Сурхондарё	8218	8,3	8737,2	7,6	11608,1	7,8	15046,2	8,0	17844,1	8,3
Сирдарё	3581,2	3,6	4088,4	3,5	5074	3,4	5654,3	3,0	7401,5	3,4
Тошкент	10735,5	10,8	12034,2	10,4	15594,8	10,5	18359,1	9,8	20417,1	9,4
Фарғона	9180,9	9,2	9824,6	8,5	12388	8,4	17457,1	9,3	18532,2	8,6
Хоразм	6215,7	6,2	7511,7	6,5	9085	6,1	12423	6,6	14001	6,5
Ўзбекистон Республикаси	99604,6	100,0	115599,2	100,0	148199,3	100,0	187425,6	100,0	216283,1	100,0

Қишлоқ хўжалиги жами экилган майдоннинг ҳудудлар бўйича тақсимланиши (минг/га)

Ҳудудлар	2016	фоиз	2017	фоиз	2018	фоиз	2019	фоиз
Қорақалпоғистон Республикаси	256,3	6,9	264,4	7,6	232,2	6,8	263,7	8,0
Андижон	230	6,2	218,8	6,3	218,7	6,4	217,3	6,6
Бухоро	240,8	6,5	239,6	6,9	237,7	7,0	238,7	7,2
Жиззах	401,1	10,8	356,4	10,3	366,7	10,8	361,3	10,9
Қашқадарё	493,9	13,3	472,8	13,6	463,1	13,6	443,4	13,4
Навоий	103,6	2,8	96,8	2,8	95,1	2,8	92,7	2,8
Наманган	225	6,1	202	5,8	192,5	5,7	185,9	5,6
Самарқанд	359	9,7	351,3	10,1	351,8	10,4	328,1	9,9
Сурхондарё	285	7,7	267,4	7,7	259,8	7,7	253,1	7,6
Сирдарё	232,9	6,3	214,6	6,2	207,3	6,1	181,6	5,5
Тошкент	353,5	9,5	299,9	8,6	304,7	9,0	271,2	8,2
Фарғона	288,8	7,8	271,4	7,8	256,3	7,5	253,4	7,7
Хоразм	236,8	6,4	219,1	6,3	210,1	6,2	219	6,6
Ўзбекистон Республикаси	3706,7	100,0	3474,5	100,0	3396	100,0	3309,4	100,0

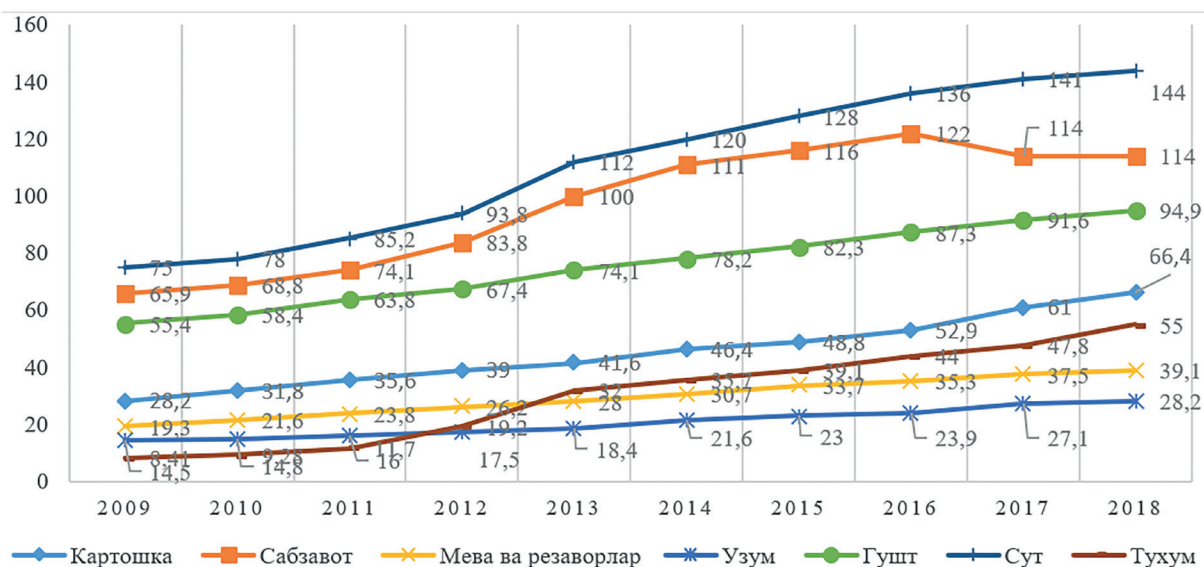
рибдики, Қорақалпоғистон Республикаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда охириги беш йил давомида энг паст кўрсаткични қайд этган. 2015 йилда ялпи қишлоқ хўжалигидаги улуши 3,3 фоизни ташкил қилган бўлса, 2019 йилга келиб ушбу кўрсаткич 3,8 фоизни ташкил этган. Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг ҳудудлар кесмидаги таҳлиладан 2019 йилда Қорақалпоғистон Республикасида экилган майдонларнинг улуши жамига нисбатан 8 фоизни ташкил қилганига қарамасдан, ялпи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришдаги улуши эса 3,8 фоизни ташкил этганлиги кўринади. Бу жуда паст кўрсаткич ҳисобланади. Андижон вилояти жами экилган майдонлардаги улуши 6,6 фоизни ташкил этиб, ялпи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги улуши эса 11 фоизни ташкил қилган. Шунингдек, Бухоро, Навоий, Наманган, Сурхондарё, Фарғона ва Хоразм вилоятлари жами қишлоқ хўжалиги экилган майдони Қорақалпоғистон Республикасида экилган майдони кам бўлишига қарамасдан, ялпи қишлоқ хўжалигидаги улуши юқори ҳисобланади.

Бунинг асосий сабаби, Қорақалпоғистон Республикаси бошқа вилоятларга нисбатан сув ресурслари билан таъминланиш даражаси паст. Бинобарин, ерларнинг шўрланиш даражаси юқори. Шунингдек, Орол денгизининг қуриши ҳудудда экологик муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Қорақалпоғистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ҳудудлар кесимидаги таҳлили, юқорида келтирилган муаммоларга қарамасдан, республиканинг жанубий-шарқий туманлари шимолий-ғарбий туманларига нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун қулай ҳудуд ҳисобланиб, республика ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг деярли 70,8 фоизи ушбу ҳудудда жойлашган туманлар ҳиссасига тўғри келишини кўрсатмоқда. Чунки, экин майдонларининг 64,6 фоизи, аҳолининг 74,7 фоизи ушбу туманларда истиқомат қилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлаш нуқтаи назаридан Қорақалпоғистон Республикаси туманлари кескин фарқ қилади. Масалан, сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва ўзини ўзи таъминлаш даражаси 47,0 фоиздан 247,5 фоизгача, картошка – 17,4 фоиздан 158,9 фоизгача, мева ва резаворлар – 8,3 фоиздан 131,3 фоизгача, узум – 2,8 фоиздан 61 фоизни ташкил қилади. Шунинг таъкидлаш жоизки, Қорақалпоғистон Республикаси барча туманлари сут, сабзавот ва полиз маҳсулотлари бўйича барча туманлар ўз-ўзини таъминлай олади.

Таҳлилларга кўра, охириги 10 йилда Қорақалпоғистон Республикасининг асосий турдаги маҳсулотлар билан таъминлаш даражаси ошган. 2009 йилда барча турдаги маҳсулотлар бўйича аҳоли та-

1-чизма. 2009-2018 йилларда ҚР аҳолисини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминланиш даражаси динамикаси.

лаби қондирилмаган. 2018 йилга келиб сут, полиз ва сабзавот маҳсулотлари бўйича аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш истеъмол талаби даражасига мос. Жумладан, 2009 йилда сабзавот 124,8 минг тонна, сут маҳсулотларини етиштириш 171,3 минг тоннага тенг бўлиб аҳоли талабини мос равишда 65,9 ва 75 фоизга қондирган бўлса, 2018 йилга келиб, сабзавот етиштириш 247,3 минг тоннага, сут етиштириш 376,5 минг тоннага етказилган ва қўшимча 41,6 минг тонна сабзавот ва 75,5 тонна сут етиштирилиб, аҳоли талаби мос равишда 114 ва 143,8 фоизга

қондирилган. Лекин мева резаворлар, тухум, узум ва картошка маҳсулотлари бўйича аҳоли эҳтиёжлари ҳозиргача қониқарсиз даражада қолмоқда (1-чизма).

Маълумотларга асосланиб, шундай хулосага келиш мумкин, республикада сабзавот, полиз ва сут маҳсулотлари билан ўзини-ўзи тўлиқ таъминлай олиши мумкин, бу сабзавот ҳамда сут маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналар учун катта потенциал имкониятлар мавжуд эканлигини билдиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. 2016 йил 14 декабрь.
2. Н.Ж. Сотволдиев. Фарғона водийсида озиқ-овқат бозори ва унинг минтақавий фаолияти “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2018 йил.
3. М.С. Юсупов Агросаноат интеграцияси. Ўқув қўлланма. –Т.: “Фан ва технология”, 2015 й.
4. Нурымбетов Т.У. Қорақалпоғистон Республикасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг минтақавий хусусиятлари. // Бизнес–Эксперт, 2019 й, №6. 51-б.

Ўзбекистонда логистика ривожланишнинг инновацион тамойиллари

Инновационные принципы развития логистики в Узбекистане

Innovative principles of logistics development in Uzbekistan

Барно КЕНЖАЕВА,
Тошкент давлат транспорт университети,
“Транспорт логистикаси” кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада логистика соҳасидаги инновацияларнинг ривожланиши, мамлакатимизда логистика ривожланишнинг ҳозирги ҳолати ва имкониятлари кўриб чиқилади. Логистика соҳасидаги инновацион таркибий ўзгаришлар Ўзбекистон иқтисодиётининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тақлиф этилади.

В статье рассматривается развитие инноваций в сфере логистики, современное состояние и возможности развития логистики в Узбекистане. Предлагаются инновационные структурные изменения в сфере логистики с учетом особенностей экономики Узбекистана.

The article examines the development of innovations in the field of logistics, the current state and opportunities for the development of logistics in Uzbekistan. It offers innovative structural changes in the field of logistics, taking into account the specifics of the economy of Uzbekistan.

Логистика тамойиллари иккинчи жаҳон уруши йилларида Американинг Европада жойлашган армиясининг моддий-техник таъминоти масалаларида, шунингдек қурул-аслаҳалар ва озиқ-овқатларни етказиб берувчилар, ташувчилар ҳамда қўшинларнинг ўзаро ҳаракатларини ташкил қилишда кенг ривожланишга эга бўлган. Кўпгина мамлакатларда, авваламбор АҚШда амалий қўлланилиш билан бир қаторда ҳарбий логистика назарияси ҳам ривожланган, бу назария логистикани қўшинларнинг ҳаракатланиши ва моддий-техник таъминотини режалаштириш ҳамда бошқариш тўғрисидаги фан сифатида таърифлайди.

Логистика – бу бошқариш санъати ва фанидир, қўйилган мақсадга эришиш йўлида режалаштирилган операцияларни амалга ошириш учун зарур бўладиган режалаштириш, таъминот ва кўчириш воситаларини қўллашни кўзда тутадиган фаолият техникаси ва фаолиятнинг техник турларидир.

“Логистика” атамасининг иккинчи талқинидан

математик логика (мантиқ) маъносида машҳур немис математиги Г. Лейбницнинг (1646–1716 йиллар) ишларида фойдаланилган. Атамага бу маъно 1904 йилда Женевадаги файласуфлар конгрессида берилган [4].

1970 йилларнинг бошига келиб бизнес-логистиканинг фундаментал тамойиллари (хусусан, оптималлаштириш ва мувофиқлаштириш тамойиллари) шакланган ва Ғарбдаги илғор компаниялар уларни амалиётда муваффақиятли қўллай бошлаган.

Бироқ кўпчилик бизнес ташкилотлари учун назорат қилишга логистик ёндашув ва харажатларнинг минималлашуви ҳали яққол кўзга ташланмаган. Бундан ташқари логистик мувофиқлаштириш ва оптималлаштиришга уриниш кўпгина Ғарб фирмаларида ўртача ва ҳатто юқори менежментнинг қаршилигига дуч келган. Компания маҳаллий бўлинмаларининг узоқ вақт давомида анъанавий функцияларни, масалан, харид қилиш, ташиш, омборларда юкларга қайта ишлов бериш, дистрибуцияни

Калит сўзлар: логистика, мултимодал логистика, логистика тушунчаси, инновацион логистика, ривожланиш.

бажаришга кўникиб қолган менежерлари моддий оқимларни умумий логистика харажатларини камайитириш концепцияси асосида бошдан-оёқ бошқаришни амалга ошириш учун зарур бўладиган ўзгаришларни жорий қилишга кўпинча тўсқинлик қилганлар. Ўша пайтларда амалда бўлган, логистика харажатларининг таркиб топтирувчиларини ажратиш ва назорат қилишга, фирмаларнинг логистика фаолиятининг молиявий натижаларини баҳолашга мослашмаган бухгалтерия ҳисоби тизимлари ҳам қўшимча қийинчиликлар туғдирган.

Логистика фан ва фуқаролик соҳасида тижорат куроли сифатида 1950 йилларнинг охирида, дастлаб АҚШда шакллана бошлаган. Логистиканинг ривожланиши саноати ривожланган мамлакатларда бозор муносабатларининг ривожланиш тарихи билан чамбарчас боғланади, “логистика” атамасининг ўзи эса бизнесда 1970 йилларнинг охирига келиб қарор топган ва ҳамма жойда қўлланила бошлаган.

Жисмоний тақсимланишда умумий харажатлар тамойилининг қўлланилиши логистиканинг гарб бизнесига тезкорлик билан кириб келишининг асосий омилларида бири бўлган.

Бу тамойилнинг маъноси жисмоний тақсимланишда харажатларни шундай қайта гуруҳлаштириш мумкинлигидан иборатки, бунда товарнинг ишлаб чиқарувчидан (савдо компаниясидан) истеъмолчига қараб ҳаракатланишида харажатларнинг умумий даражаси пасайсин. Масалан, товарларни ташишларни автомобиль транспортидан ҳаво транспортига алмаштириш билан оралиқ омборларни яратиш заруратидан қочиш ва шунга мувофиқ, омборларга жойлаштириш, сақлаш ва захираларни бошқариш харажатларини бартараф қилиш мумкин бўлади. Гарчи бунда ташишга кетадиган харажатлар ошсада, дистрибуция тармоғида харажатларнинг умумий даражаси пасайиши мумкин. Бу мисол омборларга жойлаштириш ва ташиш харажатлари ўртасида харажатлар бўйича турлича вариантлар бўлиши мумкинлигини кўрсатади. Умумий харажатлар тамойили дастлаб маҳсулотларни сотишда, сўнгра эса компанияларнинг бутун тижорат таркибида оптимал логистик қарорларни қабул қилиш услубиятини ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Замонавий воқеликда ҳар қандай давлат иқтисодиётининг ривожланиши инновацион технологияларни жорий этишга, янги бозорларни ривожлан-

тиришга, инсон салоҳиятини ривожлантиришга, шунингдек билимларни тўплашга асосланган. Илмий тафаккурда жорий этилган замонавий инновациялар, юқори малакали кадрлар, маҳсулотлар ва хизматлар, технологик занжирлар ва жиҳозлар бугунги кунда давлатнинг дунё миқёсида бошқа давлатлар билан рақобатлаша олишининг асосий шартидир.

Иқтисодиётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларни амалга ошириш даврида логистика хизматлари соҳаси Ўзбекистон иқтисодий ривожланишининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Маълумки, логистика бу оптималлаштиришга ёрдам берадиган илмий билимлар, усуллар ва воситалар тизимидир. Инновацион логистиканинг асосий вазифаси жараёнларнинг самарадорлигини таъминлаш ва керакли натижаларга эришиш, шу жумладан, бошқарувнинг аниқ бўлмаган захираларини очиш орқали амалга оширилади.

Шундай қилиб, инновацион логистиканинг асоси товарлар ва хизматларни етказиб берувчидан якуний фойдаланувчига ўтказишнинг энг кам харажатли усулини топиш зарурати ҳисобланади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда логистика хизматлари соҳасида жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. [1].

Ўзбекистонда транспорт ва экспедиторлик хизматларини кўрсатувчи йирик ташкилотлар АКТ, мултимодал транспорт ва логистика марказлари асосида юк ва йўловчилар ташиш учун логистика таъминловчи терминал тизимларини лойиҳалаштириш ва қуриш билан шуғулланмоқда. Мавжуд темир йўл ва темир йўлларни реконструкция қилиш ҳамда янги темир йўлларни қуриш бўйича тармоқларро лойиҳалар амалга оширилмоқда, автомобиль транспорти корхоналари ва ҳаракатланадиган захиралар модернизация қилинмоқда, замонавий аэропортлар қурилмоқда.

Эркин саноат зоналари яратилди, транзит йўлаклари тизими такомиллаштирилмоқда. Амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришлар юкларни ташиш ва сақлаш бўйича хизматлар бозорини ривожлантиришга, йўловчи ташиш тезлиги ва ҳажмини оширишга хизмат қилмоқда. Юк ташиш ҳажми ўсмоқда – йилига ўртача 15 фоиз. 2015-2019 йилларда ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш дастури доирасида умумий қиймати 10 миллиард доллардан ортиқ бўлган йўллар ва логистика марказларини ривожлантириш билан боғлиқ 150 лойиҳа амалга оширилди. 2020 йил охирига

қадар Ўзбекистон транспорт имкониятларини янада кенгайтириш учун долзарб бўлиб қолади, бу эса бозорда Ўзбекистоннинг транспорт ва логистика компанияларини мустаҳкамлайди.

[2] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 12 апрелдаги 305-сонли қарорига биноан республиканинг транспорт ва логистика саноатини янада изчил ривожлантириш зарур. Ҳозирги вақтда улар автомобиль транспорти ва логистика комплексини инновацион ривожлантириш, Ўзбекистоннинг транспорт имкониятларидан самарали фойдаланиш муаммоларини ўрганишлари керак. Транспорт ва логистика тизимини ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган муаммоларни ўз вақтида бартараф этиш керак. Шу муносабат билан, фикримизча, логистика соҳасида инновацион ўзга-

ришларнинг қуйидаги тамойиллари амалга оширилишини таъминлаш муҳимдир:

- инновацион ишлаб чиқаришнинг оқим (моддий, номоддий, пул, молиявий ва ахборот) жараёнлари тадқиқотнинг асосий объекти бўлиши керак;

- соддалаштирилган жараёнлар яхлитлик ва яхлит тизим яхлитлиги нуқтаи назаридан оптимallasштирилиши керак;

- изланишлар ва Инновацияларнинг асосий мақсади янги манбаларни излаш ҳамда мавжуд манбаларни такомиллаштириш орқали логистика оқимларини оптимallasштириш бўлиши керак.

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикасида халқаро стандартларга жавоб берадиган ягона транспорт ва логистика тизимини яратиш муҳим вазифадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. М.И. Азизова. Ўзбекистонда глобал логистика ривожланиши // Иқтисодиёт ва бизнес: назария ва амалиёт. 2019 й. Но5-2.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 12 апрелдаги 305-сонли “Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги ҳузуридаги транспорт ва логистика соҳасидаги муаммоларни ўрганиш марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Кенжаева Б.О. Йўловчилар ташишни бошқариш тизимидаги Инновацион логистика // Фан ва таълим ютуқлари. 2019 й. № 7 (48). С. 8-9.
4. Саматов Г.А. “Логистика”. Фан ва таълим нашриёти. 2020 йил.

Замонавий шароитларда инвестициялар жалб этишни ривожлантириш масалалари Вопросы развития инвестиций в современных условиях Issues of development of investment in modern conditions

Маъсума ТАИРОВА,
Мақсад УРАКОВА

Бухоро давлат университети катта ўқитувчилари.

Аннотация

Мақолада иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида инвестицияларни жалб этишнинг аҳамияти ва объектив зарурияти ёритилган. Шунингдек, фаол инвестиция сиёсати юритиш ҳамда қулай инвестицион муҳит яратишнинг асосий йўналишлари кўрсатилган.

В статье подчеркивается важность и объективная необходимость привлечения инвестиций на современном этапе экономического развития. Также обозначены основные направления проведения активной инвестиционной политики и создания благоприятного инвестиционного климата.

The article highlights the importance and objective necessity of attracting investment at the current stage of economic development. It also outlines the main directions of pursuing an active investment policy and creating a favorable investment climate.

Бугунги замонавий шароитларда жаҳон иқтисодиётида ишлаб чиқаришни янги техника ва технологиялар билан таъминлаш, халқаро бозорда ўз ўрни ва мавқеига эга бўлиши, рақобатбардош ҳамда сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун миллий иқтисодиётга инвестициялар жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда.

Ҳозирги кунда глобал ҳодиса ҳисобланган COVID-19 пандемиясининг бутун дунё бўйлаб тарқалиши натижасида жаҳон ҳамжамиятида кузатилаётган глобал инқирознинг таъсирини камайтиришда ҳам миллий иқтисодиётга инвестициялар жалб этиш ҳажмини ошириш асосий вазифалар қаторига кирмоқда.

Соҳага оид илмий адабиётларда қайд этилишича, халқаро бозорларнинг ўзгарувчанлиги ва номаълумлиги шароитида инвестиция қўйилмалари самарадорлигини баҳолаш усулларида таваккалчилик омилларининг ҳисобга олинишини, инвести-

циялашни тартибга солиш ҳамда ҳудудлар ва иқтисодий тармоқлар ўртасида тўғри тақсимланишини талаб этади.

Кейинги йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларда ҳам мамлакат иқтисодиётига хорижий инвестициялар жалб этиш ҳажмини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш, жалб қилинган хорижий инвестициялар ва кредитлардан самарали фойдаланиш каби устувор вазифалар белгилаб берилган [1]. Ушбу вазифалар ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш бўйича инвестиция лойиҳаларини

Калит сўзлар: иқтисодий ривожланиш, инвестиция, хорижий инвестиция, капитал, инвестиция сиёсати, қулай инвестицион муҳит, инвестицион муҳит жозибadorлиги.

амалга оширишга қаратилган фаол инвестицион сиёсатни олиб бориш, шунингдек, қулай инвестицион муҳит яратишда муҳим ўрин эгаллайди.

2020 йилнинг 26 декабрида бўлиб ўтган “Инвестициявий ва ташқи савдо фаолияти соҳаларида 2020 йилнинг дастлабки натижалари ва 2021 йилга мўлжалланган вазифалар” муҳокамасига бағишланган видеоконференцияда бутун жаҳонда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдорининг 40 фоизга пасайиши ва 2020 йилда жаҳон савдоси ҳажмининг 25 фозга камайиши фонида, Ўзбекистонда йил якунлари бўйича жалб этилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми аввалги йилдагига нисбатан ошиб, 6,6 млрд. долларга етиши ва экспорт кўрсаткичи – 15,1 млрд. доллар миқдорида бўлиши прогноз қилинаётганлиги таъкидланди. Ушбу кўрсаткичларга қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, ахборот-коммуникация, электр, кимё ва енгил саноат соҳаларида йирик инвестиция лойиҳаларини ҳаётга татбиқ этиш, шунингдек, тўқимачилик, қишлоқ хўжалиги, кон-металлургия ва транспорт соҳаларида товар ҳамда хизматлар экспортини сезиларли даражада ошириш орқали эришилганлиги қайд этилди. Прогнозга кўра, 2021 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори 7,5 млрд. долларни, экспорт ҳажми эса 17 млрд. долларни ташкил этади. Инвесторларни жалб этиш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш борасидаги ишларни янада самарали ташкил этиш зарурлиги алоҳида таъкидланди [4].

Белгиланган мақсадларга эришишнинг энг итиқболли воситаларидан бири – тадбиркорларда капитал қўйилмалар ва замонавий технологияларни энг самарадор тармоқлар – “ўсиш нуқталари”га жалб этиш орқали мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш ва янгиларини яратиш имкониятларини ҳолисона таҳлил қилиш эканлиги қайд этилди.

Миллий иқтисодиётга киритиладиган инвестициялар қандай кўринишда бўлмасин, у рақобат муҳитини ривожлантириш, рақобатга бардошли маҳсулот турини ишлаб чиқаришни тезлаштириш, шунингдек, замонавий инновацион, илғор техника ва технологиялар олиб келиш ҳамда иқтисодиётни диверсификациялашни амалга оширади. Таъкидлаш жоизки, инвестициялар жалб этиш юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни тезлаштиради ёки мавжуд ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ўрнини босувчи маҳсулот ишлаб чиқаришга ёрдам

беради.

Хорижий инвестициялар таркибидаги тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар ички жамғармалар даражасидан кўпроқ миқдорда капитал жамғариш, тўлов балансини қўллаб-қувватлаш ва импорт қилиш имкониятини кенгайтириш орқали иқтисодий тараққиётга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар алоҳида корхоналарнинг фаолияти, ишлаб чиқариш ва капитал самарадорлигини ошириш, янги технологияларни жорий этиш ҳамда менежмент тизимини такомиллаштиришда муҳим ўрин тутати. Мазкур жараёнлар маҳсулот ва хизматлар етказиб беришчилар, буюртмачилар, рақобатчиларга билвосита таъсир кўрсатиш орқали ички бозорни ривожлантириш, ишчиларнинг малакаси ва амалий тажрибасини оширишда ёрдам беради.

Мамлакат иқтисодиётига инвестициялар жалб этиш ҳажмини оширишда давлат томонидан амалга ошириладиган фаол инвестиция сиёсати ўзига хос аҳамият касб этади. Инвестиция сиёсати давлатнинг жамиятда моддий неъматларни такрор ишлаб чиқаришни ташкил этишга инвестиция воситаларини сафарбар қилишга доир функцияси бўлиб ҳисобланади.

Инвестиция сиёсатини самарали амалга ошириш учун қулай инвестиция муҳитини яратишга хизмат қиладиган қатор институтларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Жаҳон иқтисодиётида самарали амал қилувчи модел бозор тизимига таянади ва миллий иқтисодиётнинг афзалликларидан тўлиқ фойдаланади. Ўзбекистонда хорижий инвесторлар учун кўп жиҳатдан беқиёс, қулай инвестицион муҳит, имтиёз ва преференциялар тизими яратилган, деб айтишга барча асослар мавжуд. Мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган хорижий инвестициялар ҳажмининг йилдан-йилга ортиб бораётганлиги ҳам бунинг ёрқин далилидир. Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуrollантириш дастурини амалга оширишда хорижий инвестициялар, аввало, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш дастуруламал бўлиб ҳисобланади. Бу орқали янги технологияларни ишлаб чиқариш жараёнига кенг жорий этиш, янги

иш ўринлари яратиш ва шу асосда мамлакат иқтисодиётининг барқарор суръатларда ривожланиши-ни таъминлаш имконияти яратилади.

Мамлакатда қулай инвестицион муҳитнинг яратилиши инвестиция фаолиятини ривожлантириш ва амалга оширишнинг муҳим асосларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Инвестицион муҳитнинг жозибадорлиги мамлакат иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилинишида муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси учун инвестиция захира-ларининг чет эл манбаларига мурожаат этилиши ҳозирги иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификация қилиш шароитида даврнинг ҳам стратегик, ҳам жорий масалаларини ҳал қилиш зарурия-тига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Бу вазибалардан энг муҳимлари сифатида:

- минтақаларнинг иқтисодий ва ижтимоий та-раққиётидаги номуносивбликларни бартараф этиш;

- мамлакатнинг айниқса, минтақалар экспорт салоҳиятини кучайтириш; импорт ўрнини босади-ган ишлаб чиқаришларни ривожлантириш;

- рақобат муҳитини ривожлантиришга ёрдам берадиган иқтисодиётнинг хусусий ва аралаш сек-торлари фаолиятини ошириш; бозор инфратузил-масини янада такомиллаштириш ва янгиларини яратиш ва бошқаларни келтириш мумкин [2].

Хулоса ўрнида айтганда, замонавий шароитлар-да мамлакат миллий иқтисодиётига хорижий ин-вестициялар жалб этиш ҳажминини оширида саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, бюджетга солиқ тушумларининг ошиши, экспортнинг кўпайиши ва янги иш ўринлари яратилиши билан ажралиб турадиган энг юқори иқтисодий самарага эга ин-вестиция лойиҳаларини биринчи ўринга қўйиш лозим. Молиявий кўмак бериш, узлуксиз газ, электр энергияси ва бошқа ресурслар билан таъминлаш, шунингдек, хорижий мижозларни топиш ва маҳал-лий маҳсулотларни илгари суришнинг мавжуд бўл-ган воситаларидан фаол фойдаланиш орқали янги истиқболли бозорларга чиқишни назарда тутган ҳолда экспортчилар билан яқиндан ҳамкорлик қи-лишни таъминлаш жуда муҳим масалалар бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини яна-да ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Б.Т. Байхонов Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларни тармоқлараро тақсимлашнинг экономе-трик моделлаштириш услубиятини такомиллаштириш. Фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацич автореферати. Т.:2018 й. 74 б.
3. С.С. Насретдинов Миллий иқтисодиётни модернизациялашда инвестициялардан фойдаланишнинг назарий асослари ва самарадорлигини ошириш йўллари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т.:2008. 24 б.
4. <https://mift.uz/uz/news/investitsijavij-va-tashi-savdo-faolijati-soalarida-2020-jilning-dastlabki-na-tizhalari-va-2021-jilga-mulzhallangan-vazifalar-muokama-ilindi>

Автомобиль транспорти корхонаси рақобат салоҳиятини бошқариш тизимини такомиллаштириш Улучшение конкурентной системы управления автомобильным предприятием Improvement of competitive management system of motor vehicle enterprise

Гулчехра ЮСУПХОДЖАЕВА,
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника
университети катта ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада автотранспорт корхоналари рақобатдошлигини талаб даражасига эришишини режалаштириш, тизим фаолиятини ташиқ этиш, иқтисодий самарадорликка эришиш тамойиллари, шунингдек, салоҳиятини бошқариш стратегиясини амалга оширишдан кўзланадиган умумий натижа ва рақобат устунликлари кўриб чиқилган.

В статье рассматриваются вопросы планирования обеспечения конкурентоспособности автотранспортных предприятий, организации системы, а также принципы достижения экономической эффективности. Обсуждаются общие результаты и конкурентные преимущества, ожидаемые от реализации стратегии управления мощностями.

The article describes planning to ensure competitiveness of road transport enterprises, organization of the system, as well as principles for achieving economic efficiency. It also reviews overall results and competitive advantages expected from the implementation of the capacity management strategy.

Автотранспорт сектори мамлакатимизнинг иқтисодий майдонини боғлайдиган стратегик муҳим тармоқ соҳасидир. Сўнгги йиллар ичида ушбу соҳада ривожланиш тизим муаммолари (бошқарув сифати, асосий воситалар амортизацияси ва иқтисодиётнинг замонавий талабларига жавоб бермайдиган транспорт инфратузилмалар) бугунги кунда тўлиқ ҳал этилмаган. Транспорт хизматларига бўлган талабнинг ўсиши рақобатдошлик даражасининг ошишига олиб келади. Жамият ва иқтисодиётнинг транспортга бўлган эҳтиёжларини қондириш, замонавий шароитларни ривожлантириш миллий иқтисодиётнинг энг муҳим омилларидан биридир.

Ҳар қандай иқтисодий фаолиятни бошқариш

тизими кўплаб бир-бири билан ўзаро боғланган элементлар мажмуидан иборат бўлиб, ушбу элементларнинг ҳар бири умумий натижага эришишда маълум бир даражада таъсир кўрсатади. Шунинг учун, рақобатдошликни бошқариш тизими ва ташиқ этувчи элементларини тизимли ёндашув асосида ўрганишда унинг техник, технологик, иқтисодий, ташкилий, ижтимоий ва психологик жиҳатлари ўзаро алоқадорликда кўриб чиқилади.

Автотранспорт корхоналари рақобатдошлигини бошқариш тизимини замонавий менежментнинг умумэътироф этилган функцияларига монанд равишда маълум бир босқичлар поғонасида ўзига хос вазифаларни бажариш жараёнлари ҳалқаси сифатида қуйидаги мантиқий кетма-кет

Калит сўзлар: рақобатдошлик, автотранспорт корхоналари, бошқариш, транспорт хизматлари.

ликдаги босқичлар кўринишида тасаввур қилиш мумкин:

- рақобатдошликнинг талаб даражасига эришишни режалаштириш;
- тизим фаолиятини ташкил этиш;
- рақобатдошликни бошқариш жараёни иштирокчилари фаолиятини мувофиқлаштириш;
- рағбатлантириш – рақобатдошликни бошқариш жараёнига жалб этилган ходимлар меҳнатини рағбатлантиришни назарда тутати;
- рақобатдошликни бошқарув тизими фаолиятини назорат қилиш ва бошқариш самарадорлигини таҳлил қилиш.

Тизимли ёндашув асосида рақобат устунликларига эришиш рақобат салоҳиятини шакллантириш, уни бошқариш бўйича чуқур ва пухта ўйланган қарорларни қабул қилиш тегишли методология ва усуллари қўллаш талаб этади. Бунда энг аввало эътибор хизмат кўрсатиш ҳажмини ошириш, фаолият турларини кенгайтириш ва янги бозор сегментларини ўзлаштиришга йўналтирилган рақобатдошликни таъминлаш концепциясининг асосий тамойилларига қаратилади.

Унда базавий тамойиллар сифатида қуйидагиларни қабул қилиш мумкин:

- иқтисодий самарадорликка эришиш тамойили;
- ташкил этиш ва бошқаришнинг қулайлиги тамойили;
- иқтисодий хавфсизликни таъминлаш тамойили;
- ҳаракат ва экологик хавфсизлик тамойили;
- давлат, жамият, транспорт операторлари ва мижозлар манфаатлари уйғунлигини таъминлаш тамойили ва бошқалар.

Рақобат салоҳиятини бошқаришда, энг аввало, ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш, фаолиятнинг янги соҳаларини ўзлаштириш, институционал ва ҳуқуқий базани такомиллаштириш ҳамда бунинг учун қўшимча меҳнат ресурслари, инвестиция манбаларини излаб топиш ва ўзлаштириш бошқарув стратегиясини шакллантиришнинг ўзаро боғланган таркибий қисмлари бўлиб юзага чиқади. Уларни амалга ошириш имкониятларини баҳолаш орқали транспорт ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш ва диверсификациялашнинг асосий йўналишларини танлаш ҳамда уларни иқтисодий баҳолашнинг умумий алгоритминини ишлаб чиқиш мумкин. Мазкур алгоритм рақобат

салоҳиятини бошқариш стратегиясини шакллантириш ва уни амалга оширишнинг самарали механизмларини ишлаб чиқишга базавий услубий асос бўлиб хизмат қилади.

Транспорт хизматлари бозорида жуда ҳам кўп ва турли транспорт-логистика фаолияти турлари билан шуғулланувчи хўжалик юритувчи субъектларининг мавжудлиги шароитида рақобат салоҳиятини бошқариш стратегиясини тўғри шакллантириш ҳамда уни амалга оширишдан кўзланадиган мақсад ишлаб чиқаришдаги молиявий рискларни камайтиришдан иборат бўлади.

Рақобат салоҳиятини бошқариш стратегиясини ишлаб чиқишда қуйидаги икки ҳолатга йўл қўймаслик керак:

- транспорт хизматлари ишлаб чиқаришни чуқур ихтисослаштиришдан қочиш лозим. Бунда автомобиль транспорти корхонаси бозор конъюнктураси ўзгаришларига ўта сезгир бўлиб қолади;

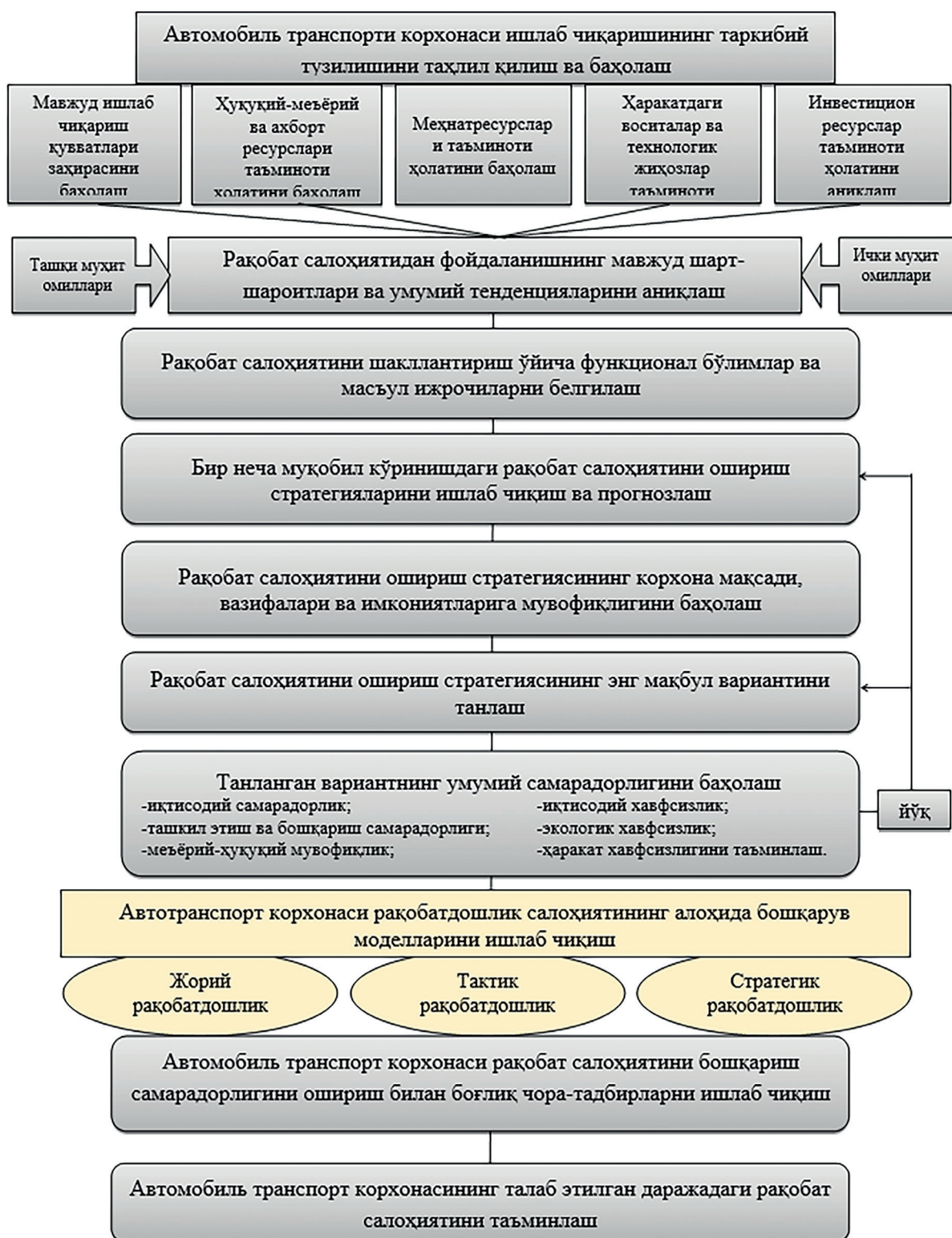
- транспорт хизматлари кўрсатиш фаолиятини ҳам ўта чуқур диверсификациялаш кўзланган натижаларни бера олмайди. Яъни, ушбу ҳолат ишлаб чиқариш, молиявий ва бошқа ресурсларнинг майдалашиб, тарқоқ ҳолатга тушиб қолишига олиб келади. Натижада ишлаб чиқариш харажатларининг асосиз равишда ошиб кетиши оқибатида рақобатдошлик даражаси пасайиб кетади.

Шунинг учун, рақобат салоҳиятини бошқариш стратегиясини амалга оширишдан кўзланадиган умумий натижа – корхонанинг жамланма салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни бошқаришни сифат жиҳатдан юқори даражага кўтаришдан иборатдир.

Рақобат салоҳиятини бошқариш стратегиясини ишлаб чиқишда транспорт операторларининг ишлаб чиқариш қувватлари, технологиялари, функционал фаолиятлари ҳамда хизматларини сотиш усуллариининг бир-бирига яқинлиги, ўхшашлиги ва умумийлигини ҳисобга олган ҳолда стратегиянинг алоҳида устунликлари излаб топилади.

Ушбу устунликлар умумэтироф этилган уч гуруҳ мезонлар асосида шакллантирилади:

- маҳсулот ва фаолиятнинг жозибадорлиги;
- янги бозор сегментларига киришнинг минимал харажатлари;
- корхона фаолият юритаётган ҳудудда ишбилармонлик муҳити.

1-чизма. Автомобиль транспорти корхонаси рақобат салоҳиятини бошқариш ва унинг самарадорлигини баҳолаш механизми¹.

¹ Муаллиф ишланмаси.

Рақобат салоҳиятини бошқариш стратегиясининг синергетик самараси, унинг мазкур мезонларга қай даражада мос келишига боғлиқдир.

Транспорт инфратузилмаси ёрдамида нафақат моддий ресурслар ёки йўловчиларни ташиниш амалга оширилади, балки ҳам ташқи, ҳам ички бозорда ижтимоий-иқтисодий, тижорат ва бошқа алоқаларни мустақамлашга хизмат қилувчи ахборот оқимларининг ҳаракати ҳам таъминланади. Бундан келиб чиқадики, хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро алоқалари, ўз-ўзини ташкил этиш имкониятларини ошириш ҳамда жамият аъзоларининг турмуш кечириш муҳитини яхшилаш ва мобиллигини ошириш транспорт инфратузилмасини бошқаришнинг мақсадли вазифаларидан бири бўлиб юзага чиқади.

Транспорт инфратузилмаси рақобат салоҳиятини бошқаришнинг мазмун-моҳиятини очиб беришда, фикримизча, уни шакллантириш ва ташкил этишнинг асосий тамойиллари, бошқарувнинг бош мақсад ҳамда вазифаларига аниқлик киритиш лозимдир. Бунга ўзига хос ёндашув амалга оширилади.

Транспорт инфратузилмаси тизимида бошқарув жараёнларини комплекс тадқиқ этишда фонд яратувчи (капитал қурилиш, йўл қурилиш) ва фонд истеъмол қилувчи (транспорт хизмати кўрсатувчи корхоналар) соҳаларини алоҳида-алоҳида ажратиб олиш илмий-амалий аҳамият касб

этади. Бу, ўз навбатида, ҳар иккала объектларда бошқарув қарорлари қабул қилиш мутаносиблигини таъминлаш муҳимлигидан далолат беради. Уларни бошқарув самарадорлигини белгиловчи бир қатор мезонлар мавжуд бўлиб, асосийлари қуйидагилардир:

- хусусий манфаатга асосланган ташаббускорлик ва таваккалликнинг мавжудлиги оқибатида самарали инвестицион фаолиятнинг юритилиши;

- ташкилий-ҳуқуқий шаклни тўғри танлаш орқали молиявий маблағларни жалб қилиш имкониятининг юқорилиги;

- харажатлар оптималлиги тамойилига амал қилинганлиги сабабли бошқарув тузилмасининг ихчамлиги;

- бошқарувнинг мулкдор-менежмент модели асосида масъулиятнинг тўғри тақсимланишини таъминлаши.

Юқорида санаб ўтилган мезонлар транспорт тизимида фаолият юритаётган тадбиркорлик тузилмаларнинг фаолияти самарадорлигини белгилаш билан бирга, уларни жамият ресурсларидан оқилона фойдаланувчи хўжалик юритувчи субъектлар сифатидаги аҳамиятини ҳам оширади. Бошқарув фаолияти натижаси, транспорт тизими ва унинг сифатига боғлиқдир. Бошқарув сифати самарали қабул қилинган қарорлар кўрсаткичидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қодиров Т.У. Автомобиль транспорти рақобатдошлиги: ташкилий-иқтисодий механизмлар. Монография. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2013 й. 256-б.

2. Michael E. Porter, «From Competitive Advantage to Corporate Strategy», Harvard Business Review, May-June 1987, p.46-49 б.

Транспорт логистикаси ва уни ривожлантириш истиқболлари Перспективы развития транспортной логистики Transport logistics and its prospects of development

Норбўта БАБАХАЛОВ,
н.ф.н., мустақил тадқиқотчи.
Тошкент давлат транспорт университети

Аннотация

Мақолада транспорт логистикаси тушунчаси, унинг Ўзбекистон Республикасида ривожлантириш истиқболлари муҳокама қилинган. Транспорт ва логистика хизматлари бозорини ривожлантиришни рағбатлантириш ва соҳага инвестицияларни жалб этишида соҳа олдида турган муаммолар ҳамда бажарилиши лозим бўлган вазифалар ҳусусида фикр билдирилиб, иқтисодчи олимлар тадқиқотларининг таҳлили олиб борилган.

В статье рассматривается понятие транспортной логистики, перспективы ее развития в Республике Узбекистан. Проведен анализ исследования экономистов о проблемах и задачах, стоящих перед отраслью при стимулировании развития рынка транспортно-логистических услуг и привлечении инвестиций в отрасль.

The article discusses the concept of transport logistics, its prospects for development in the Republic of Uzbekistan. An analysis of the research of economists was made on the problems and challenges facing the industry in stimulating the development of the market of transport and logistics services and attracting investment in the sector.

Юртбошимизнинг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-фармони остида қабул қилинган ҳамда ўз ичига Халқимизни доимий ўйлантираётган долзарб масалаларни ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил қилишда амалдаги қонун ҳужжатларимиз асосида изчил ислохотларимизни янада жонлантириш, шунингдек кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида ишлаб чиқилган **2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси** азият Ватанимизнинг юксак даражадаги тарихий дастури десак ҳеч муболаға бўлмайди. Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган бир қанча долзарб масалаларни ўз ичига олган Стратегия муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, йўл-транспорт инфратузилмасини

янада ривожлантириш, иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, бошқарув тизимида ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ҳамда ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш, юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш каби масалаларни алоҳида таъкидлаш мумкин.

Юқоридаги масалаларни ўз ичига мужассам қилган транспорт хизматлари кўрсатиш соҳаси бевосита логистика билан боғлиқдир. Шу боис, ҳар йили қабул

Калит сўзлар: модернизация, диверсификация, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация, ижтимоий инфратузилма, логистика.

қилинадиган давлат дастурларида ҳам транспорт-логистика масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Яна қўшимча равишда 2019 йил 1 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Транспорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинган. Фармонга мувофиқ, Транспорт вазирлигини асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгилаб берилди:

- транспортнинг барча турларини Ўзбекистон Республикаси ягона транспорт тармоғига интеграциялаштириш ва янги самарали транспорт-логистика тизимларидан фойдаланиш асосида биргаликда ривожлантиришга йўналтирилган ягона давлат транспорт сиёсатини ишлаб чиқиш;

- транспорт ва логистика хизматлари бозорини ривожлантиришни рағбатлантириш, уларнинг барча тоифадаги истеъмолчилар учун оммабоплигини таъминлаш, шунингдек, соҳага инвестицияларни жалб этишга йўналтирилган транспорт соҳасидаги ягона тариф сиёсатини амалга ошириш;

- халқаро транспорт коридорларини ривожлантириш, логистика тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш ва чора-тадбирларни амалга ошириш, мамлакат транспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш, тадбиркорлик субъектларининг транспорт-логистика хизматларидан фойдаланишдаги сарф-харажатларини камайтириш;

- транспорт ва йўл хўжалиги соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш;

- бутун транспорт тизимини рақамлаштириш бўйича илғор ахборот технологияларини жорий этиш, Ўзбекистон Республикаси транспорт тизимининг бир-бирига боғланган ягона тизимини истиқболли ривожлантириш стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- автомобиль йўллари соҳасида ягона техника сиёсатини амалга ошириш, фойдаланувчилар манфатини ҳисобга олган ҳолда, автомобиль йўллари, аэродромлар ва аэропортлар, вокзаллар, темир йўллар ҳамда транспорт инфратузилмасининг бошқа объектларини молиялаштириш, лойиҳалаш, қуриш, таъмирлаш ва фойдаланиш масалаларининг комплекс ечимини таъминлаш;

- транспорт соҳасида назоратни амалга ошириш, фуқаро авиацияси ва экспериментал ҳаво кемаларидаги ҳалокатлар ва бахтсиз ҳодисаларни, шунингдек, темир йўл ҳамда дарё транспортидаги авария ва ҳало-

катлар бўйича текширувларни ташкил этиш ва амалга ошириш;

- транспорт ва йўл хўжалиги соҳасидаги халқаро ва ҳудудий ҳамкорликни ривожлантириш ҳисобидан жаҳон транспорт хизматлари бозорида Ўзбекистон Республикаси миллий манфаатларини таъминлаш;

- транспорт соҳасидаги жорий ва истиқболли эҳтиёжларни инобатга олган ҳолда, таълим, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг илғор усулларини тизимли равишда жорий этиш.

Бундан ташқари транспорт вазирлигининг таркибида транспорт ва логистикани ривожлантириш муаммоларини ўрганиш маркази ҳам ўз иш фаолиятини олиб боради.

Логистиканинг ўзи нима ва унинг тарихи тўғрисида қисқа сўз юритиб, келгуси илмий тадқиқотларимизда логистика ва унинг ҳисоби билан боғлиқ масалаларни тадқиқ қилишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Логистика тушунчаси олдинлари жудаям тор доирадаги мутахассислар томонидан талқин қилинган бўлса, бугунги кунга келиб жудаям кенг доирада қўлланилмоқда. Бугунги кунда логистика соҳалар қамрови бўйича янги бўлишига қарамадан барча тармоқларни қамраб олмоқда.

Логистика тушунчаси озиқ-овқатларни тақсимлаш маъносида ҳам ишлатилган. Кўпчилик манбаларда логистика сўзи ҳарбий ишга боғланади. Яъни, қадимий Грецияда ҳарбий хизматда 10 та логистика бўлган. Рим империясида ҳам ҳарбий хизмат логистик маъносини берувчи хизматчилар бўлган. Логистикларнинг асосий вазифаси озиқ-овқат маҳсулотларини тақсимлаш бўлган.

Қадимий Афинада логист касби эгалари ҳар йили тасодифий танлаш орқали шакллантирилган. Уларнинг вазифаси бошқа давлат хизматчиларини ҳисоботларини текшириш бўлган.

Умуман олганда, логистика тушунчаси қадимий Грецияда “Ҳисоблаш санъати” ҳам деб аталган. Айрим манбаларда келтирилишича, логистика милоддан аввалги IV асрда Грецияда пайдо бўлган. Ўзбекистон миллий энциклопедиясида логистика – ҳисоблаш, муҳокама санъати деб баён этилган.

Бошқа бир манбанинг маълумот беришича, логистика атамаси Византия империясида IX асрда пайдо бўлганлигини айтишади. Солиқларни ҳисоблаш ва тақсимлашни бошқаришда фойдаланилганлиги тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Логистика бўйича биринчи илмий иш муаллифи

француз, ҳарбий мутахассис Джомини ҳисобланиб, логистика атамасига ҳарбий томонлама ёндашиб ўз муаллифлик таърифини келтирган. У логистика тушунчаси кўп нарсани қамраб олиши билан бирга ҳарбий соҳада режалаштириш, бошқариш энг муҳим эканлигини таъкидлайди.

Маълумотларга қараганда, Наполеон Бонапарт ўз армиясида ҳарбий соҳа таъминотини ўз вақтида тўғри бошқариш борасида логистиканинг принципларини қўлаган. Логистика иккинчи жаҳон уруши даврида ҳарбий ишлаб чиқариш, транспортда етказиб бериш кабилар орқали ҳарбий соҳада янада тараққий этиб яққол намоён бўлди.

XX асрнинг 60-йилларида даставвал ҳарбий соҳада қўлланиб келинаётган логистика тушунчаси аста-секинлик билан ҳўжалик соҳасига, ундан кейин бутун ишлаб чиқаришга тарқала бошланди.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида логистика тушунчаси иқтисодийёт соҳасига кириб кела бошлади. Бугунги кунда ҳарбий соҳада деярли қўлланилмайдиган логистика атамаси иқтисодийёт, хизмат кўрсатиш, бизнесда кўп қўлланилмоқда. Айниқса, ташиш, жумладан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни ва йўловчиларни ташиш соҳасида логистиканинг аҳамияти беқиёс эканлиги эътироф этилмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда товарларни етказиб беришнинг янги усул ва шакллари жорий этилмоқда.

Хорижий тадқиқотлардан маълум бўлишича, тадбиркорлик фаолиятида логистикани белгилашда асосий иккита умумий йўналишга ажратиш мумкин. Биринчи йўналиш товарларнинг ҳаракати билан боғлиқ бўлиб, бу ерда товарлар ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиб берилади. Иккинчи йўналиш товарлар ҳаракати билан боғлиқ операцияларни бошқаришга бориб тақалади. Бунда етказиб берувчилар ҳамда истеъмолчилар бозори таҳлиliga асосланиб, товар (хизмат)ларга бўлган талаб ва таклиф, товар ҳаракати иштирокчилари қизиқишларини ривожлантиришга қаратилади.

Шу боис, логистиканинг юқорида санаб ўтилган йўналишларидан келиб чиқиб, кўплаб қарашлар юзга келган. Жумладан, профессор Г.Павеллек ва АҚШ миллий кенгаши ходимлари томонидан материаллар тақсмотини бошқаришга асосий урғу бериб, логистикага корхона келиб тушадиган ва қайта ишланадиган ҳамда чиқиб кетадиган, шунингдек маълумотларга мослигини режалаштириш, бошқариш, назоратни амалга ошириш деб таъкидлашади.

Француз иқтисодчилари логистиканинг иқтисо-

дий аҳамиятини очиб беришга ҳаракат қилишади. Бир гуруҳ француз олимларининг фикрича, логистиканинг моҳияти камроқ харажат қилиш асосида керакли миқдор ҳамда сифатдаги маҳсулотни олиш учун белгиланган вақт ва жойда турли хилдаги фаолиятни амалга ошириш дея таъкидланади.

Германиянинг “Данзас” Транспорт-экспедиторлик фирмаси маълумотномасида, логистика ҳар қандай корхона томонидан оптимал фойда олиш мақсадида материал ресурсларини корхона ичидаги ва унинг ташқарисидаги ҳаракатини тезлаштиришдан, яъни хом ашёни сотиб олиш, ишлаб чиқариш, истеъмолчига етказиб бериш тизимини ўз ичига олиши келтирилган.

Логистикага берилган тушунчаларга қарайдиган бўлсак, унинг иқтисодий, молиявий томони билан бирга бошқариш, назорат томонларини ҳам кўришимиз мумкин.

Профессор Пфолем материал харажатларини қисқартириш, улар ҳаракатини режалаштириш ҳамда назорат қилиш логистиканинг белгиси эканлигини таъкидлайди.

Кўплаб илмий тадқиқотларда, соҳалардан келиб чиққан ҳолда логистика тушунчасига ўз муносабатларини билдириб келмоқдалар. Логистика тор маънода маҳсулотларни, истеъмолчига етказиб бериш маъносида келадиган бўлса, амалиётда эса бу тушунчанинг нақадар кенгайиб бораётганлигини кўриш мумкин.

Тадқиқотларда логистика кенг тушунча эканлиги қайд этилиб, мутахассислар томонидан турлича ёндашилган. Транспортда ташиш, ортиш-тушириш, омбордаги кирими ва чиқимини юритиш каби тор маънода тушунмаслик лозим. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда логистикани материал оқимини бирламчи манбасидан охириги истеъмолчисига етказиб бергунга қадар товар ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни шакллантириш асосида бошқариш тушунилади.

Шу боис, тадқиқотчилар М. Портер, Д. Стоклар логистика ўз анъанавий моҳиятидан аллақачон чиқиб кетганлигини таъкидлаб, корхонани стратегик бошқариш ва режалаштиришда муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди.

Француз иқтисодчилари Э. Мате ва Д. Тиксье эса логистика тадбиркорлик ҳаракитининг марказида бўлиши лозим ва у фирма умумий сиёсатини белгилаб берувчи энг муҳим факторлардан бири эканлигини қайд этишган.

Англиялик тадқиқотчилар Д. Бенсон ва Дж. Уайтхэдларнинг фикрича, логистика бозорни тадқиқ этиш ва прогноз қилиш, ишлаб чиқаришни режалаштириш,

хомашё, материал ҳамда ускуналарни сотиб олиш, товар ҳаракати билан боғлиқ операцияларни назорат қилиш, сотиб олувчиларга хизмат кўрсатишни ўрганишни ҳам ўз ичга олади.

Яна бир гуруҳ англиялик тадқиқотчилар М.Кристофер ва Г.Уилс логистикани нафақат корхона учун, балки тармоқлар учун ҳам фойдали ҳисоблайдилар. Улар корхоналар ва омборлар масалаларини ечимига қараб, тармоқлар бўйича қарорлар қабул қилиш лозимлигини таъкидлайдилар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ғарб олимлари логистикани бир қанча турларга бўладилар. Жумладан, материаллар таъминоти билан боғлиқ логистика, ишлаб чиқариш логистикаси, маркетинг ёки тақсимловчи логистика ва ҳар бир логистика турининг ажралмас қисми бўлган транспорт логистикасига бўлишади.

Албатта турли олимлар томонидан логистиканинг турлари ва унинг кўлами тўғрисида маълумотлар келтирилган. Аммо, логистиканинг бугунги кундаги моҳиятидан келиб чиқиб, уни кенгайтириш ҳамда ҳар бирини асослаш мумкин.

Логистика олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотлар ва уларнинг натижасини икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳ олимлар томонидан логистика алоҳида ҳўжалик юритувчи субъект фаолиятининг йўналиши сифатида ишлаб чиқариш жараёнида материаллар оқимини бошқариш деб таърифланган бўлса, иккинчи гуруҳ тадқиқотчилар томонидан фанлараро илмий йўналиш сифатида материаллар оқими самарадорлиги ҳамда уни оширишнинг янги имкониятларини қидиришга қаратилган.

Логистика тушунчасига термин сифатида А.Н. Родниковнинг адабиётида батафсилроқ ва даврлар бўйича ўзгаришлар асосида йиғилган маълумотларга асосланган ҳолда берилган.

Ўзбекистонлик олим А.Алиқулов ўз тадқиқотида пахта толасини ишлаб чиқариш ва тайёрлаш харажатлар ҳисоби ҳамда таҳлилида логистика концепцияларидан фойдаланиш масалаларини ёритган. Тадқиқотчи томонидан логистикага фан сифатида муносабат билдирилиб, қуйидагича муаллифлик таърифи келтирилган: “Логистика-ахборотларни қабул қилиш, қайта ишлаш ва етказиб бериш асосида материал оқимлари ҳаракатини режалаштириш, ташкил этиш, бошқариш ҳамда назорат қилиш, шунингдек таъминот, ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини бир-бири билан оптимал боғланишини таъминловчи фандир”.

Бундан ташқари тадқиқотчи логистиканинг бугунги кунда қўлланилаётган тўртта концепцияси ҳақида ҳам маълумот берган. Уларга умумий логистик харажатлар концепцияси, логистикада бизнес жараёнларининг реинжиниринг концепцияси, логистиканинг яхлитланган стратегияси концепцияси, мол етказиб бериш занжирини бошқариш концепциясини кириши маълумотлар асосида келтирган.

Республикамызда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг кейинги босқичларида барча соҳалар каби, логистика масаласига ҳам катта эътибор қаратиламоқда. Айниқса, сўнгги йилларда транспорт логистикасининг ривожланиб бориши олиб бориши ва бу борада қилинаётган ишлар, логистика марказларини ташкил этилиши, улар томонидан хизматлар кўрсатиш сифатининг оширилиши муҳим қадамлардан биридир.

Фикримизча, мамлакатимизда транспорт логистикаси ривожланиб борар экан, мазкур соҳани ҳисоб-ахборот билан таъминлаш, доимий кузатишлар ва ўрганишлар асосида таҳлил ишларини амалга ошириш ҳамда назорат қилиш орқали прогноз кўрсаткичларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А.А. Зоҳидов. Современные логистические центры: сущность, особенности и тенденции развития // Экономическое возрождение России. – Москва. 2012 г. – №1 (31). –С. 214-219 г.
2. В.С. Лукинский. Модели и методы теории логистики: Учеб. пособие. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007 г. – 448 с.
3. Ғ.А. Саматов, И.Б. Рустамова, Ф.Р. Галимова. Логистика фанидан амалиёт дарслари учун услубий қўланма. – Т.: ТошДАУ нашр таҳририяти. -2013 й.
4. Я.К. Карриева Глобаллашув жараёнларида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги. Монография. - Т. :Иқтисодиёт, 2013 й. -174-6.
5. Zhifeng Zhang, Janet David. An entropy-based approach for assessing the operation of production logistics. Expert Systems with Applications, Volume 119, 1 April 2019, Pages 118-128.

Республика олий таълим тизими ривожланиш самарадорлигини бошқаришни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари Основные направления повышения эффективности управления системой высшего образования республики The main directions of increasing the efficiency of the higher education system of the Republic

Ғулом ХАКИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий методик
марказ мустақил изланувчиси.

Аннотация

Мақолада олий таълим тизими ривожланиш самарадорлигини баҳолашнинг интеграл кўрсаткичи асосида асосий ривожланиш йўналишлари матрицасини қуриш масаласи ўрганилган.

В статье исследуется вопрос построения матрицы ключевых направлений развития на основе интегрального показателя оценки эффективности развития системы высшего образования.

The article examines the issue of constructing a matrix of key development directions based on an integral indicator of assessing the effectiveness of the development of the higher education system.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида олий таълим соҳасидаги амалга оширилган ислохотлар доирасида малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш масалалари, хусусан, ҳудудлардаги олий таълим муассасаларида (ОТМ) кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилди. Олий таълим муассасаси таълим сифати менежменти самарадорлигини ошириш бугунги кунда тобора муҳим аҳамият касб этмоқда [1,2]. Таълимнинг иқтисодий самаралилиги – миллий даромад ўсишида таълимнинг аҳамиятини ифода этувчи тушунчадир. Таълимга кетадиган молиявий сарфлар бутун ҳажмини моддий неъматлар ишлаб чиқариш соҳаси ходимлари маълумот ва малака даражасини ошириш туфайли олинадиган миллий даромад ўсиши улушига нисбати сифатида тушунилади [3]. Амалиётда ташқи муҳитнинг самарадорликка таъсири ўрганилмаган. Шу сабабли,

Ш.Н. Зайнутдинов ва А.О. Очиловлар бошқариш самарадорлигини баҳолашда олинган натижалар (муассасанинг ташқи ва ички муҳити)ни зарурий (лойиҳада белгиланмаган) фойда орқали ўлчаш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди [4]. Чунки, бу орқали ташкилий тузилмани лойиҳалашда алоқаларнинг мустаҳкамлигини баҳолаш мумкин. Бу ўринда мустаҳкамлик бошқариш тизими алоқадорлик фаолиятининг узлуксизлигини таъминлашни аниқлатади. Бу кўрсаткич орқали сифат ёки бошқариш тизимининг самарадорлиги тўғрисида фикр юритиш мумкин. Европа сифат менежменти жамғармаси томонидан ишлаб чиқилган бизнесни такомиллаштириш модели – EFQM “Excellence Model” 1990 йиллар бошидан буён 13 йилдан ортиқ вақт давомида мавжуд бўлиб, барқарор ривожланиш ва рақобатбардошликни оширишга қаратилган ташкилотлар учун идеал

Калит сўзлар: Олий таълим, тизим, самарадорлик, ривожланиш, бошқариш, таълим сифати менежменти.

бошқарув тизимининг умумлашган модели саналади [5].

Бошқаришни такомиллаштириш бўйича бир қатор масалалар миқдор кўрсаткичи орқали ифодаланади.

Биз томондан ишлаб чиқилган олий таълим муассасаларининг фаолиятини инновацион бошқарув самарадорлигини баҳолаш услубига кўра ушбу тизим қуйидаги қисмларга ажратилади:

- фаолиятни бошқариш (ФБ);
- вазифаларни бошқариш (ВФ);
- натижаларни бошқариш (НБ).

Олий таълим муассасаларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш ва уни ошириш йўналишларини аниқлашда қадамли, яъни босқичма-босқич услубидан фойдаланишни лозим топдик (1-чизма).

I қадамда ОТМни бошқариш самарадорлиги ҳолатини таҳлил қилиш ва зарурий маълумотларни йиғиш амалга оширилади. Ушбу вазифа ишнинг иккинчи бобида амалга оширилди.

II қадам. ОТМ фаолиятини бошқариш самарадорлигини баҳолаш услубини ишлаб чиқиш.

III қадам. ОТМ фаолиятини бошқариш самарадорлигини баҳолаш.

IV қадам. ОТМ фаолиятини бошқаришдаги тафовутларни аниқлаш.

V қадам. Муҳимлиги ва муддати бўйича

муаммоларни турларга ажратиш.

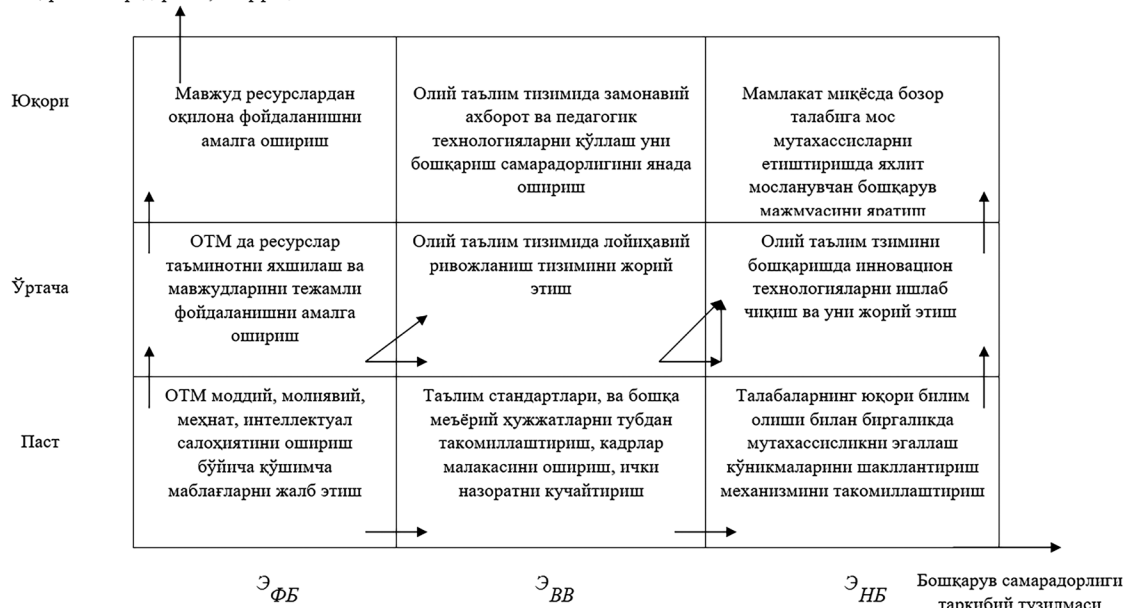
VI қадам. ОТМ фаолиятини бошқариш самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифлар бериш ва чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

ОТМнинг фаолиятини бошқариш самарадорлиги тизим ости элементларининг интеграл кўрсаткичлари асосида Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизими ривожланиш самарадорлигини бошқаришни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари матрицаси тузилди (1-чизма). Матрицани шакллантириш жараёнида биз томондан ишлаб чиқилган ОТМ фаолиятини инновацион бошқарув самарадорлигини баҳолаш услубидаги тизим таркибий қисмлари интеграл баҳо кўрсаткичлари асос қилиб олинди. Бошқариш самарадорлиги интеграл баҳо кўрсаткичларининг “паст”, “ўртача” ва “юқори” даражалари бўйича бошқариш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилди.

Тадқиқот объекти сифатида танланган Ўзбекистон Миллий университети учун келгусида фаолиятни бошқариш самарадорлигини оширишнинг “Олий таълим тизимида лойиҳавий ривожланиш тизимини жорий этиш” варианты энг муқобил саналади.

Олий таълим бошқаруви самарадорлигини оширишнинг истиқболдаги йўналишларини

ОТМни Бошқариш самарадорлиги, коэффиценти

1-чизма. Ўзбекистон Республикасида Олий таълим тизими ривожланиш самарадорлигини бошқаришни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари матрицаси.

Манба: муаллиф ишланмаси.

башорат қилишда таълим олувчиларнинг индивидуал сифат хусусиятлари албатта инобатга олинishi лозим. Зеро, таълим олувчиларнинг бир-бирига ўхшамасликлари таълим мазмунига бўлган талабни ўзгартириб, имкон қадар муқобил вариантни танлаш заруриятини юзага келтиради. Шунга қарамай, профессор-ўқитувчи бошқарувчи ва тадқиқотчидан кучлироқ саналади. Бугунги кунда таълимнинг келгуси имкониятларида бизнес ва тадбиркорлик таълимни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Демак таълимни, хусусан олий таълимни келгуси ривож қўп жиҳатдан таълимнинг янги тури мутахассислар томонидан таклиф этилаётган “ишбилармонлик” (тадбиркорлик) таълимини йўлга қўйилиши билан узвий боғлиқдир.

Бозор муносабатларининг ривожланиши ва ижтимоий меҳнат тақсимотидаги ўзига хосликлар ана шундай янги замонавий таълим турларини таълим тизими таркибига киритишни талаб

этноқда. Шунга қўра, давлат ва хусусий тузилмалар учун қўшимча таълим (ишбилармонлик таълими) ни шакллантиришнинг давлат концепциясини ишлаб чиқиш талаби фикримизча қуйидаги тамойилларга асосланиши лозим:

- шахснинг эркин ривожланиши ва умуминсоний қадриятлар устуворлиги, фуқаровий масъуллиқ, меҳнатсеварлик, инсоннинг ҳуқуқ, эркинликларига ҳурматга асосланиш;

- барча учун қулай мослашувчан таълим соҳаси эканлиги;

- ишбилармонлик таълимида эркинлик ва плюрализмнинг устуворлиги;

- таълим жараёнининг узлуксизлиги ва изчиллиги;

- ишбилармонлик таълимини умумжаҳон андозаси даражасида ривожлантиришда, умумий, ўрта, ўрта махсус, Олий ва олий ўқув юртидан кейинги касбий таълим орасидаги интеграциялаш тизимни шакллантириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Беляков С.А. Новые лекции по экономике образования. – М.: Изд-во ООО «Макс Пресс», 2007 г. – С.74.
2. Граурман О. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий / О.Граурман и др. Hellesheim: Universitat-verlang Hildesheim, 2004 г. – С.211.
3. Олий таълим (луғат-маълумотнома) / Саидов М.Х., Перегудов Л.В., Тоҳиров З.Т. – Т.: Молия, 2003 й. – 313-б.
4. Зайнутдинов Ш.Н., Очилов А.О. Олий таълим муассасаларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш // Иқтисодиёт ва таълим, 2010 й. - №2. – 112-117-б.
5. Игнатъева Е.Ю. Менеджмент знаний в управлении качеством образовательного процесса в высшей школе. – Великий Новгород, 2008 г. – 280 с.

УЎТ: 338.92.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш – озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг энг асосий омили Обеспечение продовольственной безопасности – основной фактор развития сельского хозяйства Agricultural development is the best key factor for food security

Жонибек ФАРМАНОВ,
ҚарМШИ мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада жаҳон иқтисодиёти ва Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигига COVID-19 пандемиясининг салбий оқибатлари ҳамда уларни бартараф этиш бўйича таклиф ва тавсиялар келтирилган.

В статье рассматриваются негативное влияние COVID-19 на сельское хозяйство Республики Узбекистан и мировую экономику, а также предлагаются рекомендации и предложения по их устранению.

The article examines the formation of market relations in agriculture of the Republic of Uzbekistan, the negative impact of COVID-19 on the world economy.

Республика иқтисодиётининг энг йирик тармоғи – қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини шакллантириш ва ўтиш даврида унинг барча соҳаларини самарали фаолият кўрсатиши, энг аввало, тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш, турли мулкчилик ҳамда хўжалик юритиш шакллари тенг ҳуқуқли фаолият кўрсатишига шароит яратиш асосида маҳаллий ҳокимият ва давлат органларининг аралашини чеклаш, бозор инфратузилмаси субъектларини ривожлантириш негизда рақобат муҳитини шакллантириш ва хусусий ҳамда кичик тадбиркорликнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш каби омиларга боғлиқ¹.

Коронавирус пандемиясининг жаҳон иқтисодиётига салбий таъсири турли муаммоларни келтириб чиқармоқда. Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси ва бошқа халқаро ташкилотларнинг ҳисоботларида 2020 йил

давомида кўплаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида секинлашув рўй бериши прогнози қилинмоқда. Бу ҳолат, ўз навбатида, жаҳон миқёсида ишсизлик даражаси ва ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли сонининг ошиши каби муаммолар кескинлашишдан далолат беради. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятининг тўхтаб туриши дунёда озиқ-овқат етишмовчилиги ва унинг хавфсизлигига доир муаммоларни янада чуқурлаштиради.

Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалигидаги илғор тажриба ва ютуқларни ўрганиш республикамиз қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Биринчидан, ривожланган давлатларда фермер хўжаликларининг фаолияти, маҳсулот турини танлаш, экин экишдан бошлаб ҳосилни ўриб-йигиб олишгача бўлган даврда яратилаётган мавжуд шароит; иккинчидан, товар маҳсулоти ишлаб чиқариш, маҳсулот қабул қилиш, тайёрлаш,

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, пандемия таъсири, глобал инқироз, қишлоқ хўжалигининг ривожланиши, озиқ-овқат хавфсизлиги.

¹ Т.Х. Фармонов. Фермер хўжаликларини ривожлантириш истиқболлари – Т.: “Янги аср авлоди”, 2004 й. –47-б.

қайта ишлаш ва сотиш тизимидаги ўзаро иқтисодий муносабатлар; учинчидан, юқоридаги иккала жараёнда ҳам давлатнинг тутган ўрни, яъни ички ва ташқи бозорга рақобатбардош сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган маркетинг тадқиқотларини олиб бориш, белгиланган квота асосида маҳсулотни экспорт қилиш, солиқ, суғурта ва кредит масалаларида давлатнинг иқтисодий қўлаб-қувватлаш механизмларини ўрганиш бўйича тадқиқот ишларини олиб бориш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Истиқболда юзага келиши мумкин бўлган ва ижтимоий аҳамиятга молик бу масалаларни ҳал қилиш ҳамда уларга тайёр туриш кўпгина мамлакатларнинг бугунги кундаги устувор вазифаларидан биридир. Масалан, Репутерс агентлиги АҚШ қишлоқ хўжалиги департаменти (УСДА) ҳисоботида таянган ҳолда тарқатган хабарга кўра, Хитой АҚШдан 340 минг тонна буғдой (сўнгги икки йилдаги энг катта шартнома), 756 минг тонна истеъмолга мўлжалланган жўхори (сўнгги етти йилдаги энг катта шартнома) ҳамда 110 тонна соя сотиб олган. 2020 йил февраль ойидаги келишувга биноан, Хитой АҚШдан 2020 йил охиригача қўшимча 76,7 ва 2021 йил давомида 123,3 млрд. долларга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олишни мўлжаллаган эди. Бундан ташқари, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО) маълумотида кўра, жорий йилнинг март ойида жаҳон бозорларидаги озиқ-овқат маҳсулотлари нархи февралдагига нисбатан 4,3 фоизга пасайган.

Ҳозирги глобал инқироз ва пандемия шароитида мамлакатимизда аҳоли бандлиги ва даромадини таъминлаш, иқтисодий барқарорликни сақлашда қишлоқ хўжалиги энг кўп имкониятга эга соҳа ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев томонидан 2020 йил 14 апрель кuni қишлоқ хўжалиги тармоқларини янада ривожлантириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш масалалари бўйича ўтказилган видеоселектор йиғилишида бу жиҳатлар алоҳида эътироф этилди. “Йиғилишда мева-сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларида маҳсулот етиштириш ҳажмини икки баробар ошириш масаласи қўйилди. Бу мақсадга эришишда мева-сабзавотчиликка ихтисослашган 55 та туман, 86 та кластер ва 125 та кооператив бу борада етакчи бўлиши кераклиги таъкидланди. Ушбу вазифаларни тизимли ва самарали амалга ошириш мақсадида қуйидаги комплекс чора-тадбирлар белгиланди”²:

Мева-сабзавотчиликни ривожлантириш 136 минг гектардаги ҳосил бераётган, 63 минг гектардаги янги бог ва тоқзорларнинг ҳар қатор оралари, 600 минг гектар

такрорий экин майдонларидан самарали фойдаланишни тақозо этади. 2-3 марта ҳосил олишни йўлга қўйиш баробарида фойдаланишдан чиққан, 124 минг гектар ерни тўлиқ ва 155 минг гектар лалми ерни сув чиқариш орқали ўзлаштириш ҳам режалаштирилган;

Боғдорчилик ва иссиқхона хўжалигини ривожлантириш агентлиги ҳамда Узумчилик ва виночиликни ривожлантириш агентлиги жамғармаларига 300 млрд. сўм ажратилиши кўзда тутилган;

Уруғликлар таъминотида узилишлар бўлмаслиги учун улар импортини марказлашган ҳолда ташкил этиш зарур. Ҳар йили мамлакатимизга 300 минг тоннага яқин картошка, шунингдек, 10-15 минг тонна уруғлик картошка чет элдан олиб келиниши белгиланган. Шу боис, Қўрғонтепа, Бахмал, Зомин, Шахрисабз, Китоб, Янгикўрғон, Булунғур, Бўстонлик туманлари уруғлик картошка етиштиришга ихтисослаштирилиши белгиланди. Тизимдаги яна бир муаммо ўғит билан таъминлаш ҳисобланади. “Ўзимёсаноат” акциядорлик жамияти зиммасига мева-сабзавотчиликка ихтисослашган 55 та туманда ўғит дўконлари ташкил этиш вазифаси юклатилган ва ўғитлар импортига боғлиқ чекловлар 2020 йил якунига қадар муддатга бекор қилинганди.

Бундан ташқари, карантин даврида туманлар, шаҳарлар ва вилоятлар орасида қишлоқ хўжалиги ҳамда ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган автотранспорт, фермерлар ва ишчиларнинг барча қоидаларга амал қилган ҳолда эркин ҳаракатланиши учун шароит яратиш белгиланган. Бўш ва лалми ерларни ўзлаштириш учун боғдорчилик ва узумчилик жамғармаларига 300 млрд. сўм қўшимча маблағ ажратиш, бу жамғармалар ҳисобига қудуқ қазиб, ташкил этилган бог ва тоқзорлар, иссиқхоналарни аҳолига 3 йиллик имтиёзли давр билан 7 йилгача лизинг асосида бериш, шунингдек, ўзлаштирилган ернинг ижара ҳуқуқини аниқ озиқ-овқат турини етиштириш шартин билан 5-10 йилга сотиш ва бундан тушган маблағларни янги ерларни ўзлаштиришга йуналтириш тартиби жорий этилмоқда.

Мева-сабзавот етиштириш ва сотиб олишга худди пахтачилик ҳамда ғаллачилик соҳаларидаги каби алоҳида молиявий ресурслар билан таъминлаш тизимини жорий этиш белгиланди. Унга кўра, тижорат банклари кластерларга айланма маблағ учун зарур бўлган молиявий қарзлар ажратади. Улар маҳсулот етиштириш ва экспорт қилиш учун ҳосилни гаровга қўйган ҳолда қисқа муддатли 3 ойдан 12 ойгача кредитлар ҳам олишлари мумкин. Бундан ташқари, тижорат банклари ликвидликни таъминлашга ажратиётган ресурсларидан камида 2 триллион сўмини босқичма-босқич айланма маблағлар

¹ Ш.М. Мирзиёев. Қишлоқ хўжалиги масалаларига бағишланган видеоселектордаги йиғилиш материаллари. 2020 йил 14 апрель.

кредити учун йўналтиради.

Мева-сабзавот ва иссиқхона йўналишида янги лойиҳаларни амалга ошириш учун халқаро молиявий институтларнинг 700 миллион доллар кредит линияларини жалб қилиш ва тижорат банкларининг тўхтатилаётган лойиҳалар ҳисобидан бўшаган маблағларини қишлоқ хўжалигига йўналтириш вазифаси қўйилди. Мева-сабзавотни экспорт қилувчиларга ҳам имтиёзлар кўзда тутилмоқда. Хусусан, уларнинг автотранспортда юк ташувчилар харажатиининг 50 фоизи экспортга қўмаклашиш жамғармаси ҳисобидан қопланади. Бунинг учун жамғармага қўшимча 50 миллиард сўм маблағ ажратилади.

Озуқа базаси чорвачиликни ривожлантиришнинг асосий омили ҳисобланади. Жорий йилда камида 70 та саноат озуқа корхонаси ишга туширилади. Уларни ҳаммаси билан таъминлаш учун сув тежайдиган технологияларни жорий қилган ҳолда 38 минг гектар лалми ва яйлов ерларни тўлиқ ўзлаштириш белгиланган.

Чорвачиликни ривожлантириш ва қорамоллар билан таъминлаш мақсадида Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Сурхондарё ва Сирдарё вилоятларида 74 та оилавий кооперация фаолияти йўлга қўйилмоқда. Ҳар бир вилоятда насали қорамол тайёрлаш ва сотишга мўлжалланган хўжаликлар ташкил этилиши кўзда тутилган.

Паррандачилик – етти хазинанинг бири, эндиликда кооперация асосида хонадонларга парранда боқиш тажрибаси кенг жорий этилади. Бунинг учун гўшт йўналишидаги йирик паррандачилик хўжаликлари 100 та хонадонга 500 бошдан 3 кунлик жўжаларни тарқатиб, озуқасини етказиб беради, ветеринария хизматлари кўрсатади. Қирқ кундан кейин кооперациянинг ўзи гўштни марказлашган ҳолда сотиб олади. Шу йўл билан ҳар бир оила қўшимча даромад манбаига эга бўлиши ва қишлоқ аҳолиси бандлигининг ошиши таъминланади. Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги кооперацияда иштирок этган оилаларга парранда боққан даври учун Жамоат ишлари жамғармасидан қўшимча рағбатлантирувчи тўловларни амалга оширади.

Жорий йилда балиқ етиштиришни камида 350 минг тоннага етказиш, сунъий ҳавзаларда интенсив усулда меҳнат қилаётганларга субсидиялар бериш тизими йўл

га қўйилади. Фойдаланиш самарадорлигига қараб ер солиғининг табақалашган ставкалари қўлланади. Шунингдек, ҳар бир ҳудудда балиқчиликка ихтисослашган намунали туман ташкил этилиб, уларда интенсив усулдаги 10-15 тадан балиқчилик хўжалиги (1 гектар майдондан ўртача 100 тонна балиқ овлаш), қайта ишлаш корхоналари фаолиятини йўлга қўйиш учун кредит маблағлари ажратилади.

Асаларичиликни ривожлантиришга эътибор қаратилиб, ишлаб чиқариш ҳажмини 5 баробар кўпайтириш, ҳар бир туманда асаларичилик кластер корхонасини ташкил этиш, кооперация тизимини йўлга қўйиш орқали хонадонларга 20 тадан асалари уяси тарқатиш муҳимлиги таъкидланди. Бу борада ўрмон хўжаликларидаги имкониятларни тўла ишга солиш, 16,5 мингдан ортиқ янги асалари уясини парваришлаш юзасидан тавсиялар берилди.

Қишлоқ аҳолисини уй шароитида иш билан таъминлайдиган захиралардан бири – ипакчилик соҳасидир. Жорий йилда 382 минг қути ипак қурти боқилишини инобатга олсак, бу камида 750 минг одамни иш билан банд қилиш дегани. Эндиликда вилоятларда “бир хонадонга – бир қути ипак қурти” тамойили асосида ипак қурти уруғи тарқатилиб, фермер хўжаликлари, пахта ва ғалла кластерлари ҳам ипак қурти боқишга кенг жалб этилади.

Тизимни янада ривожлантириш учун тижорат банкларининг 145 миллиард сўмлик кредит линиялари очилади. Белгиланган ҳосилни олган хонадонларга жамоат ишлари жамғармаси ҳисобидан қўшимча рағбатлантирувчи тўловларни амалга ошириш белгиланди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган ушбу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакатимизнинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш ҳамда экспортни кенгайтириш имкониятини яратади. Кам таъминланган аҳоли қатлами ва вақтинчалик банд бўлмаган фуқароларни иш билан таъминлашга ҳамда қўшимча даромад манбаини оширишга хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлабгина қолмай уларнинг нархини пасайтиришда ҳам муҳим омил бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳозирги глобал инқироз ва пандемия шароитида мамлакатимизда аҳоли бандлиги ва даромадини таъминлаш, иқтисодий барқарорликни сақлашда қишлоқ хўжалиги энг кўп имкониятга эга соҳасига бағишланган Республика видеоселекторидаги нутқи. // 14.04.2020 йил.
2. Т.Х. Фармонов. Фермер хўжаликларини ривожлантириш истиқболлари– Т.: “Янги аср авлоди”, 2004 й. – 47-б.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодиётдаги ва уни тартибга солишдаги роли тўғрисидаги илмий қарашлар ЭВОЛЮЦИЯСИ

Эволюция научных взглядов о роли государства и государственного регулирования в условиях рыночной ЭКОНОМИКИ

The evolution of scientific views about the role of the state and state regulation in a market economy

Камилла СУЮНОВА,
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти.

Аннотация

Мақолада давлатнинг иқтисодиётга аралашувига оид илмий қарашлар, мустақиллик йилларида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнида давлатнинг иқтисодиётдаги ролини белгилаш масалалари ҳамда давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишдаги роли бир неча функцияларни бажариш орқали намоён бўлиши асослаб берилган. Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви самарадорлигининг асосий мезони – тадбиркорнинг эркинлиги ва унинг жамият олдидagi жавобгарлигини мувозанатлаш эканлигига жиддий эътибор қаратилган. Кенг қўллади иқтисодий ислохотларни изчил амалга ошираётган Ўзбекистонда бундай мувозанатга эришиш учун давлатнинг назорат қилувчи, чекловчи, тақиқловчи чоралари муайян даражада қисқартириш лозимлиги баён этилган.

В статье содержатся научные взгляды касательно вмешательства государства в экономику, обоснованы вопросы определения роли государства в экономике в процессе осуществления экономических реформ в годы независимости, а также его роль в регулировании экономики посредством выполнения нескольких функций. Серьёзное внимание уделено основному принципу вмешательства государства в экономику, а именно созданию свобод для предпринимательства и баланса их ответственности перед обществом. Для создания данного баланса в работе отмечена необходимость определённого снижения контрольных, ограничительных, запретительных государственных мер в условиях проводимых широкомасштабных экономических реформ в Узбекистане.

The article contains scientific views on state intervention in the economy, substantiates the issues of determining the role of the state in the economy in the process of implementing economic reforms in the years of independence, as well as its role in regulating the economy by performing several functions. Serious attention is paid to the main principle of state intervention in the economy, namely the creation of freedoms for entrepreneurship and the balance of their responsibility to society. To create this balance, the work notes the need for a certain reduction in control, restrictive, prohibitive government measures in the context of large-scale economic reforms in Uzbekistan.

Кириш

Давлатнинг иқтисодиётга аралашувига оид илмий қарашларнинг тарихи узоқ даврни ўз ичига олади. Шу давр давомида унинг мазмуни жамият

ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ўзига хос хусусиятларига, мазмунига қараб ўзгарди ва такомиллашди. Жамиятнинг ривожланиш босқичлари-га қараб давлатнинг тартибга солишга муносабати

Калит сўзлар: бозор иқтисодиёти, иқтисодий инқироз, давлатнинг иқтисодиётга аралашуви, иқтисодий ислохотлар, товар-пул муносабатлари, талаб, тақлиф, тадбиркорлик, даромад, пул-кредит.

ҳам ўзгарди.

Давлатнинг иқтисодиётдаги роли тўғрисида бир неча асосий таълимотлар мавжуд: классик назария, кейнсчилик ва неокейнсчилик, монетаризм, институционализм, марксизм, неоклассик назария, неолиберализм. Товар-пул муносабатлари шаклланишининг дастлабки босқичларида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви асосан товар ва хизмат ишлаб чиқарувчиларнинг молу-мулкидан солиқ ундириш орқали амалга оширилган. Товар-пул муносабатлари ривожланиб, ишлаб чиқариш кучлари такомиллашиб борган сайин, унга мос тарзда давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг мазмун-моҳияти ҳам ўзгариб, тобора кенгайиб борди.

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида давлатнинг иқтисодиётдаги роли ва унинг иқтисодий жараёнларда иштирок этиш даражасини белгилашга оид муаммоларни ҳал этишда иккита асосий модел: кейнсчилик ва монетаризм таълимоти намояндаларининг илмий қарашлари устунлик қилмоқда.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бозор муносабатларига асосланган иқтисодий тизима ўтиш жраёнида ва айниқса сўнгги йилларда мамлакатда изчил амалга оширилаётган кенг қўламли иқтисодий ислохотлар доирасида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви муаммолари долзарб аҳамият касб этмоқда. Энг муҳими мамлакатда юзага келган янги иқтисодий вазиятда кенг қамровли ислохотлар режали иқтисодиёт асоратларидан қутилиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий буйруқбозлик усуллари эркин бозор иқтисодиётига хос замонавий усуллар билан алмаштиришда муҳим босқич бўлди. Давлатнинг иқтисодиётга аралашувини қисқартириш ҳозирги давр давлат макроиқтисодий сиёсатининг мазмун-моҳияти белгилайди.

Адабиётлар таҳлили

Давлатнинг иқтисодиётдаги роли хусусидаги илмий қарашлар дастлаб XVII-XVIII асрларда меркантилистларнинг илмий қарашларида ўзининг аксини топди. Улар мамлакатда савдо ва ишлаб чиқаришнинг ривожланиши учун давлат иқтисодиётни тартибга солиши зарурлиги тўғрисидаги ғояни илгари суришган ва ушбу ғоя давлат сиёсатида XVIII асрнинг охирига қадар ҳукмронлик қилган. Илмий адабиётларда меркантилистларнинг давлатнинг иқтисодиётдаги роли тўғрисидаги илмий қарашларининг инқирозга учраши сабаблари чуқур

таҳлил қилинган. “Агар бозор муносабатларининг шаклланиши даврида (XVII-XVIII асрларда) савдо ва саноатни давлат томонидан тартибга солиш зарурати тан олинган бўлса, XVIII аср охирида давлатнинг аралашуви бозор муносабатларининг ривожланишига тўсқинлик қиладиган нарса сифатида қабул қилинди. Бу иқтисодий тафаккур ривожига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас ва бозор иқтисодиётини тартибга солишнинг турли хил ёндашувларининг пайдо бўлишига олиб келди”¹.

Шундай қилиб, товар-пул муносабатлари тобора ривожланиб, хусусий мулкка қизиқиш кучайиб борган сайин давлатнинг иқтисодиётга аралашуви сон ва сифат жиҳатидан тез ўсиб бораётган тадбиркорлар синфининг манфаатларига мос келмай бошлади. Тадбиркорларда иқтисодиётни либераллаштириш, давлатнинг иқтисодиётга аралашувини тараққиётга тўсқинлик қилувчи, унга ҳалақит берувчи куч сифатида қараш кайфиятлари кучайиб кетди. Ушбу жараёнлар, яъни иқтисодиётда мавқеи тобора мустаҳкамланиб бораётган тадбиркорлар синфининг бойлик орттириш йўлидаги иқтисодий манфаатлари ва давлатнинг иқтисодиётни тартибга солиш фаолияти ўртасидаги зиддиятларнинг тобора кучайиб бориши янги иқтисодий доктринанинг майдонга келишига замин яратди.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодиётдаги роли тўғрисидаги классик иқтисодий мактаб назариётчилари томонидан яратилган таълимот бозор муносабатлари шароитида иқтисодиётни тартибга солишнинг асосий йўналиши сифатида қарийб 200 йил ҳукмронлик қилди.

Аммо 1929-1933 йилларда содир бўлган жаҳон иқтисодий инқирози классик иқтисодий мактаб назариётчиларининг давлат иштирокисиз бозор тизимининг ўз-ўзини тартибга солиши тўғрисидаги ғоясининг янги, яъни чуқур инқироз вазиятидан иқтисодиётни олиб чиқишга бутунлай ожизлигини намоён этди. Жаҳон ҳўжалиги, унинг таркибидаги алоҳида мамлакатлар иқтисодиётини иқтисодий инқироздан ҳалос этиш зарурати классик мактаб назариётчиларининг жамиятда узоқ йиллар ҳукмронлик қилган иқтисодий доктринасини иқтисодиётда юзага келган оғир вазият талабларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган янги назария билан алмаштиришни тақозо этди. Бу ўта мураккаб вазифани дунёга машҳур Буюк британиялик иқтисодчи Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) бажарди.

¹ Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. - М.: Финансы и статистика, 2007 г. - С. 7.

Унинг “Бандлик, фоизлар ва пулнинг умумий назарияси” (1936) асари бозор иқтисодиётининг ўзини ўзи бошқариш концепциясини рад этишга ва унинг ўрнига иқтисодий тараққиётда кейинги йилларда юзага келган янги вазиятни акс эттирувчи янги назария яратишга бағишланган. Кейнснинг фикрига кўра, миллий даромад динамикаси таклиф билан эмас, балки талаб билан белгиланади, талабни тартибга солиш пул-кредит сиёсати орқали самаралироқдир. Бундан ташқари, давлат инвестицияларга эмас, балки хусусий компанияларга берилган давлат буюртмаларига устунлик берилади². Кейнс таълимоти шунча йиллар давомида жуда кўп иқтисодчиларнинг илмий тадқиқотларида янгидан-янги илмий қарашлар билан бойитилди, ижодий ишланиб, замон талаб ва эҳтиёжларига мослаштирилди.

А.М. Бабашкина фикрига кўра, давлатнинг иқтисодиётда иштирок этиш даражасини, кичик тадбиркорликка таъсир кўрсатиш воситаларини чеклаш лозим: “Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг моҳияти маъмурий воситалар билан зарар етказиш ва баъзи бир корхоналар ва бозор иштирокчиларини қўллаб-қувватлаш эмас, балки хусусий ташаббуслар ҳамда мулкчиликнинг барча шакллари бирдек ҳимоя қилишдир. Давлатнинг вазифаси “бозор субъектлари фаолиятини қўллаб-қувватловчи давлат институтлари фаолиятини ривожлантириш, хусусий сектор самарадорлигини ошириш учун зарур шарт-шароитларни шакллантириш”³, яъни, бозорнинг ўзини ўзи бошқариш имкониятини таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиш муҳим. Шунга яқин фикрларни кўпгина ватандош иқтисодчиларнинг илмий ишларида ҳам учратиш мумкин. Масалан, тадқиқотчи Р.А. Юсупов ва Ш.А. Бегматовалар глобаллашув шароитида бозор тизимини давлатнинг иқтисодий жараёнларга аралашувисиз тасаввур ҳам қилиб бўлмаслигини эътироф этган ҳолда, “Лекин давлатнинг иқтисодиётга таъсир кўрсатиши маълум бир меъёردа бўлиши талаб қилинади, унинг мазкур меъёрдан ошиб кетиши бозор жараёнларига салбий таъсир кўрсатиши, натижада ишлаб чиқариш самарадор-

лигини пасайтириши мумкин”⁴. Улар давлатнинг иқтисодиётга аралашуви муайян чегарадан ошиб кетишига йўл қўймаслик ғоясини қўллаб-қувватлашлари билан бир қаторда, ишлаб чиқариш жараёнида давлат таъсир кўрсатиш усуллари ва бозорнинг ўз-ўзини бошқариш механизмларини ўзаро мувофиқлаштириш орқали иқтисодий тараққиётга эришиш мумкинлигини таъкидлашган.

Назаримизда, тадқиқотчиларнинг давлат иқтисодиётга таъсир доираси тўғрисидаги фикр-мулоҳазалари эътиборга лойиқ. Дарҳақиқат, тадбиркорлик фаолиятининг ҳаддан ташқари эркинлиги бутун жамиятга салбий таъсир кўрсатиши мумкин (юқори нархлар, атроф-муҳитга салбий таъсир, товарлар ва хизматларнинг сифатсизлиги ва бошқалар). Шунинг учун мувозанатга эришиш жуда муҳим: тадбиркорнинг эркинлиги ва унинг жамият олдидаги жавобгарлигини мувозанатлаш лозим. Бундай мувозанатга эришиш учун давлатнинг назорат қилувчи, чекловчи, тақиқловчи чоралари муайян даражада қисқартириш лозим деб ўйлаймиз. Чунки, айнан шулар бозор иштирокчиларининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Асосий қисм

Иқтисодиёт назарияси дарслигида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш у ёки бу фаолиятни рағбатлантириш ёки чеклашнинг турли инструментларини қўллаш асосида ҳўжалик субъектларининг хулқ-атворида билвосита таъсир кўрсатиш тизими сифатида талқин этилган⁵. Айрим манбаларда ушбу тушунчага бундан ҳам ихчамроқ таърифларни учратишимиз мумкин. Масалан, россиялик иқтисодчи М.Г. Светульников унга қуйидагича таъриф беришни лозим деб топган: “Давлат томонидан тартибга солиш – бу давлат ҳокимияти органлари томонидан кўзда тутилган мақсадларга эришишга қаратилган қонунчилик, ижро ва назорат тадбирлари тизими”⁶. Ушбу таърифда давлатнинг иқтисодиётга аралашуви қонунчилик, ижро ва назорат тадбирлари тизими сифатида талқин этилган. Фикримизча, давлатнинг иқтисодиётга аралашувини биринчи навбатда фаолият сифатида

² Салишева, Э.Г., Хабибрахманова, А.Г., Салишев, Р.Г. Совершенствование институциональных основ государственного регулирования внешнеторговой деятельности на региональном уровне / - Уфа: Вагант. – 2007 г. – С. 11.

³ Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики / А.М.Бабашкина. - М.: Финансы и статистика, 2007 г. – С. 12. .

⁴ Р.А. Юсупов ва Ш.А. Бегматова Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг назарий-услубий жиҳатлари. Журнал “Экономика и финансы”, 2018 й., 10-сон.

⁵ Шодмонов Ш., Муҳаммедов М.М., Камилова Н.А. Экономическая теория. Дарслик. Т.: Фан, 2020, 402 б.

⁶ Светульников М.Г. Теория государственного регулирования предпринимательскими сетями: монография / Ульяновск: Издатель ИП Василькина М. Н., 2011. С. - 8.

қараш мақсадга мувофиқдир. Шу сабабли давлатнинг иқтисодиётга аралашувини унинг (давлатнинг) қонунчилик, ижро ва назорат тадбирларини амалга оширишга қаратилган фаолият сифатида таърифлаш анча самаралидир.

Назарий тадқиқотлар жараёнида ушбу тушунчага бошқа тадқиқотчилар томонидан келтирилган таърифларни танқидий ўрганиш ва уларни умумлаштириш асосида унга қуйидагича таъриф беришни лозим деб топдик. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш – бу иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий хавфсизлигини мустаҳкамлаш, барқарор иқтисодий ўсиш, даромадларнинг адолатли тақсимланиши, молиявий барқарорлик ҳамда ташқи иқтисодий фаолиятнинг барқарорлигини таъминлашга қаратилган фаолиятдир.

Давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишдаги роли бир неча функциялар орқали намоён бўлади⁷:

- бозорни тартибга солиш (хусусий мулк ҳуқуқини таъминлаш, рақобат шароитларини таъминлаш);
- камчиликларни тўлдириш (жамоат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, салбий ташқи таъсирларни меъёрий тартибга солиш);
- ресурсларни қайта тақсимлаш (жисмоний шахслар ва фирмаларнинг даромадларини солиқ тизими орқали қайта тақсимлаш, молия ва солиқ тизимлари орқали молиявий ресурсларни қайта тақсимлаш).

Давлат томонидан тартибга солишнинг объектив зарурати “бозор механизми иқтисодиётнинг барқарор ва мустаҳкам ривожланиши, ижобий ижтимоий-иқтисодий муҳит яратиш, хусусий мулкни ҳимоя қилиш, рақобат ҳамда монополистик фаолиятни чеклаш учун шароитларни таъминлай олмаслиги” билан изоҳланади ва у қуйидагилар билан боғлиқ:

- бозор тикланмайдиган ресурсларни сақлашни таъминламайди;
- бозор атроф-муҳитнинг самарали иқтисодий ҳимоясини таъминлашга қодир эмас, фақат давлат тадбиркорларни экологик тоза ишлаб чиқаришни таъминлаш учун сармоя киритишга мажбур қилиши мумкин;
- бозор бутун давлат (жамиyat) манфаатларига

мос келадиган ресурслардан мақсадли фойдаланишни тартибга сола олмайди;

- бозор жамоавий фойдаланиш учун товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни рағбатлантирмайди;
- бозор барча фуқароларнинг ишлаш ва даромад олиш ҳуқуқини кафолатламайди;
- бозор фан соҳасида фундаментал тадқиқотларни ривожлантиришни таъминламайди;
- бозор ижтимоий зарур товарларни ишлаб чиқаришга қаратилмаган;
- инфляция жараёнлари таъсири остида бозор барқарор ривожлана олмайди.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнида давлатнинг иқтисодиётдаги ролини белгилаш масалалари бозор муносабатларига асосланган иқтисодий тизимни шакллантиришда марказий ўринни эгаллади. Бунинг сабаби шундаки, давлатнинг иқтисодиётдаги роли ўзининг мазмун-моҳияти жиҳатидан (мақсад ва вазифалари, функциялари, усуллари, амалга ошириш механизмлари ва ҳоказолар) режали иқтисодий тизимда ҳамда эркин бозор муносабатлари шароитида бири-бирдан тубдан фарқ қилади. Табиийки, бу ҳолат мамлакатда давлатнинг иқтисодиётдаги ролига доир замонавий механизмларини шакллантиришда жиддий муаммо ва қийинчиликлар туғдирди.

Иқтисодий ислохотларнинг дастлабки босқичларида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви даражасини аста-секинлик билан босқичма-босқич пасайтириб бориш сиёсати танланди. Ўша даврларда давлат мулкни хусусийлаштириш ҳамда уни давлат тасарруфидан чиқариш, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш асосида иқтисодиётга давлат аралашувини пасайтириш сиёсати олиб борилди. Иқтисодий тараққиётнинг муайян босқичида уни қисқартириш вазифаси қўйилди: “Иқтисодиётимизда давлатнинг улуши ва ўрнини стратегик ҳамда иқтисодий асосланган даражага қадар қисқартиришимиз даркор”⁸. Бизнингча, мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг дастлабки босқичларида, иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида ҳам ҳукуматнинг фаол тартибга солувчи иштирокини зарурий чора сифатида қараш

⁷ Савичев О.П., Зискедь Н.А., Трифонов С.В., Цапук А.И. Экономика и организация малого предпринимательства: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. С.- 17.

⁸ Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2015.

мумкин.

Мамлакатда давлатнинг иқтисодиётга аралашуви даражаси улушини кескин қисқартириш муаммосини ҳал этишда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Президент фармонининг аҳамияти ниҳоятда катта бўлди. Ушбу муҳим ҳужжатда ҳаётнинг барча соҳаларини, жумладан иқтисодиётни эркинлаштириш вазифаси белгиланди.⁹

Мамлакатимизда кейинги йилларда давлатнинг иқтисодиётдаги ролини кескин қисқартириш ва тадбиркорлик фаолиятидаги эркинликларни кенгайтиришга оид муҳим тадбирлар амалга оширилмоқда. Улар таркибида 2019 йилда Ўзбекистон Президенти Ш.М. Мирзиёев томонидан “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-фармонини алоҳида кўрсатиш мумкин.¹⁰ Ушбу фармонда бизнесни юритишда ортиқча маъмурий тўсиқларни бартараф этиш, хусусий мулкнинг ҳимояси ва кафолатларининг бозор ва ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш, лицензияланадиган фаолият турларини камайтириш, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солишда маҳаллий давлат органларининг ролини оширишга оид муҳим чора-тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган. Назаримизда, уларнинг ҳаётга тадбиқ этилиши мамлакатимизда тадбиркорликни тез суръатлар билан ривожлантириш муаммоларини ҳал этишда муҳим босқич бўлади. Чунки, айнан турли маъмурий тўсиқлар, ортиқча назорат ишлари мамлакатда тадбиркорликнинг эркин тарққий эттишига катта халақит берган омиллардан бири эди.

2020 йилнинг дастлабки ойларида бошланган ва бир неча ойдан буён давом этаётган коронавирус пандемияси шароитида иқтисодиётда юзага келадиган фавқулодда вазият, аҳоли турмуш даражасида содир бўлаётган салбий жараёнлар ижтимоий-иқтисодий барқарорликни таъминлаш мақсадида давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишдаги роли хусусидаги илмий қарашларни тубдан такомиллаштиришни, уннинг зиммасига янги вазифаларни

юклашни тақозо этмоқда. Ана шундай фавқулодда оғир вазиятда ҳам Ўзбекистон давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини қисқартириш стратегик сиёсатини амалиётга татбиқ этишни изчил давом эттирмоқда.

Ҳозирги кунда Президентнинг “Иқтисодиётда давлатнинг иштирокини янада қисқартириш, давлат иштирокидаги корхоналарни тубдан ислоҳ қилиш ва улар фаолиятига замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ID-14177-сонли фармони лойиҳаси муҳокамага қўйилди¹¹. Лойиҳада иқтисодиётда давлат иштирокидаги корхоналар улушини қисқартириш, уларни ислоҳ қилиш ва самарадорлигини ошириш, 2020-2025 йилларда Ўзбекистоннинг давлат иштирокидаги корхоналарга эгалик қилиш, уларни бошқариш ва ислоҳ қилиш Стратегиясини тасдиқлаш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки объектларининг аниқ ҳисобини юритиш каби муҳим стратегик тадбирларни амалга ошириш назарда тутилган. Давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини кескин камайтиришга қаратилган кенг қўламли ишлар амалга оширилади ва бу бозор муносабатларини эркинлаштиришда муҳим босқич бўлади. Ушбу Фармон лойиҳасига мувофиқ 111 та корхона қайта ташкил этиш орқали улар негизида хўжалик жамиятлари ташкил этилади; 8 та (транспорт, банк-молия, пахта, ахборот технологиялари соҳаси, донни қайта ишлаш, коммунал, геология, сув хўжалиги, автомобиль йўллари) давлат иштирокидаги корхоналар ислоҳ қилинади; паст рентабелли ва фаолият юритмаётган 295 та давлат иштирокидаги корхоналар тугатилади; 822 та давлат активларини хусусийлаштириш ва қайта ташкил этиш чораларини кўриш; Халқаро молия институтларининг 2,0 млрд. сўм грант маблағларини ўзлаштириш; 2020 йилда жами 3 491,0 млрд. сўм маблағ давлат активларини хусусийлаштиришдан, давлат улушига ҳисобланган дивиденд (ажратма)лардан ҳамда давлат кўчмас мулк объектларини ижарага беришдан давлат бюджетига йўналтириб, белгиланган прогноз кўрсаткичга

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармони.

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сон Фармони 08.01.2019 йил.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётда давлатнинг иштирокини янада қисқартириш, давлат иштирокидаги корхоналарни тубдан ислоҳ қилиш ва улар фаолиятига замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ID-14177-сонли Фармонининг лойиҳаси. Тошкент, 2020 йил. <https://regulation.gov.uz/uz/document/14177>

нисбатан 4,3 баробар кўп тушум тушишига эришиш; 2020 йилда 25 895 та давлат мулки объектларни тадбиркорлик субъектларга ижарага бериш орқали янги иш ўринларни яратиш ва бошқа муҳим ишлар амалга оширилади.

Якуний қисм

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодиётда давлатнинг аралашуви, аввало, бозор иқтисодиётининг салбий ва тараққийга зид оқибатларини бартараф этишга қаратилган бўлса, иккинчи томондан у тадбиркорлик соҳасида қўллаб-қувватловчи чоралар асосида иқтисодий тараққийга, яъни ички маҳсулот ҳажмини оширишга шарт-шароит ҳамда қўлай имкониятлар яратиш беради.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви ҳамда унинг тартибга солиш фаолияти кўпроқ тадбиркорлик, айниқса ки-

чик бизнес ва хусусий тадбиркорликни билвосита бошқариш уни қўллаб-қувватлашда яққол намоён бўлади. Чунки, давлатнинг иқтисодиётдаги асосий роли иқтисодий эркинликни ҳимоя қилиш бўлса, тадбиркорликда ишлаб чиқариш, инвестиция кiritиш, савдо қилиш эркинлиги мавжуд. Ана шу эркинликликларни ҳимоя қилиш, уларни муайян даражада тартиблаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни зарурат пайдо бўлганда қўллаб-қувватлаш, кескин рақобат шароитида унга фаолият юритиши учун қўлай шароит яратиш ушбу соҳада давлат томонидан бажариладиган асосий вазифалардир. Бугунги кунда давлатнинг иқтисодиётга аралашувини кескин қисқартириш сиёсати айнан ана шу долзарб вазифаларни бажаришга қаратилган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. А.М. Бабашкина. Государственное регулирование национальной экономики / М.: Финансы и статистика, 2007 г. – С. 7.
2. Э.Г. Салишева, А.Г. Хабибрахманова, Р.Г. Салишев. Совершенствование институциональных основ государственного регулирования внешнеэкономической деятельности на региональном уровне / Уфа: Вагант. – 2007 г. – С. 11.
3. А.М. Бабашкина. Государственное регулирование национальной экономики / А.М. Бабашкина. М.: Финансы и статистика, 2007 г. – С. 12.
4. Р.А. Юсупов ва Ш.А. Бегматова Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг назарий-услубий жиҳатлари. Журнал “Экономика и финансы”, 2018 й, 10-сон.
5. Ш. Шодмонов, М.М. Мухаммедов, Н.А. Камилова. Экономическая теория. Дарслик. Т.: Фан, 2020 й., 402-б.
6. Светульников М.Г. Теория государственного регулирования предпринимательскими сетями: монография / Ульяновск: Издатель ИП Василькина М. Н., 2011. С.- 8.
7. Савичев О.П., Зискель Н.А., Трифонов С.В., Цапук А.И. Экономика и организация малого предпринимательства: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. С. 17.
8. Савичев О.П., Зискель Н.А., Трифонов С.В., Цапук А.И. Экономика и организация малого предпринимательства: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010 г. С. 17-20.
9. И.А. Каримов. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2015 й.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-фармони. 2019 й.

Ресторан хизматларининг инновацион салоҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш услуобиётини такомиллаштириш Совершенствование методики и оценки инновационного потенциала ресторанных услуг Improvement of the methodology and evaluation of the innovative potential of restaurant services

Камолиддин ИБОДОВ,
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти докторанти.

Аннотация

Мақолада ресторан хизматларининг инновацион салоҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш масалалари ёритилган. Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳиятини баҳолаш модели ишлаб чиқилган бўлиб, инновацион салоҳият бўйича рейтинглаш ҳамда инновацион салоҳият интеграл кўрсаткичи бўйича гуруҳлаш амалиёти кўрсатилган.

В данной статье предложен анализ и оценка инновационного потенциала сферы ресторанных услуг. Раскрыт метод рейтинговой оценки и группирование инновационного потенциала, разработана модель оценки инновационного потенциала сферы ресторанных услуг Самаркандской области.

This article examines the analysis and assessment of the innovative potential of restaurant services. Reveals methodologies for assessing and grouping innovative potential, developing model assessments of the innovative potential of restaurant services in the Samarkand region.

Иқтисодий ривожланишнинг замонавий босқичи барча жараёнларнинг жадал суръатлар билан кечиши ҳамда янги маҳсулот ва хизматларни яратиш билан боғлиқ билимларнинг соҳаларга кенг трансформациялашуви билан ҳам изоҳланади. Инновацион жараёнларнинг жадаллашуви ресторан хизматлари соҳасида мавжуд инновацион салоҳиятдан самарали фойдаланиш билан ҳам боғлиқдир [1].

Инновацион салоҳиятни ёритишга қаратилган аксарият иқтисодий адабиётлар таҳлили ва инновацион салоҳият тушунчасини ёритишга қаратилган ёндашувлар унинг ресурс, тузилмавий ҳамда натижавий инновацион салоҳиятдан иборат эканлигини кўрсатмоқда.

Фикримизча, инновацион салоҳият тушунчаси кенг мазмунга эга бўлган ҳолда ички ва ташқи бозорда инновацияларни самарали қўллаш ҳамда уларнинг тижоратлашувига имкон берадиган инновацион фаолиятни амалга ошириш учун зарурий бўлган ресурслар, шарт-шароитлар, омиллар мажмуидан иборат. Инновацион салоҳият ресторан хизматлари соҳасининг инновацион фаолиятни амалга ошириш қобилиятининг мавжудлиги, инновацион фаолиятни амалга оширишга тайёрлиги ҳамда инновацион фаолиятнинг якуний натижасидан иборат яхлит тизим сифатида ҳам қаралиши мумкин. Бунда қараб чиқиладиган учта йўналиш асосида ҳўжалик юритувчи субъектлар-

Калит сўзлар: инновацион салоҳият, ташкилий-морфологик таҳлил, рейтинг баҳолаш, гуруҳлаш, инновацион салоҳиятнинг интеграл кўрсаткичи.

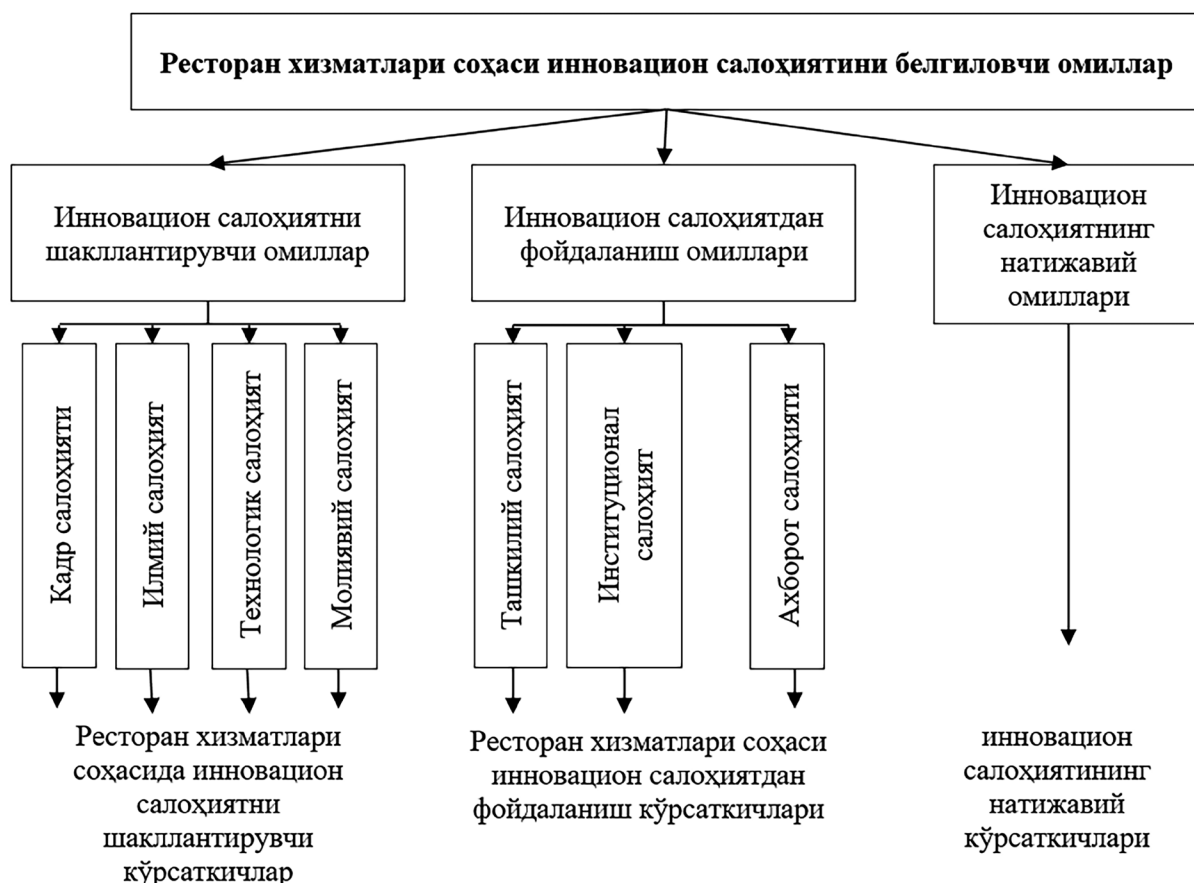
нинг ижобий ўсиш динамикасига эришиш мумкин бўлади.

Ресторан хизматлари соҳасида инновацион салоҳиятни белгилаб берувчи омилларни яхлит ҳолда қуйидагича тасвирлаш мумкин (1-чизма).

Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳасида

лиятни амалга оширишга қаратилган инновацион маркетинг стратегиясидан иборат;

– матбуот тадқиқоти ёки журналист суриштирувига асосланган йўналиш: бунда ресторан инновациясига оид маълумотлар мунтазам равишда даврий нашрлар орқали кузатиб борилади ва ҳаё-

1-чизма. Ресторан хизматлари соҳаси инновацион салоҳиятини белгиловчи омиллар¹.

ўтказилган маркетинг тадқиқотлари ва ижтимоий тармоқлар орқали ўтказилган сўровлар шуни кўрсатмоқдаки, соҳани инновацион ривожлантириш, замонавий фан-техника ютуқларидан фойдаланиш даражаси пастлигича қолмоқда. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиши жоизки, инновацион ривожланиш кенг тушунча бўлиб, мақолада инновацион ривожланиш ва инновацион салоҳиятни тадқиқ қилишда қуйидаги учта йўналишда чегаралашни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик:

– ташкилий-морфологик таҳлил, яъни ресторан хизматлари соҳасида инновацион жараён ёки инновацион салоҳият – янги технологик ишланмаларни татбиқ этишга қаратилган фаолият ёки ушбу фао-

тийлик даврига асосланиб инновацион стратегия ишлаб чиқишига ҳаракат қилинади;

– патент-аналоглар таҳлили: етакчи мамлакатларнинг ресторан хизматлари соҳасида инновациялар аввало у томонидан яратилган амалий аҳамиятга эга бўлган ихтиролар, илмий ишланмалар, патент, лицензия, янги ғоялар асосида аниқланади. Ушбу патент-аналоглар базасида инновацион ривожланиш янада жадаллашади ва ривожланиш йўналиши ҳам шунга мувофиқ бўлади[2]. Шунга асосланган ҳолда, рестораннын инновацион ривожланиш йўналишини ва салоҳиятини баҳолаш мумкин бўлади.

Фикримизча, ресторан хизматларининг инно-

¹Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

вацион салоҳиятини баҳолашда ташкилий-морфологик таҳлилдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, ресторан хизматлари соҳасининг инновацион маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш тадқиқот ишида белгиланган вазифалардан бири ҳисобланади.

Ўтказилган тадқиқотлар ҳамда инновацион салоҳиятни баҳолашга оид иқтисодий адабиётлар [2, 3, 5] таҳлили шуни кўрсатадики, барча омилар асосида инновацион салоҳиятни комплекс баҳолаш имконини берувчи ягона ва тўлақонли услубият мавжуд эмас.

Шу боисдан ҳам, турли тадқиқотчилар томонидан инновацион салоҳиятни муайян омилар доирасида баҳолаш услублари таклиф этилган [3]. Фикримизча, ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳиятини кўпомилли таҳлил асосида комплекс баҳолаш имконини берувчи услубиятни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун баҳолаш ишлари шартли равишда тўрт босқичга бўлинади. Биринчи босқич – ресторан хизматлари соҳасининг инновацион ривожланишини тавсифловчи маълумотларни дескриптив (ижтимоий сўров натижаларини умумлаштириш) ва таққослаш усулини ўз ичига олади. Иккинчи босқичда ҳисоблаб чиқилган нисбий кўрсаткичлар асосида инновацион салоҳиятнинг интеграл кўрсаткичи ҳисобланади [4].

Таҳлилий ишларнинг ҳар бирида рейтинг баҳолаш усули асосида ягона интеграл кўрсаткичдан фойдаланиш ҳам мумкин. Чунки, рейтинг ёки эксперт баҳолаш асосида фаолиятнинг ёки муайян хизматнинг инновацион ҳолатини кўп баллик тизимда ҳолис баҳолаш ҳамда уларнинг рейтингини аниқлаш мумкин бўлади [5].

Ресторан хизматлари инновацион салоҳиятининг интеграл кўрсаткичини ҳисоблаш кўрсаткичларнинг ўртача қиймати ва ҳар бир босқич кесимида стандарт четланиши асосида амалга оширилади.

Демак, ҳар бир c_i кўрсаткич учун ўртача қиймат аниқланади:

$$\bar{c}_i = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N sh_{ij} \quad \bar{c}_i = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N f_{ij} \quad (1)$$

Бу ерда sh_{ij}, f_{ij} - j -рестораннинг i -кўрсаткичи қиймати; N – ресторанлар сони.

i -кўрсаткич қиймати $[;]$ соҳада аниқланади. Бу ерда маркази бўлган ва N интервалга бўлинган қуйидаги қиймат танлаб олинади:

$$\delta = \alpha \sigma_{c_i} \quad (2)$$

Бу ерда – c_{ij} кўрсаткичининг стандарт четланиши,

α – барча кўрсаткичлар учун бир хил бўлган коэффицент.

Биринчи (ёки охири) кўрсаткичга $r_{\min} = 0$, охиригисига эса – $r_{\max} = M$ (M - рейтингнинг энг юқори қиймати) ёки аксинча рейтинг белгиланади.

кўрсаткичларни ҳисоблаш натижасида алоҳида кўрсаткичлар рейтингини аниқланди.

Моделнинг ҳар бир блоки ёки босқичи R_{ij} рейтинг билан изоҳланади. Бу ерда r_{ij} - парциал рейтинглар йиғиндисидан иборат, i - ҳар бир блокнинг тартиб рақами ($i = 1, \dots, 3$):

$$R_{ij} = \sum_{j=1}^{i=k} r_{ij} \quad (3)$$

Бу ерда k – мазкур блокни тавсифловчи кўрсаткичлар сони.

Шундай қилиб инновацион салоҳиятни баҳолаш умумий рейтинг учун ҳисоблаб топиладиган қуйидаги тенглик билан ифодаланади:

$$R_{um,j} = \sum_{j=1}^{i=k} r_{ij} = r_{sh,j} + r_{tay,j} + r_{nat,j} \quad (4)$$

Бу ерда R_{ij} – инновацион салоҳиятнинг умумий рейтингини; $i = 1, 3$ - инновацион салоҳият блоки; $j = 1 \dots n$, ҳар бир инновацион салоҳият блокига кирувчи кўрсаткичлар сони; $R_{sh,j}$ - “инновацион салоҳиятнинг шаклланиш” $R_{tay,j}$ - “инновацион салоҳиятдан фойдаланиш” ва $R_{nat,j}$ - “инновацион салоҳиятнинг якуний натижаси” блокларининг хусусий интеграл рейтингини. $R_{um,j}$ - умумлаштирувчи кўрсаткич деб олинса, у ҳолда (4) ифода алоҳида рестораннинг инновацион салоҳиятининг ривожланиш даражасини ифодалайди:

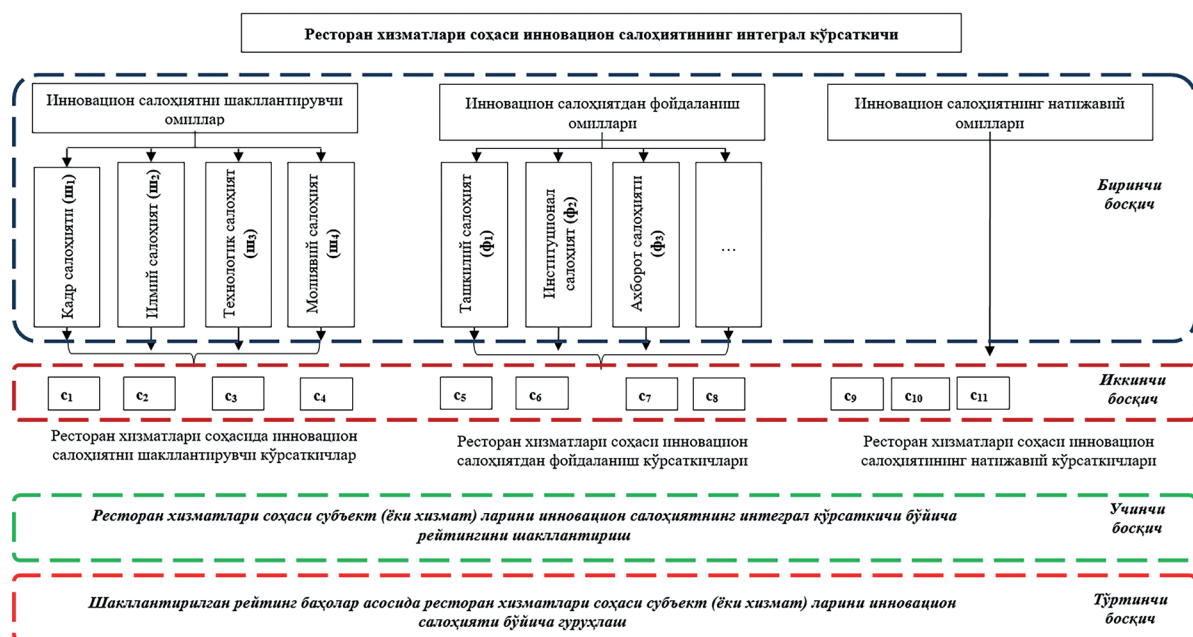
$$R_{rest.turi} = \sum_{j=1}^{i=k} R_{um,j} \quad (5)$$

Муайян ресторан тури бўйича инновацион салоҳият рейтингини.

Учинчи босқичда ҳар бир ресторан тури (ёки хизмати)нинг R_{ij} - инновацион салоҳияти интеграл кўрсаткич бўйича рейтингини аниқланади.

Тўртинчи босқичда ресторан (ёки ресторан хизмати) инновацион салоҳияти кўрсаткич бўйича гуруҳланади (2-чизма).

Мазкур услубият асосида Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳасининг 2017-2020 йиллар оралиғидаги инновацион салоҳияти таҳлил қилинди. Ресторан хизматлари соҳаси субъектларининг

2-чизма. Ресторан хизматлари соҳаси инновацион салоҳиятини баҳолаш модели².

$R_{инт,j}$ рейтинг 3-чизмада келтирилган.

Ушбу рейтинг асосида субъектлар инновацион салоҳияти бўйича қуйидагича позициялаштирилди (1-жадвал).

1-жадвал.

Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳияти бўйича гуруҳланиши⁴

Ресторан турлари	Инновацион салоҳиятнинг $R_{инт,j}$ интеграл кўрсаткичи	Инновацион салоҳиятнинг $R_{инт,j}$ интеграл кўрсаткичи бўйича рейтинг
Ресторан, кафе	84-91	1
фаст-фуд, кофейнялар	72-78	2
Ошхоналар	64-67	3
Кўчма ошхоналар	52-57	4
умумий овқатланиш шаҳобчалари, бошқа субъектлар	0-46	5 ва ҳоказо

Натижалар шуни кўрсатмоқдаки, Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳаси субъектлари инновацион салоҳияти ривожланиш даражаси бўйича катта тафовутга эга бўлиб, соҳада инновацион фаолиятни жадаллаштириш учун

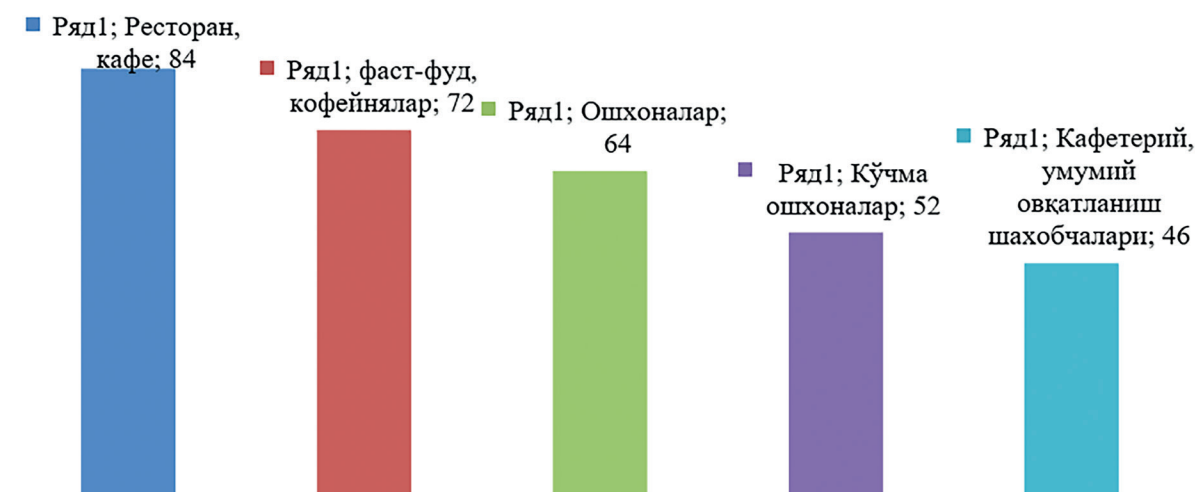
туб ўзгаришларни амалга оширилишини тақозо этмоқда. Барқарор инновацион салоҳиятга эга бўлган ресторан турлари қаторида бугунги кунда хизмат кўрсатиш ва маҳсулотлар ишлаб чиқаришда замонавий фан-техника ютуқларидан кенг фойдаланиши талаб этилаётган ҳамда замонавий услубга трансформациялашуви талаб этаётган субъектлар ҳам фаолият юритмоқда.

Фикримизча, ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилашда ушбу субъектларни инновацион салоҳиятнинг интеграл кўрсаткичи бўйича гуруҳлаш мақсадга мувофиқ [6]. Шу мақсадда 2-жадвалда келтирилган гуруҳлаш таклиф этилади.

Хулоса қилиб айтганда, кўп омилли таҳлил ишлари асосида Самарқанд вилоятида ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳиятини ошириш бўйича стратегик йўналишларни белгилаб олиш мумкин бўлади. Бунда “беқарор” ва “депрессив” субъектлар учун инновацион салоҳиятни шакллантириш, замонавий хизмат кўрсатиш усулларига трансформациялашуви таклиф қилинади, “ривожланаётган” субъектлар учун инновацион салоҳиятни ошириш, “етакчи” субъектлар учун эса инновацион салоҳиятни диверсификация қилиш бўйича “йўл харитаси” ишлаб чиқиш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ҳамда комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

²Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

³Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

3-чизма. 2017-2020 йилларда Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳаси субъектларининг инновацион салоҳияти бўйича рейтинг³.

2-жадвал.

Самарқанд вилояти ресторан хизматлари соҳасининг инновацион салоҳият интеграл кўрсаткичи бўйича гуруҳлаш⁵

Позицияси	Инновацион салоҳияти барқарор бўлган субъектлар ($R_{ит,j} > 71$)	Инновацион салоҳияти қониқарли бўлган субъектлар ($60 < R_{ит,j} < 70$)	Инновацион салоҳияти қониқарсиз бўлган субъектлар ($50 < R_{ит,j} < 60$)	Инновацион салоҳияти инқирозли бўлган субъектлар ($R_{ит,j} < 50$)
Гуруҳлар	“Етакчи” ва “салоҳиятли” субъектлар	“ривожланаётган” субъектлар	“беқарор” субъектлар	“депрессив” субъектлар

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. К.М. Ибодов. Ресторан ишида маркетинг. Дарслик. Тошкент; - “Iqtisod-moliya” нашриёти, 2019 й.- 430 б.
2. Гумерова Г. И. Управление инновационными преобразованиями: Учеб. пособие / Г.И. Гумерова. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2010. – 140 с.
3. С.В. Новоселов, Л.А. Маюрникова, Н.С. Кокряцкая, И.С. Маковская // Особенности моделирования организации общественного питания в региональных условиях. Ползуновский вестник № 4-4 2013 г. с 44-49.
4. Keegan, Sheila. Qualitative research: good decision making through understanding people, cultures and markets. Kogan Page Ltd 2009. 260 p.
5. К.М. Ибодов. Маркетинг тадқиқотлари. – Ўқув қўлланма. Тошкент; - “Iqtisod-moliya” нашриёти, 2020 йил.- 228 бет.
6. Бердиқулов В., Аллаёров Р., Ибодов К.М. Самарқанд минтақавий туризм кластери ривожланишини таҳлил қилиш ва баҳолашнинг маркетинг амаллари // Барқарор рақобатбардош туристик ҳудудларни шакллантиришнинг устувор йўналишлари: инновацион бошқарув, хориж тажрибаси ва ривожлантириш стратегиялари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 2018 йил 14 декабр: - Бухоро : Sadrididdin Salim Buxoriy» Durdona нашриёти, 2018.- 424 б. 193-197 бетлар.

⁴Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁵Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Современное состояние развития инфраструктуры регионального финансового рынка Наманганской области Наманган вилояти молия бозори инфратузилмасини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати Current state of infrastructure development of the regional financial market of Namangan region

Хадича КАДИРОВА,

к.э.н., доцент.

Наманганский инженерно-технологический институт

Аннотация

В статье исследуются пути быстрого развития региональных финансовых рынков Наманганской области и влияние примерных изменений современной инфраструктуры на страховые рынки.

Мақолада Наманган вилоятида минтақавий молия бозорларининг жадал ривожланиши йўллари ва замонавий инфратузилманинг ўзгариши суғурта бозорларига таъсири кўриб чиқилган.

This article examines the ways of rapid development of regional financial markets in Namangan region and the impact of approximate changes in modern infrastructure on insurance markets.

Под влиянием глубокой глобализации мировой экономики все страны перестроили свою экономику. Такие изменения также затронули вопросы глубокой диверсификации региональной инфраструктуры. А через развитие в экономике совершенно новых финансовых платформ необходимо пересмотреть инфраструктуру, систематически ускорить их деятельность в виртуальных электронных системах. По данным Boston Consulting Group, к 2035 году размер цифровых платформ в мировой экономике достигнет 16 триллионов долларов. По соглашению с Центром глобального предпринимательства цифровые платформы делятся на четыре основных типа:

1. Трансакционная платформа. Эта платформа предоставляет тяговые услуги для организаций и частных лиц. Примерами компаний, работающих в этой области, являются Uber, Amazon, eBay.

2. Инновационная платформа. Он состоит из инноваций, которые, как считается, занимают важное

место среди продуктов и услуг, состоящих из технологических блоков. В цифровых платформах экосистемы играют ключевую роль.

3. Интеграционная платформа. Сотрудничество продуктов и услуг через инновационные транзакционные платформы, как говорят, является сервисом через технологию.

4. Инвестиционная платформа. Многие организации представляют собой систему обслуживания путем поддержки инвестиционных проектов.

Одними из основных субъектов финансового рынка являются банки, они являются одним из основных стержней инфраструктуры финансового рынка. Всего на 01.04.2020 года в республике насчитывалось 30 банков, 13 из которых являются банками с государственной долей. Их активы составляют 85% от общей суммы банковских активов, 88% суммы кредитов от всей суммы выданных кредитов выдано этими банками, доля их капитала составляет 87%, а

Ключевые слова: финансовый рынок, инфраструктура, капитал, банк, страховой рынок, страховые выплаты, инвестиция, депозит, страховой кредит.

тельные показатели банковской системы республики, можно отметить то, что соотношения активов к обязательствам по состоянию на 01.07.2020 года, по сравнению с 01.01.2020 года, уменьшилось на 3%, соотношение выданных кредитов к депозитам увеличилось на 17%, причем в банках с государственной долей соотношения активов к обязательствам возросло на 3%, соотношение кредитов к депозитам на 24%, по другим банкам изменения были не существенны –1% и 2% соответственно. Страховой

рынок является неотъемлемой частью финансового рынка, рассмотрим его развитие. В 2019 году количество страховых организаций в Республике Узбекистан составило 40 единиц. Число заключенных договоров достигло 7401287 единиц, что, по сравнению с 2018 годом, составило 112,0%.

Страховая сумма в целом по республике в 2019 году была равна 690462,7 млрд сумов, что на 15,6%, или на 93012,4 млрд сумов больше, если сравнить с 2018 годом. На долю добровольного страхования приходилось 68,0% (469250,7 млрд сумов), обязательного страхования – 32,0% (221212,0 млрд сумов). Поступление страховых премий в 2019 году составило 2138,8 млрд сумов, из них по добровольному страхованию – 1832,1 млрд сумов (85,7% от общей суммы), по обязательному страхованию – 306,7 млрд сумов (14,3%). Сумма страховых выплат составила 808,6 млрд сумов. По таблице мы можем проанализировать основные показатели деятельности страховых организаций Республики Узбекистан (см. таблицу).

Наибольшее соотношение страховых выплат к страховым премиям по добровольным видам страхования составило в отрасли страхования жизни 109,6 процента, страхование на случай болезни – 58,8 процента, выплаты по медицинскому страхованию – 67,2 процента. В выплатах по медицинскому страхованию наибольший удельный вес составили выплаты

юридическим лицам – 71,3 процента. Наибольшее соотношение выплаченных страховых выплат к поступившим страховым премиям по обязательным видам страхования за 2019 год имеется по обязательному страхованию физических лиц – 77,3%, государственному обязательному страхованию военнослужащих и военнообязанных, лиц рядового и начальствующего составов – 60,3%, добровольному страхованию за счет средств граждан – 67,4%, обязательному страхованию гражданской ответственности работодателя – 48,9%.

В заключение вышеприведенного анализа можно сделать следующие выводы. Региональный финансовый рынок является неотделимой частью национального финансового рынка и его развитие происходит в соответствии с господствующими тенденциями в последнем. Вместе с тем на пути развития финансового рынка существует ряд проблем, которые требуют своего решения. Одной из проблем является нехватка высококвалифицированных кадров, инвестиционных посредников и консультантов. Для решения данной проблемы, на наш взгляд, необходимо повысить квалификацию участников регионального рынка ценных бумаг путем привлечения опытных зарубежных инвестиционных посредников и консультантов, упорядочить порядок участия в фондовом рынке и выдаче лицензий на данную деятельность.

Использованная литература:

1. Бутиков И.А. Рынок ценных бумаг. Ташкент: Консудитинформ, 2001 г.
2. Кадилова Х.Т. Процессы приватизации и современное состояние регионального рынка ценных бумаг Наманганской области РУз. Банк-молия академияси «Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмлари» такомиллаштириш» мавзусида республика илмий-амалий конференцияси 15 мая 2020 й.
3. Ph.D., Assoc. Kadirova H.T. Namangan Engineering and Technology Institute, Uzbekistan. Privatization processes and the current state of the regional securities market of namangan region 469-473 p Volume: 6 Issue: 8 August 2020 ISSN (Online): 2455-3662 EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) - Peer Reviewed Journal [Journal DOI: 10.36713/epra2013 SJIF Impact Factor: 7.032 ISI Value: 1.188 EPRA IJMR www.eprajournals.com Journal DOI URL: <https://doi.org/10.36713/epra2013>
4. Kadirova Khadicha Turaevna. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and Organization of Industrial Production, Namangan Institute of Engineering and Technology, Namangan, Uzbekistan Development of the Government Securities Market in Uzbekistan 1390-1394p International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) Volume 4 Issue 5, July-August 2020 International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) @ www.ijtsrd.com eISSN: 2456-6470.
5. Кадилова Х.Т. Концептуальные основы развития финансового рынка Узбекистана. Монография. Наманган: «Аржуманд медиа». 2020 г.
6. <https://cbu.uz/ru/statistics/bankstats/262198/>.

Повышение позиций Узбекистана в международных рейтингах Ўзбекистоннинг халқаро рейтингдаги позицияларини ошириш Increasing of positions of Uzbekistan in the international ratings

Хилола ОЧИЛОВА,
к.э.н., доцент,
Феруза ИСРАИЛОВА,
ст. преп.

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация

В данной статье проведено исследование международных рейтингов и индексов стран, проанализированы позиции Узбекистана в крупных международных рейтингах, а также предложен механизм использования новой системной работы по улучшению позиций Узбекистана в международных рейтингах. Дано авторское видение понятия Глобальный инновационный индекс, который является композитным индикатором, состоящим из большого числа субиндикаторов. В заключительной части автором сделаны следующие выводы: активное внимание правительства Узбекистана к международным рейтингам и индикаторам является важным сигналом для перевода экономики республики с ресурсо-ориентированного экономического развития на рельсы инновационного экономического роста, движимого институтами и человеческим капиталом.

Ушбу мақолада халқаро рейтинглар ва мамлакатларнинг индекслари ўрганилган, Ўзбекистоннинг йирик халқаро рейтингдаги мавқеи таҳлил қилинган, шунингдек, халқаро рейтингларда юртимиз мавқеини яхшилаш учун янги тизимли ишларда фойдаланиш механизми таклиф қилинган. Композит индикатор бўлган, кўплаб суб-индикаторлардан ташкил топган Глобал инновацион индекс концепциясига муаллифнинг қараишлари берилган. Якуний қисмида муаллиф қуйидаги хулосаларни чиқаради, Ўзбекистон ҳукуматининг халқаро рейтинг ва кўрсаткичларга фаол эътибор қаратиши республика иқтисодиётига ресурсларга асосланган иқтисодий ривожланишдан институтлар ва инсон капитали томонидан бошқариладиган инновацион иқтисодий ўсишга ўтказиш учун муҳим сигналдир.

In this article the research into international ratings and indexes of countries has been carried out, the positions of Uzbekistan in large international ratings have been analyzed, and the mechanism of using new system work on improving the positions of Uzbekistan in international ratings has been proposed. The author's vision of the concept of Global Innovation Index, which is a composite indicator consisting of a large number of sub-indicators, is given. In the final part, the author draws the following conclusions, the active attention of the Government of Uzbekistan to the international ratings and indicators is an important signal for moving the economy of Uzbekistan from resource-oriented economic development to the rails of innovative economic growth driven by institutions and human capital.

В июне 2020 года был издан Указ Президента «Об улучшении позиций Республики Узбекистан в международных рейтингах и индексах, а также внедрении нового механизма системной работы в государственных органах и организациях». Согласно указу, был создан Республиканский совет

по работе с международными рейтингами и индексами, который подразумевает улучшение позиций республики в международных рейтингах до 2030 года. Мы считаем, что для достижения поставленных задач необходима активная и слаженная работа всех министерств и ведомств, поскольку боль-

Ключевые слова: инновация, глобальный инновационный индекс, международные рейтинги и индексы, научный и человеческий потенциал.

шинство из таких индикаторов, как Глобальный инновационный индекс или Глобальный индекс конкурентоспособности, являются композитными индикаторами, состоящими из большого числа субиндикаторов [1].

Узбекистан, как и многие другие страны, активно работает над включением и улучшением своих позиций в международных рейтингах, таких как Глобальный индекс инноваций (ГИИ) и Глобальный индекс конкурентоспособности (ГИК).

2 сентября 2020 года представлен очередной доклад «Глобальный инновационный индекс», содержащий результаты сопоставительного анализа инновационных систем 131 страны и их рейтинг по уровню инновационного развития. Лидерами стали Швейцария, Швеция и США. В Глобальном инновационном индексе Узбекистан занял 93-ю строчку из 131 страны. Последние пять лет республика не включалась в рейтинг из-за отсутствия данных. В 2020 году в Глобальном инновационном индексе Узбекистан продемонстрировал лучшие показатели по вложениям в инновации, чем по результатам: 81-е место в субиндексе Innovation Input и 118-е в субиндексе Innovation Output. Республика показала результаты выше среднего по таким компонентам субиндексов, как «Развитость рынка» (27-е место, Market sophistication), «Инфраструктура» (72, Infrastructure), «Человеческий капитал и исследования» (77, Human capital & research) и ниже среднего – в компонентах «Развитие знаний и технологий» (90, Knowledge & technology outputs), «Институты» (95, Institutions), «Результаты творческой деятельности» (127, Creative outputs) и «Развитие бизнеса» (127, Business sophistication) [2].

Международные исследования показывают, что улучшения в таких рейтингах зачастую сопровождаются ростом притока прямых иностранных инвестиций и повышением удовлетворенности жизни населения.

Таким образом, глобальный инновационный индекс имеет тесную позитивную взаимосвязь с уровнем экономического развития стран и темпами экономического роста. С одной стороны, более развитые страны имеют больше экономических рычагов стимулирования инноваций, но, с другой стороны, исследования в области макроэкономики показывают, что инновации являются фундаментальным фактором экономического роста.

Для укрепления своих позиций в международных рейтингах была утверждена Стратегия инновационного развития Узбекистана, а также запланировано вхождение республики в топ-50 стран к 2030 году. Реализация данной задачи потребует активной и слаженной работы министерств и ведомств, поскольку большинство из показателей глобального инновационного индекса относятся к различным сферам социально-экономической системы страны. Так, например, Глобальный инновационный индекс включает в себя такие показатели, как расходы на образование в % ВВП, развитие рынка капитала, сокращение энергоемкости ВВП или улучшение логистической инфраструктуры [3]. Эти показатели позитивно сказываются на динамике глобального инновационного индекса.

Так, анализ разрыва между Республикой Узбекистан и странами, которые входят в топ-50 индекса глобального инновационного индекса показал, что наибольшие разрывы отмечаются в таких направлениях, как:

- Высшее образование (доля иностранных граждан в вузах, прием в вузы);
- Наука (число научных публикаций, цитируемость ученых, число ученых на 1 млн населения);
- Развитие рынка капитала и приток прямых иностранных инвестиций;
- ИКТ сектор, охват населения сетями LTE, доступ к интернету и ИКТ.

К мерам по привлечению молодежи в науку и повышению качества научной деятельности можно отнести:

- модификацию традиционной централизованной модели финансирования научной деятельности в сторону децентрализации;
- создание научных тематических стартап инкубаторов;
- создание инструментов для финансирования независимых ученых и исследовательских групп по различным тематикам;
- популяризацию науки среди молодежи посредством проведения тренингов и семинаров с привлечением ведущих местных и зарубежных ученых, а также в СМИ (например, в Узбекистане в этом плане уже появился один из первых современных научно-популярных журналов QVANT);
- финансирование грантами исследовательских мини-лабораторий, которые изучают определенную тематику (например, человеческий капитал,

устойчивое развитие), с частным сектором и другими отраслями (ИКТ), тем самым повышая коммерциализацию науки и привлекая инвестиции и гранты на дальнейшее развитие, и создают новые решения для государства, бизнеса и общества.

Реализация данных мероприятий может позволить Узбекистану совершить качественный научный рывок, что позитивно скажется на позициях в рейтинге глобального инновационного индекса, позволит местным вузам войти в список топ-500 QS, повысит престиж научной деятельности, а следовательно, будет способствовать инновационному экономическому развитию страны.

Резюмируя вышесказанное, можно сказать, что активное внимание правительства Республики Узбекистан к международным рейтингам и индикаторам является важным сигналом для перевода экономики республики с ресурсо-ориентированного экономического развития на рельсы инновационного экономического роста, движимого

институтами и человеческим капиталом. Основой большинства международных рейтингов являются показатели качества государственных институтов, индикаторы эффективности финансовых и рыночных институтов, а также темпы аккумулирования человеческого капитала.

Вместе с тем для реализации данных задач требуется активная и слаженная работа министерств и ведомств, поскольку большинство из таких индикаторов, как Глобальный инновационный индекс или Глобальный индекс конкурентоспособности, являются композитными индикаторами, состоящими из большого числа субиндикаторов. Однако достижение целевых параметров на 2030 год, которые отмечены в Стратегии инновационного развития, позволит значительно повысить ВВП на душу населения, создать конкурентный частный сектор и в целом сместить приток иностранных инвестиций из сырьевого сектора в реальный сектор экономики.

Список литературы:

1. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2018): The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva – URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (Дата обращения 10.11.2020 г.)
2. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2020). The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.
3. The Global Innovation Index – URL: <https://www.globalinnovationindex.org/> (Дата обращения 08.11.2020 г.)

УДК:336.11

Сушность финансовых ресурсов предприятия и проблемы их формирования в современных условиях

Корхонанинг молиявий ресурслари моҳияти ва замонавий шароитларда уларни шакллантириш муаммолари

The essence of the financial resources of the enterprise and the problems of their formation in modern conditions

Дилноза ТАДЖИБЕКОВА
старший преподаватель кафедры “Финансы”
Ташкентского финансового института.

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие финансовых ресурсов, виды ресурсов предприятия, различные подходы по поводу определения финансовых ресурсов предприятия, определены функции финансовых ресурсов предприятия.

Ушбу мақолада молиявий ресурслар тушунчаси, корхона ресурслари турлари, корхонанинг молиявий ресурсларини аниқлашнинг турли хил ёндашувлари муҳокама қилинади, корхона молиявий ресурсларининг функциялари аниқланади.

This article discusses the concept of financial resources, types of enterprise resources, various approaches to determining the financial resources of an enterprise, defines the functions of the financial resources of an enterprise.

Введение

Основным звеном экономики в рыночных условиях хозяйствования являются предприятия, которые выступают в роли хозяйствующих субъектов. Они для осуществления хозяйственной деятельности, получения продукции, доходов и накоплений используют определенные виды ресурсов: материальные, трудовые, финансовые, а также денежные средства.

Наличие в достаточном объеме финансовых ресурсов, их эффективное использование, определяют хорошее финансовое положение предприятия платежеспособность, финансовую устойчивость, ликвидность. В этой связи важнейшей задачей предприятий является изыскание резервов увеличения собственных финансовых ресурсов и

наиболее эффективное их использование в целях повышения эффективности работы предприятия в целом.

Рано или поздно руководители предприятия сталкиваются с проблемами управления финансовыми ресурсами. Выясняется, что показатели и процедуры, использовавшиеся ранее для планирования деятельности предприятия, не позволяют ему успешно конкурировать из-за высокой себестоимости продукции. Появление конкурентов не только начинает препятствовать получению привычных прибылей, но сводит иногда прибыль до нуля.

Понимание того, что на предприятии необходимо менять систему управления, снижать издержки, более эффективно управлять финансовыми ре-

Ключевые слова: финансы предприятий, коммерческое предприятие, финансовые ресурсы предприятий, собственные финансовые ресурсы, заемные финансовые ресурсы, привлеченные финансовые ресурсы, денежный фонд.

сурсами, приходит быстро. Вопрос в том, как это сделать? Как подсчитать истинную себестоимость вида продукции, как спланировать закупки при имеющихся запасах, в совершенствование каких процессов в первую очередь необходимо инвестировать средства и т. д. Рассмотрению этих вопросов посвящена эта работа.

Главная цель данной работы – проанализировать организацию и эффективность использования финансовых ресурсов исследуемого предприятия, выявить основные проблемы в управлении финансами и дать рекомендации по управлению финансовыми ресурсами.

В современных условиях хозяйствования финансовые ресурсы предприятий играют важную роль, так как именно они создают условия для непрерывного процесса производства, его стабильного роста, а также определяют конкурентоспособность предприятия на рынке.

На основании исследованных определений можно сказать, что финансовые ресурсы – это средства, которые аккумулируются предприятием для обеспечения процесса расширенного воспроизводства путем трансформации их в другие виды ресурсов, а также для достижения высоких финансовых результатов. Они представляют собой совокупность средств, которые пребывают в распоряжении предприятия и являются источником их производственного и социального развития. Финансовые ресурсы предприятия создаются в результате производственно-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов путем получения денег за проданные товары, произведенные ими, а также мобилизации средств на финансовом рынке.

Формирование финансовых ресурсов предприятия – это процесс поступления средств в распоряжение предприятия, который осуществляется за счет ряда источников, из которых можно выделить две основные группы: собственные – это ресурсы, которые принадлежат предприятию и создаются в следствие его финансово-хозяйственной деятельности, и привлеченные – это ресурсы, которые находятся во временном распоряжении предприятия и могут использоваться для достижения уставных целей.

Формирование финансовых ресурсов должно обеспечить такое объединение собственных и заемных источников финансирования, которое будет способствовать росту рентабельности капитала,

платежеспособности, финансовой устойчивости, снижению финансовых рисков, средневзвешенной стоимости финансовых ресурсов и т.д. Только при таких условиях возможно реализовать стратегию экономического роста на микро и макроэкономическом уровне.

Финансовые ресурсы предприятия используют по следующим направлениям:

- в текущей деятельности – поступление выручки от реализации;
- получение авансовых платежей и арендной платы;
- выплаты заработной платы, перечисления в бюджет и поставщикам; получение и погашение кредитов и займов на текущую деятельность; оплата неустоек и т. д.;
- в инвестиционной деятельности – реализация капитальных вложений в строительство или покупку основных фондов; продажа основных средств; получение и выплата кредитов на инвестирование;
- в финансовой деятельности – формирование уставного или добавочного капитала; перераспределение прибыли; покупка или продажа ценных бумаг и т. д.

Сегодня отечественные предприятия выстраивают грамотную финансовую политику. Хозяйствующие субъекты стремятся не только привлечь и сформировать денежные средства, но и проанализировать последствия подобного действия, тем самым увеличивают свою инвестиционную привлекательность, повышая при этом стоимость произведенных продуктов или услуг.

На наш взгляд, учитывая сложившуюся экономическую ситуацию финансовые ресурсы имеют многоаспектную экономическую сущность. Это кругооборот, заключающийся из последовательно полученных и распределённых во времени показателей: денежных средств, материальных ресурсов, заемных средств хозяйствующего субъекта или государства. Все они направлены на формирование, расширение и осуществление хозяйственной или общегосударственной деятельности.

Объем производства и его эффективность обуславливают размер, состав и структуру финансовых ресурсов предприятия. В процессе формирования финансовых ресурсов предприятий важную роль играет их сбалансированность и определение оптимальной структуры их источников. Однако, как показывает практика, их структура постоянно

изменяется под влиянием различных факторов, а именно: роста удельного веса средств, привлеченных из внешних источников, и в первую очередь части кредиторской задолженности, которая приводит к снижению инвестиционных возможностей субъектов хозяйствования.

В современных условиях деятельности промышленных предприятий невозможно отдать предпочтение какому-то одному источнику формирования финансовых ресурсов из-за негативных последствий.

Так, во время использования лишь собственных средств возникает угроза ограничения роста финансового потенциала предприятий, а использование заёмных и привлеченных средств в значительных объемах, с другой стороны, действительно даёт возможность выживания и прогрессивного развития в условиях нестабильности, но значительно повышает уровень риска в финансовой деятельности предприятий. Проблемы формирования финансовых ресурсов присутствуют практически на каждом предприятии. Они связаны с особенностями

организации производственно-хозяйственной и финансовой деятельности предприятий, государственной регулятивной политикой касаясь формирования финансовых ресурсов предприятий, влияние которой растёт при условии государственной монополии на производство продукции.

Однако в современных условиях предприятия недостаточно обеспечены финансовыми ресурсами из-за отсутствия и недостатка источников их формирования. Значительное количество предприятий в условиях пандемии являются убыточными, что существенно ограничивает собственные источники формирования финансовых ресурсов. Привлечение банковских кредитов сопровождается ростом платы за их использование, что приводит к увеличению операционных затрат и убыточности предприятий. Поэтому каждому субъекту хозяйствования необходимо более рационально подходить к вопросу формирования финансовых ресурсов, уменьшать количество кредитов и обязательств.

Список литературы:

1. Мирзиёев Ш. Послание Президента Республики Узбекистан к Олий Мажлису от 24 января 2020 года www.uza.uz
2. Савчук В.П. Управление финансами предприятия / В.П. Савчук. - М.: Бином. Лаборатория знаний, 2016. - 480 с.
3. Савчук В.П. Управление финансами предприятия / В.П. Савчук. - М.: Лаборатория знаний, 2017. - 996 с.
4. JiyanovaN.E. Finance of the agricultural economic sector in the conditions of market relations. - Столица Науки, 2020.
5. JiyanovaN.E., SaidnabievS.S. Capital structure optimization in corporations after mergers and acquisitions - Экономика, бизнес, инновации, 2019
6. Самсонов Н.Ф. Управление финансами. Финансы предприятий. Учебник / Н.Ф. Самсонов. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 825 с.

Инновационная активность предприятия как главная движущая сила экономического роста Корхонанинг инновацион фаоллиги иқтисодий ўсиши таъминловчи асосий куч сифатида Innovative activity of the enterprise as the main driving force of economic growth

Феруза МАТЧАНОВА,
соискатель Ташкентского государственного
технического университета.

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам инновационной активности предприятия как главной движущей силы экономического роста, где обеспечение конкурентоспособности предприятия в современных условиях возможно лишь на основе соответствующим образом организованного процесса активизации инновационной деятельности.

Ушбу мақола иқтисодий ўсишининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида корхонанинг инновацион фаоллиги масалаларига бағишланган бўлиб, унда корхонанинг замонавий шароитларда рақобатбардошлигини таъминлаш фақат инновацион фаолиятни активлаштиришининг тегишли таъкил этилган жараёни асосида амалга оширилиши мумкин

This article is devoted to the issues of innovative activity of the enterprise as the main driving force of economic growth, where ensuring the competitiveness of the enterprise in modern conditions is possible only on the basis of an appropriately organized process of activation of innovative activity.

В современной деловой среде для обеспечения конкурентоспособности требуются различные действия, направленные на повышение качества, квалификации работников, расширение рынков сбыта и т.п., которые реализуются в рамках системы управления предприятием. Эти действия нельзя отделить от управления инновационной деятельностью предприятия, поскольку именно инновационная деятельность предприятия способствует достижению конкурентных преимуществ, что способствует ускоренному экономическому росту.

Поскольку внешняя среда постоянно меняет рыночные условия, компания должна адаптиро-

ваться к этим изменениям. Интенсивность инновационной деятельности предприятия в целом определяет его результаты, достигнутые конкурентные преимущества и реакцию предприятия на изменения внешней среды. Поэтому система управления предприятием должна быть направлена на совершенствование инноваций, а обеспечение конкурентоспособности предприятия в современных условиях возможно только на основе правильно организованного процесса усиления инноваций.

Сегодня в республике этому вопросу уделяется большое внимание с точки зрения конкуренции и повышения конкурентоспособности националь-

Ключевые слова: инновация, инновационная активность, конкурентные преимущества, конкурентоспособность, промышленные предприятия, инновационные технологии, инновационные товары, экономический рост.

ной экономики. Согласно прогнозам, в качестве измеримых целей развития экономики страны предусмотрено обеспечение макроэкономической стабильности и устойчивости экономического роста, повышение конкурентоспособности, инвестиционного и экспортного потенциала секторов экономики, создание благоприятных условий для развития и защиты предпринимательства, снижение уровня напряженности на рынке труда и т.д. (1)

Реализация указанных мер и приоритетов будет способствовать увеличению доли среднетехнологического производства в экономике страны, развитию долгосрочной основы инновационного развития, повышению уровня жизни населения с определением нового вектора развития страны.

Для обеспечения прогнозируемых показателей в республике сегодня принимаются последовательные меры по быстрому развитию всех секторов экономики и социальной сферы за счет уникального зарубежного опыта, современных достижений мировой науки, инновационных идей и технологий. В настоящее время стабильный и уверенный рост конкурентоспособности продукции становится чрезвычайно важной задачей при формировании стабильных регулируемых условий для активных инноваций промышленных предприятий. Это превратило традиционную конкуренцию в новый вид, в котором предприятия конкурируют на основе инноваций.

В республике в 2019 году расходы на технологические, маркетинговые и организационные инно-

вации составили 6,603 трлн сумов, из них расходы за счет собственных средств организаций – 3 трлн сумов, за счет иностранных инвестиций – 10 трлн сумов, коммерческих кредитов банков – 1 трлн сумов, бюджетные средства – 7 трлн сумов, целевые внебюджетные фонды – 3 трлн сумов, другие источники финансирования – 81 трлн сумов. (4)

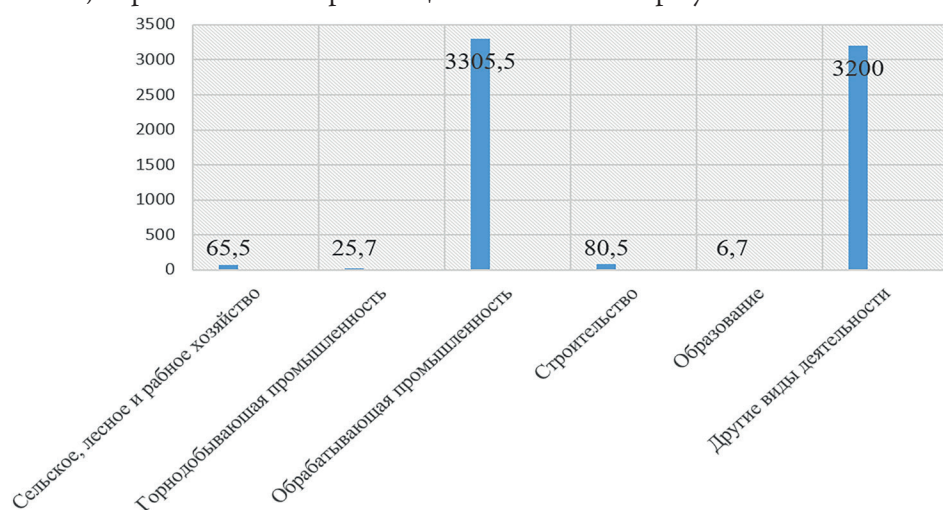
Последние тенденции в развитии общественного производства показывают, что по сравнению с прежними темпами практически все существенные изменения происходят сегодня гораздо быстрее. Это приводит к усилению конкуренции, когда предприятия направляют значительные ресурсы на инновации и разработку новых продуктов. Масштабы этих инноваций постоянно увеличиваются, что приводит к возникновению и расширению рынка конкурирующих инноваций, лучшую позицию на котором займут предприятия, активно внедряющие инновации.

Рост конкурентоспособности фирмы, особенно в современных условиях, часто определяется стандартами рыночной доли и прибыльности компании. В этом отчете основное внимание уделяется показателям конкурентоспособности технологий, товаров и финансов, основанных на последних разработках.

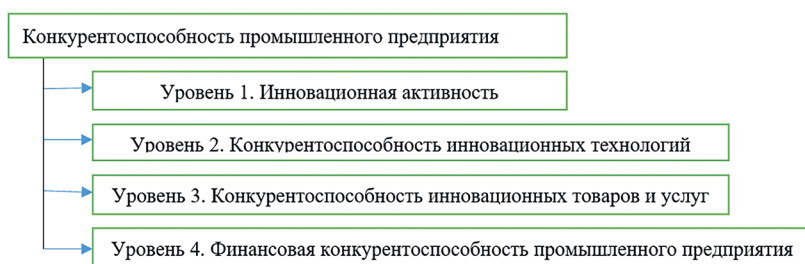
Таким образом, необходимо разработать новый подход к оценке инновационной активности организации как основного фактора, влияющего на ключевые показатели формирования конкурентоспособности предпринимательской структуры. При учете влияния инноваций на повышение кон-

курентоспособности фирмы требуется обязательная детализация и систематический подход к планированию.

С этой целью предлагается многоуровневая модель формирования конкурентоспособности инновационно-активного промышленного предприятия, представляющая собой четырехуровневую си-

Расходы на технологические, маркетинговые и организационные инновации по источникам финансирования по Республике Узбекистан (2019 год, млрд сумов).

стему, характеризующую диалектическое единство процессов формирования конкурентоспособности организации: инновационная активность, конкурентоспособность инновационных технологий, товаров и финансов, в основе которой лежит инновационная деятельность организации, от которой зависит дальнейшее формирование показателей общей конкурентоспособности промышленного предприятия. (3)

С уровня инновационного потенциала организации конкурентоспособность предприятия будет высокоэффективной. Выполняя всесторонний анализ, можно оценить весь набор факторов, определяющих потенциал успеха предприятия. Однако для обеспечения управления конкурентоспособностью предприятия необходимо ориентироваться на ряд принципов, таких как системность, комплексная оценка факторов, функциональная направленность с учетом специфики деятельности, ранжирование показателей, информационная поддержка, сопоставимость показателей, индикаторы и преемственность.

С использованием этих принципов создается система для определения конкурентоспособного уровня производительности предприятия.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что:

1. Для промышленного предприятия, которое постоянно растет и развивается, конкурентоспособность является основным вектором. Для этого необходим хороший план, который поможет стимулировать инновации в бизнесе.

2. Для реализации базовой стратегии инвестиционного развития промышленной компании необходимо сосредоточить внимание на:

- развитии инновационного потенциала через повышение конкурентоспособности организации, создание новых и улучшенных товаров и услуг, а также разработку механизмов их продвижения и реализации;

- на сокращении затрат компании, что становится более прибыльной за счет снижения налоговой нагрузки на предприятия, инвестирующие в исследование и разработки.

3. Государственная поддержка в ведущих отраслях может определить форму будущего роста.

Таким образом, в нынешних условиях система управления инновациями должна быть всеобъемлющей и гибкой, ориентированной на будущее, обеспечивая при этом полный контроль на всех этапах. Усовершенствованная инновационная политика промышленного предприятия должна стать главным фактором развития устойчивого роста конкурентоспособности организации, который возможен при точном определении потребностей и проблем развития предприятия, оптимальной оценке его инновационного потенциала.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы». ПФ-5544 от 21 сентября 2018 года.
2. Липкин Е. Умные технологии – ключевой элемент в промышленной конкуренции. М.: Остек-СМТ, 2017. 224 с.
3. Корсунов П.П. Методический инструментарий оценки и планирования конкурентоспособности топливно-энергетических предприятий. Дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2018. 202 с.
4. Материалы Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан. www.stat.uz.

UDK: 336.647/468

Problems in strengthening and managing the finances of tourism enterprises

Туризм корхоналари молиясини мустаҳкамлаш ва бошқариш муаммолари

Проблемы укрепления и управления финансами туристских предприятий

Dilorom KHUSANOVA,
Researcher of Tashkent institute of Finance

Abstract

This article shows that in tourism enterprises, the structure of financial sources is important. The tourism potential of Uzbekistan, having a high differentiation in outbound and especially inbound tourism in various regions, has not been fully developed. In particular, in 2017, the majority of tourism firms and organizations were located in the city of Tashkent, which welcomed 70,800 foreign visitors, while in other areas, tourism is still in the initial stages of development. The author noted that not only the use of financial resources but also credits from commercial banks, as well as payment and settlement relations, does not necessarily reflect the actual economic nature of money transfer operations performed by banks. Particular attention is paid to the argument that in order to increase the business activity of tourism enterprises, it is necessary to reduce taxes and to pay attention to the depreciation policy of enterprises in this industry.

Ушбу мақолада молиявий ресурсларни шакллантириши манбаларининг таркиби туризм корхоналарида катта аҳамиятга эгалиги ёритилган. Турли минтақаларда чиқувчи ва айниқса, қирувчи туризмни ривожлантиришида юқори фарқланган Ўзбекистоннинг туристик салоҳияти тўлиқ қондирилмаган. Хусусан, 2018 йилда туристик фирма ва ташиклотларнинг аксарияти Тошкент шаҳрида жойлашган бўлиб, улар 70800 нафар чет эллик сайёҳларни кутиб олди, бошқа минтақаларда эса туризмни ривожлантириши ҳали бошланғич босқичда. Муаллиф, қоида тариқасида, нафақат молиявий ресурслардан, балки тижорат банкларининг кредит ресурсларидан фойдаланиши, шунингдек, тўлов ва ҳисоб-китоб муносабатлари кўп ҳолларда банклар орқали амалга ошириладиган пул ўтказмалари операцияларининг иқтисодий мазмунини ақс эттиришини тўхтатишини таъкидлайди. Шу билан бирга, туристик корхоналарнинг ишибилармонлик фаоллигини ошириши учун солиқларни камайтириши, шунингдек, ушбу соҳа корхоналарининг амортизация сиёсати ва ҳоказоларга эътибор бериши керак деган фикрни шакллантиришига алоҳида эътибор қаратилади.

В данной статье показано, что в туристических предприятиях важна структура источников финансирования. Туристический потенциал Узбекистана, который отличается высокой дифференциацией в развитии выездного и особенно въездного туризма в различных регионах, реализован не в полной мере. В частности, в 2018 году большинство туристических фирм и организаций располагалось в городе Ташкенте, который принял 70 800 иностранных гостей, в то время как в других сферах развитие туризма все еще находится на начальной стадии. Автор отмечает, что, как правило, использование не только финансовых ресурсов, но и кредитов коммерческих банков, а также платежно-расчетных отношений не обязательно отражает реальную экономическую природу операций по переводу денег, осуществляемых банками. Особое внимание уделяется аргументу о том, что для повышения деловой активности туристических предприятий необходимо снизить налоги и обратить внимание на амортизационную политику предприятий данной отрасли.

Keywords: Tourism, tourism industry, investments, tourism finance management.

Introduction. The tourism industry is one of the fastest-growing areas of the global economy. It is a significant source of tax revenue in many countries around the world. Tourism remains among the most profitable sectors – “tourist exports” are growing, and in 2017, this sector reached a value of \$1.6 trillion, making tourism the third-largest export sector worldwide. Revenues from international tourism grew by 5% between 2015–2018 years, generating an additional \$240 billion for countries around the world. This growth increased the total volume of tourism exports to \$1.6 trillion, or \$4 billion per day, which corresponds to 7% of world exports [1].

In the Republic of Uzbekistan, the share of global tourism revenue in 2017 amounted to 2.8% [2].

At the same time, the tourism potential of Uzbekistan, which has a high differentiation in the development of outbound and especially inbound tourism in various regions, has not been fully met. In particular, in 2017, the majority of tourism firms and organizations were located in the city of Tashkent (321), which welcomed 70,800 foreign visitors, while in other areas, tourism development is still in the initial stages [3].

Materials and methods. Tourism development's issues, its theoretical and practical aspects, the investment attractiveness of tourism, and the digitalization of tourism have been considered by both domestic and foreign scientists, economists, students, and researchers. With the aim of ensuring high rates of economic growth, the scientific works of both domestic and foreign scientists and economists, including M.T. Aliyeva [4], R.Kh. Ayupov [5], R. Bazhenov [6], A. Getalenko [7], V. Gulyaev [8], Zaynalov J.R., Alieva S.S. [9], F. K. Komilova [10], N. Morozova, M. Morozov [11], D. Mukhin [12], S.S. Ruziev [13], G.Yu. Shekin [14], considered the theoretical and practical aspects of tourism.

Discussion. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2018 was called called No. UP – 5326, “On additional organizational measures to create favourable conditions for the development of the tourism potential of the Republic of Uzbekistan”. This decree defined measures for developing the domestic tourism industry, increasing its role and significance in accelerating the growth of the country's economy and the creation of new jobs, adopting effective measures to develop domestic tourism as the basis for expanding tourism and the sector's revenue base, and increasing the promotion of Uzbekistan's tourist

product on world markets.

In the context of globalization, tourism has become a major international economic activity, creating a complex and integrated service sector that has a consistent impact on world economies. As a priority for international trade in services, financial expenditures on tourism development over the past 15 years have led to growth. These effects allowed researchers to identify trends in the development of tourism until 2025, which were included in the development of the decree for the development of the tourism sector in Uzbekistan for this period. Within the framework of this tourism development concept, the country plans to ensure the sustainable development of both domestic and international tourism, creating a subsequent increase in the number of tourist arrivals and income from the provision of tourist services. Tourism development will also provide an opportunity to meet tourists' requirements for increasing levels of service, which will contribute to an increase in the number of individual tourists.

Therefore, given increasing international competition, changes in Uzbekistan's dynamically developing economy also affect the finances of tourism enterprises, changing their content, role and specific forms of use. The existing difficulties in the budget, monetary, and payment and settlement spheres have a regular impact on the state and organization of the financing of tourism enterprises, and this link is rapidly gaining strength in the structure of the financial system. The common denominator here is the unrelenting problem of insufficient financial resources for investing in highly profitable tourism products and money for temporary cash gaps and settlements.

Results. In the past 4 years, there has been an increase in the number of firms and organizations engaged in tourism activities. For instance, in 2015, there were 345. By the beginning of 2018, this number increased by 104, amounting to 449 [15].

The number of visitors served also increased from 203.7 thousand people in 2015 to 670.0 thousand people in 2018. Of these visitors, foreign visitors from abroad received 102,400 people in 2015 to 167,400 people in 2018 (Figure 1).

In tourism enterprises, the formation and use of financial resources are carried out at two levels: nationwide and at the level of each tourism enterprise. The size and structure of the sources of financial resources on a national scale determine the possibility to improve the standard of living of the population and

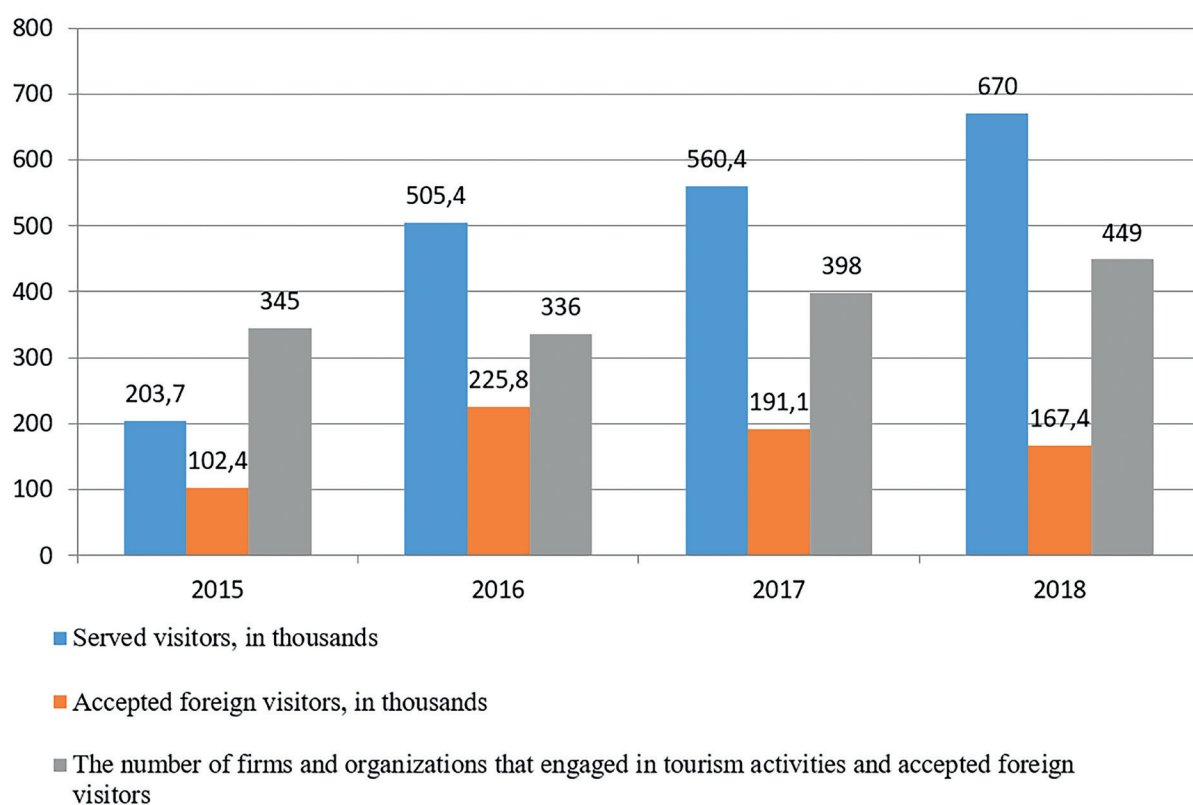

Fig. 1. The number of firms and organizations engaged in tourism activities and foreign visitors served [16].

the growth of budget revenues at all levels. The amount of financial resources formed at the tourism enterprise level determines the complexity of making the necessary investments, increasing working capital, fulfilling all financial obligations, and meeting intrasocial needs.

The pace of development of tourism enterprises and the improvement of the finances of these enterprises in many respects depends not only on the use of financial resources but also on the sources of financial resources of tourism enterprises, which is one of the most important tasks in the field of the organization of financial management. According to the sources of education, enterprises' financial resources are divided into internal and external. At the level of tourism enterprises, the former include gross income, depreciation, borrowed funds, and funds mobilized in the financial and credit markets.

In tourism enterprises, the structure of sources of financial resources and the share of equity are important. Entrepreneurs in tourism enterprises around the world are trying to solve finance problems not by finding their own resources but increasingly by borrowing funds from a commercial loan.

The organization of finance in tourism enterprises

objectively requires the use of not only the financial but also the credit resources of commercial banks, which are associated with the objective need to redistribute newly created added value in monetary form. However, this requirement naturally follows from the possibility of financial breakthroughs and the subsequent need for borrowed resources.

The large proportion of borrowed funds limits the financial activities of tourism enterprises because the costs of paying high interest on loans from commercial banks complicate tourism enterprises' liquidity balance.

Nevertheless, borrowing and resource regulation, such as working capital, in a dynamically developing environment have become the main method of circulating funds.

One of the most important principles of organizing the finances of a tourism enterprise — a rational combination of own and borrowed funds — is the enforcement of regulations. Due to the illegal departure from the regulatory framework in the formation and use of tourism enterprises' working capital, self-regulation of working capital does not work. As a result, tourism enterprises lack organization and lose working capital.

Large financial problems in the market have caused

tourism companies to reduce the costs of tourism products, lower operating costs, increase profits, reduce losses, and decrease the need for working capital. The fundamental criteria for the effectiveness of tourism enterprises—the capital-labour ratio and capital productivity and their impact on current costs due to tourism products—have not been met due to the burden of these financial problems.

In many tourism enterprises in the Samarkand region, a major source of working capital formation is not profit from revenue from the provision of services or other own and equivalent funds but rather loans from commercial banks.

We can argue that Uzbekistan's tourism enterprises essentially work for debt settlements. A manifestation of this situation for some tourism enterprises is the amount of U-turns on receivables and payables on their balance sheets.

The problem of the time lag arose sharply. With any delay in the receipt of funds from the tourist product (regardless of the reason for the delay), tourism companies suffer hidden losses. Own or due funds for a tourism enterprise received with a significant time lag can no longer be sent in full to meet other needs. In some cases, these funds are increasingly become a source of repayment of credit obligations.

Additionally, in many cases, payment and settlement relations have ceased to reflect the actual economic content of fund transfer operations carried out by banks. Combined payment methods using non-cash and cash payments have been developed.

Now, with working capital facing continuous difficulties, tourism enterprises are seeking advance payments for the services rendered, which, on the one hand, has a positive effect on the turnover of their working capital and, on the other hand, slows the turnover of working capital of tourist companies that paid for services in advance. It turns out that the "balance" in these operations of tourism enterprises tends more towards a minus sign than a plus sign. Otherwise, we would have a slightly different picture of the financial conditions of tourism enterprises.

The structure of the domestic financial capital of tourism enterprises has increasingly begun to satisfy these firms' requirements. The movement towards dynamic development was associated with a significant shift towards debt financing. This widespread borrowing has increased defaults among employees and banks and increased budgets for mandatory payments.

It is commonly believed that to increase the business activity of tourism enterprises, it is necessary to reduce taxes [17]. According to various estimates, a significant component of all cash accumulations are currently withdrawn from tourist payer enterprises. However, in one way or another, the issue of preferential taxation has remained relevant for tourism enterprises. In recent years, there has been a process to reduce pressure from tax officials through the exemption or partial exemption from taxes. In our opinion, this approach is of fundamental importance for determining the best options to reduce the tax burden of tourism enterprises. The growth of receivables and payables as a result of the country's generally unfavourable economic situation, the negative financial results of an ever-increasing number of tourism enterprises, and the high cost of bank loans has led these enterprises to illegally reduce tax payments and neglect other payments, including wages.

Conclusion. The approach to tax cuts, including creating a new tax structure or revising the basic tax structure, should be determined by considering tourism enterprises' potential as taxpayers; only this approach can ensure the construction of a system of state regulation of tourism enterprises' business activities. A decrease in payments may adversely affect depreciation policy. The loss of tourism enterprises' services as a result of malfunctions in the payment and settlement system affects depreciation through a decrease in the sales volume of tourist products. This effect must be seen as one of the main reasons why a significant share of depreciation has become a mythical source of financing that is not backed by real money. Under the influence of growing financial difficulties (until 2000), tourism enterprises used depreciation and payroll funds to finance working capital. Currently, this question is important, and, among other factors, it significantly hinders the implementation of an active depreciation policy, which is necessary for the development of tourism enterprises.

Depreciation policy is a management tool to circulate cash resources, and the formation, distribution and use of depreciation can enhance the fixed assets of tourism enterprises. Depreciation policy needs to be formulated by taking into account the current need to ensure continuity, the projected increase in tourist services and the potential need to replace equipment. To improve depreciation policy, it seems appropriate that depreciation rates will need to be revised and fixed

assets revaluated in the coming years. It is important to consider the lessons of the last revaluation, which cannot be considered successful from various points of view.

Intangible assets must also be determined because in many organizations, they make up a large share of authorized capital. For intangible assets, depreciation is calculated at rates established based on the life of non-current assets as specified in the contracts for their acquisition or receipt. Often, these service lives are set arbitrarily and determine depreciation deductions devoid of any economic justification, distorting the data

on costs and profits.

For the financial resource problem, which affects a wide range of problems in organizing the finance of tourism enterprises, it would be insufficient to only find ways to attract financial resources to ensure the financial and economic activity of tourism enterprises. The turnover of financial resources and their subsequent mobilization are also an issue of directing and managing spending, and investments should be considered with regard to the general economic and specific financial and credit conditions of the current stage of development of market relations in Uzbekistan.

References:

1. World Tourism Organization (UNWTO) Annual Report 2018. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
2. World Data Atlas Uzbekistan. Tourism The General Contribution of Tourism to GDP. [https://knoema.ru/atlas.Uzbekistan/topics/Tourism/Total-contribution-tourism-in-GDP/Total-contribution-in-GDP-share-percent](https://knoema.ru/atlas/Uzbekistan/topics/Tourism/Total-contribution-tourism-in-GDP/Total-contribution-in-GDP-share-percent)
3. According to data of State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics: www.stat.uz
4. Alieva M.T. Economics of touristic countries. // Economics and innovative technologies. №4, 2013. – p.2
5. Ayupov Z.H, Baltabaeva G.R. Innovation in small business and entrepreneurship. T.: Science and Technology, 2018. – p.236
6. Bazhenov R., Lopatin D. On the application of modern information technologies in the field of tourism, Journal of scientific publications of graduate students and doctoral students, №3, 2016. - p. 163-164.
7. Getalenko Z.A. Directions for the application of information technology in tourism, NovaInfo, №61-1, 2017–p.2
8. Gulyaev V., New information technologies in tourism. Handbook. Moscow, 4th ed. - Moscow: PRIOR, 2014 –p.232. https://www.researchgate.net/publication/301778161_Analysis_of_Tourism_Travel_Trends_after_2014
9. Zaynalov J.R., Alieva S.S.O, Concepts of tax reforms.// Service. — №3, 2019. — p.150-155
10. Komilova F.K. Improving the marketing of tourism services in the context of private enterprise development// Economics and innovative technologies. №1, 2011. – p.6
11. Morozova N., Morozov M., Information support of tourism. Textbook. Moscow, KnoRus, 2016. – p. 217. https://www.researchgate.net/publication/322629544_RAZVITIE_INFORMACIONNO-KOMMUNIKACIONNYH_TEHNOLOGIJ_V_SFERE_TURIZMA_POSREDSTVOM_SOZDANIA_BAZY_DANNYH
12. Mukhin D., Information and communication environment of the tourist and recreational enterprise of Crimea, Tauride scientific observer. №1, 2017 – p.18
13. Ruziev Sh.R. Ways to improve the use of information technologies in the tourism services market. // Economics and Innovative Technologies”. №4, 2017 – p.4
14. Shchekin G. Yu. Specificity of urban tourism and possible economic prospects for its development / G. Yu. Shchekin // Humanitarian and socio-economic sciences. - 2011. - №2. p. – 0,3 p.p. http://www.hses-online.ru/2013/03/22_00_01/23.pdf
15. According to data of State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics: www.stat.uz
16. <https://stat.uz/en/267-ofytsyalnaia-statystyka-en/sotsyalnaya-sfera-en/turyzm-en/4427-organizations-engaged-in-tourism-activities>
17. Zaynalov J.R., Alieva S.S.O, Concepts of tax reforms.// Service. — №3, 2019. — p.150-155.

Biznes-Эксперт

ИҚТИСОДИЙ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОЙЛИК НАШР

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2021 йил, 1 (157)-сон.
2008 йил январдан чоп этилмоқда.
Муассис: “Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ.

№ 1 (157), 2020 года.
Издается с января 2008 года.
Учредитель: ООО Издательский дом “Бизнес-Daily Медиа”.

Таҳририят:
Бош муҳаррир — А. Ибрагимов.
Мусахҳих — М. Мусулмонкулова.
Дизайнер-саҳифаловчи — А. Хатамов.

Редакция:
Главный редактор — А. Ибрагимов.
Корректор — М.Г. Супонова.
Дизайнер-верстальщик — А.Хатамов.

Таҳририят манзили:
100000, Тошкент ш., Амир Темур кўчаси, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Адрес редакции:
100000, г. Ташкент, ул. Амира Темура, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 2013 йил 12 апрелда қайта рўйхатга олинган. 0507-сонли гувоҳнома.

Журнал перерегистрирован в Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан 12 апреля 2013 года. Регистрационное свидетельство № 0507.

Журналнинг “Matbuot tarqatuvchi” АК
обуна каталогидаги юридик ва жисмоний
шахслар учун индекси — 1169.

Подписной индекс журнала в каталоге
АК “Matbuot tarqatuvchi” для юридических
и физических лиц — 1169.

Бичими 60X84 1/8 (4 б.т.). Адади 315.
Чоп этишга 30.01.2021 йилда рухсат этилди.
“VneshinvestProm» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
23-сонли буюртма. Манзил: Тошкент ш.,
Навоий кўчаси, 30-уй.

Формат 60X84 1/8 (усл. печ. лист 4). Тираж 315.
Подписано в печать 30.01.2021 г.
Отпечатано в типографии
ООО «VneshinvestProm».
Заказ 23. Адрес: г. Ташкент, ул. Навои, 30.

Бир ойда бир марта чиқади. Баҳоси келишилган нархда.
“Biznes-Эксперт” журналидан кўчириб босиш фақат таҳри-
риятнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади.

Выходит один раз в месяц. Цена договорная.

Таҳририят фикри муаллифлар фикрига мос келмаслиги
мумкин.

Перепечатка материалов “Biznes-Эксперт” допускается
только с письменного разрешения редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

Юборилган қўлёзмалар рецензия қилинмайди ва қайтариб
берилмайди.
Мақолалардаги факт ва рақамларнинг ҳаққонийлиги
муаллиф шахсан масъул.

Присланные рукописи не рецензируются и
не возвращаются.
Авторы несут персональную ответственность за
достоверность фактов, содержащихся в публикациях.

Реклама мазмунига реклама берувчи жавобгар.

Ответственность за содержание рекламы несет
рекламодатель.

Бу ерда сизнинг рекламангиз бўлиши мумкин

РАҲБАРЛАР, ИҚТИСОДЧИЛАР, ИШБИЛАРМОНЛАР ВА ЁШ ОЛИМЛАР ДИҚҚАТИГА!

“Biznes-Эксперт” журнаliga йил давомида обуна бўлиш мумкин.
Нашрга обунани расмийлаштиргач,
Сиз ишончли эксперт ахборотига эга бўласиз.

Журналга “Ўзбекистон почтаси” АЖ, “Matbuot tarqatuvchi” АЖ
ва бошқа обуна агентликлари орқали обуна бўлиш мумкин.

Ундан ташқари Сиз обуна шартномасини тўғридан-тўғри
“Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ билан ҳам
расмийлаштиришингиз мумкин. Обуна индекси — 1169.

Қўшимча маълумотлар учун телефонлар: (99871) 259-21-96, 259-21-95.